

Буряад арад хадаа шүлэгөөр хэлэгдэдэг багашье, ехэшье хэмжээнэй үльгэрнүүдээр угаа олон юм. Тэдэ олон тоото үльгэрнүүдэй найруулгаараа уран найхан, удхаараа гүнзэгы байдагынь хэндэшье мэдээжэ.

Гансахан Буряад-Монголой Соёлой эрдэм-шэнжэлэлгын институтдай Гар бэшэгэй жасада хэдэн зуугаад үльгэрнүүд бии. Баһа СССР-эй Эрдэмэй академиин архивта хэблэгдээдүй үльгэрнүүд ехэ олон. Мүн арадай аман зохёолнуудые суглуулдаг эдэбхитэ нүхэдтэ олон үльгэршэдһөө бэшэжэ абаһан үльгэрнүүд байха юм. Гадна бэшэгдэжэ абтаадүй хэдэн олон үльгэрнүүд арадай дунда бии гээшэб!

Тэдэ суглуулагдаһан олон тоото үльгэрнүүдые, арадай аман зохёолой баялигыё номууд болгон хэблэжэ, үргэн ниитэ уншагшадта хүргэхэ гээшэ шухалын шухала зорилго болоно.

Зүгөөр энээнһээ урда, гушаад онуудта, хэблэгдэһэн «Аламжа мэргэн», «Сагаадай мэргэн», «Үбгэн Жэбжээнэй» гэхэ мэтын үльгэрнүүд дан ехээр заһабарида ороһон — хэлэниинь, зарим үйлэ үзэгдэлнүүдынь, образуудынь ондоошог болгогдоһон байха юм. Гадна «Шоно баатар» гэжэ хэбэй дуунуудай удхаар «Шоно баатар» гэһэн үльгэрыё А. Хамгашалов өөрөө найруулһан байха юм.

Мүн 1954 ондо хэблэгдэһэн «Сэсэн Сэнгэшье» арадай аман зохёолой аялгаар бэшэгдэһэн авторай зохёол болоно.

Арадай аман зохёолнуудые хэблэхэдээ найруулангүй, тэрэнэй удха шанарыё, арадай хэлыё хазагайруулангүй гаргаха ёһотой байһаниинь мэдээжэ. Энэ талаар тус суглуулбари дээрэ хэлэгдэһэн үльгэрнүүдһээ илгарна. Суглуулбари соо дүрбэн һонирхолтой үльгэр бага-сагын литературна редакци хэгдээд, хэблэгдэбэ.

«Хараасгай Мэргэн хүбүүн», «Айдуурай Мэргэн хүбүүн Агуу Ногоон дүүхэй хоёр» гэдэгүүд Эхирэд-Булгадай буряадһаа бэшэгдэһэн юм. Гол удха шанараараа ехэ хуушанай үндэһэтэй үльгэрнүүд болоно. Тэрэнь эхэнэрнүүдэй ажаябадал, геройнуудай тэмсэл, агнуури

дээрэнхээ харагдана. Гэбэшье 17-18 зуунай үеын байдалые харуулһан эпизодууд, ород үгэнүүд, һүүлэй үедэ бии болоһон юумэнэй нэрэнүүд ушарна. «Һайдар Буйдар хоёр», «Хаан Сагта абхай» гэжэ үльгэрнүүд Үнгын буряадай дунда хэлсэгдэдэг. Эдэүльгэрнүүд соо хожомой үеын угсаатанай ажабайдал харуулагдана. Эдэ хоёрые болон үшөө хорёод үльгэрые суута үльгэршэн Паромон Дылгырович Дмитриевһээ бэшгэдэнэн байха юм. П. Дмитриев мүнөөшье үльгэрөө хөөрэнһөөр байдаг.

Энээнһээ хойшо эдэ мэтын үльгэрнүүд болон бусад аман зохёолнуудые олоор хэблэжэ байха шухала. Уншагшад, эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэд, аман зохёол шэнжэлэгшэд хэблэгдэнэн аман зохёолнууд тухай өөһэдынгөө һанамжа ба дурадхалнуудые үгэжэ байха аабза гэжэ һанэгдана.

А. УЛАНОВ

ГАРШАГ

[Хараасгай Мэргэн хүбүүн](#) (Буряад-Монголой Соёлой эрдэм-шэнжэлэлгын институтдай Гар бэшэгэй жасаһаа. 1941 ондо С. П. Балдаев Эхирэд-Булгадай аймагта Б. Бахрушкиновһаа бэшэжэ абаһан байгаа. Н. Балдано литературна редакци хэжэ, хэблэлдэ бэлэдхээ).

[Айдуурай Мэргэн хүбүүн Агуу Ногоон дүүхэй хоёр](#) (СССР-эй Эрдэмэй Академиин архивһаа. 1903 ондо Эхирэд-Булгадта бэшгэдэнэн. П. Балданжапов литературна редакци хэжэ, хэблэлдэ бэлэдхэбэ).

[Һайдар Буйдар хоёр](#) (Буряад-Монголой Соёлой эрдэм-шэнжэлгын институтдай Гар бэшэгэй жасаһаа. 1941 ондо Д. Хилтухин Нүхэдэй аймагта үльгэршэ П. Дмитриевһээ бэшэжэ абаһанаа литературна редакци хэжэ, хэблэлдэ бэлэдхээ).

[Хаан Сагта абхай](#) (Буряад-Монголой Соёлой эрдэм-шэнжэлгын институтдай Гар бэшэгэй жасаһаа. 1941 ондо Д. Хилтухин Нүхэдэй аймагта үльгэршэ П. Дмитриевһээ бэшэжэ абаһанаа литературна редакци хэжэ, хэблэлдэ бэлэдхээ).

ХАРААСГАЙ МЭРГЭН ХҮБҮҮН

Урданай гэхын урдада,
Урда сагай мэндэдэ,
Түрүүнэй гэхын түрүүндэ,
Түрүүн сагай мэндэдэ;
Һүн ехэ далайн
Салим байха сагта,
Һүмбэр ехэ уулын
Болдог байха сагта;
Зандан ехэ модоной
Залаалан байха үедэ,
Загал эреэн бугын
Инзагахан байха үедэ;
Абарга ехэ загананай
Жараахай шабхай байхада,
Абарга шара могойн
Хорхой сохо байхада;
Бүһэ үгы һэлдэндэ,
Бэшэг үгы балайда
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Ороһон ехэ жалгыг
Орон байжа бариба,
Гараһан ехэ жалгыг
Гаран байжа бариба;
Хадын шулуу хамхалжа,
Хана барин бодхобо,
Боориин шулуу буталжа,
Булан барин бодхобо;
Ара бэеынь сардаба,
Алта мүнгөөр сардаба.
Үбэр бэеынь сардаба,
Мүнгэ алтаар сардаба.
Ламы мянган шагабары

дэмы мянган шагаабари
Дээдэ бэээрнь гаргаба,
Долоон мянган шагаабари
Доодо бэээрнь гаргаба.
Дэмы мянган шагаабаринь
Үндэр дуулим тэнгэрийн
Толье буляан яларба.
Долоон мянган шагаабаринь
Үлгэн үнсэг дайдын
Туяа буляан толорбо.
Сардамал мүнгэн бүһөөр
Бүхэлжэ уяба,
Сагаан мүнгэн дараансаар
Дараансалжа хушаба.
Унагата гүүдэй урилдама
Ухарай мүнгэн хэрэнсытэй,
Даагата гүүдэй урилдама
Дабхарай мүнгэн хэрэнсытэй.
Далан долоон пеэшэнтэй,
Далан сагаан үрхэтэй,
Далан долоон пеэшэнэйнь
Далан сагаан үрхөөрнь
Унин тунин гаража,
Үндэр дуулим тэнгэридэ
Манан боложо тарана,
Үлгэн замби дайдада
Үүлэн боложо тунгирна.
Хара шулуун хаалгатай,
Хүрин шулуун хүрээтэй,
Үндэр дуулим тэнгэриһээ
Үлгүүргүй бодхоохон,
Үлгэн замби дайдаһаа
Тулалгагүй бодхоохон,
Огторгойн хүйдэ хүрэмэ
Ордон сагаан байшан
Хараани газарһаа харагдажа,
Үлэриһын газарһаа үзэглэбэ

...доршын тасарнаа үсэгдээ.

Хараасгай мэргэн хүбүүн,
Дээрээ хаража найдаха
Аха үгы байба ха.
Дороо хаража ябаха
Дүү басагатай юм нэн ха,
Үхэрэй хоёр эбэр шэнги,
Хониной хоёр шэхэн шэнги,
Аха дүү хоёр
Ажаһуудаг байба нэн ха.

Нэгэтэ нэгэ үглөөгүүр,
Үлэн шарга наранай
Үрөөлээе бултайжа,
Үзэгдэн ная байхада,
Татахада нунаха,
Табихада агшаха
Улаан мүнгэн остоолдоо
Умданай дээжые табижа,
Эржэн мүнгэн остоолдоо
Эдээнэй дээжые табижа,
Эбэр-шэбэр эдээлжэ,
Гүбэр-шэбэр зугаалжа,
Нуугаа гэхынгээ хирэндэ
Агуу-Ногоон абхайнь:
«Ахай, ахай, дуулыш!
Адаһанай мяхан хашараажа,
Ангай мяхан һанагдаба.
Алтай ехэ дайдадаа
Абалан гаража ерыш.
Хүхы ехэ дайдая
Хүбшөлэн ябажа ерыш», — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байхадань,
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Зүбһөө зүбтэй хэлэбэш,
Зүрхэндэм харгы татабаш!

Алтай ехэ дайдадаа
Абалжа гарахамни,
Хүхы ехэ зудандаа
Хүбшэлжэ ерэхэмни.
Ара өөдөө бэлшэһэн
Арбан түмэн адуугаа,
Үбэр өөдөө бэлшэһэн
Үй түмэн адаһаяа
Эрьежэ хаража үзэхэмни», — гэжэ
Абдар юугээ нээжэ,
Алтан дэбтэрээ гаргаба,
Хобто ханзаяа нээжэ
Хуушан дэбтэрээ гаргаба.
Үдэр дүүрэн дуудаба,
Наранай гэрэлээр дуудаба.
Һүни дүүрэн дуудаба,
Һарын толоноор дуудаба.
Унахаар таатай мориёо
Уншан байжа олобо.
Унахаар таатай мориниинь,
Одон соохор хүлэгынь,
Алтайн арбан гурьбада,
Хүхын хүйтэн хээрэдэ
Арбан гурбан һогооной
Азаргань боложо ябаба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн,
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан ошожо,
Арбан зүһэнэй аялгатай
Абаахайн яһан урамаараа,
Хорин зүһэнэй хухалгатай
Хорхойн яһан урамаараа
Дүрбэн тээшнь урамдаба.
Алтайн арбан гурьбада,
Хүхын хүйтэн хээрэдэ

Атарлан бэлшэжэ ябаһан
Одон соохор мориниинь,
Игаажа налайжа хэбтэнэнэ,
Һуга харайн бодобо.
Баруун дэлим шэхээрээ
Байн байн шагнаба.
Зүүн дэлим шэхээрээ
Зүгнэн байжа шагнаба.
Тииһэн яаһан бэээрээ:
«Унаган ябаха хирэндэмни
Огторгойн олон тэнгэришүүд,
Тэнгэриин түмэн бурхашууд,
Табгай дундамни
Тамгаяа табяа бэлэйл,
Толгой дундамни
Мэнгээе дараа бэлэйл.
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Хабаатай хүлэг бэлэйлби, — гэжэ
Арбан гурбан ногоондоо
Хэлэн хүүнэн байбал, —
Би танай болбол
Хүнэй юунэй тэжээһэн,
Гүүнэй юунэй гаргаһан
Унаган хүлэг бэлэйлби,
Унаха заяатай эзэмни
Урижа дуудажа байнал,
Холын даие үдэшэхэнь гү?
Ойрын даие угтахань гү?» — гэжэ
Хэлэнэн яаһан бэээрээ
Одон соохор морин
Гурба дахин хүльбөөжэ,
Гурбан бухал даахияа
Мэтэр шэлгээжэ хаяба.
Тэрэ гэхынгээ хирэндэ:
«Шэлгээжэ хаяһан даахидамни
Үбэлэй янгяа хүйтэндэ

Орожо хорожо байгаарайт,
Нажарай шанга халуунда
Нүүдэр болгон хэвтээрэйт!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.

Тиһэн яаһан бэээрээ
Мүндэгэрхэн найхан толгойгоо
Мундаа дээрээ үргэжэ,
Утаһан пагсагар нүүлээ
Ууса дээрээ хаяжа,
Одон соохор морин
Гэрхэн тээшээ гэшхэлбэ,
Газархан тээшээ галгиба.
Ааляр ааляр гэшхэлбэ,
Аягын шэнээн дэгнэнэ
Эндэ тэндэ шэдүүлбэ.
Түргөөр түргөөр гэшхэлбэ,
Тэбшын шэнээн дэгнэнэ
Тэндэ эндэ шэдүүлбэ.
Хойто ехэ хадые
Хобхо гэшхэн хатарба,
Урда ехэ уулые
Огло гэшхэн харайба.
Хажа мүнгэн хаалгадаа
Ханжинасар инсагаалжа тулаба.
Хүжэ мүнгэн хүрездээ
Хүнхинэсэр үүрхэжэ тогтобо.
Хаһаг хүбүүн харуулынь
Хаалгаяа дэлижэ үгэбэ,
Хүнэй хүбүүн харуулынь
Хүрээгээ тайлажа зайлаба.
Одон соохор морин
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан ерэжэ,
Буруу тугалай барагтай

Номгорон таашаан зогсобо.
Хони хурьганай барагтай
Нажан заадан зогсобо.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Шудхамал мүнгэн ногтоёо,
Шураг мүнгэн хазаараа
Баруун гартаа барижа,
Одон соохор мориёо
Угтан тудан гараба.
Одон соохор морининь,
Хажуу талаһаа харахада,
Хада уулын барагтай,
Хамар амынь харахада,
Хазаарта мориной түһөөтэй.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Одон соохор мориёо
Шудхамал мүнгэн ногтоороо
Ногтолжо бариба,
Шураг мүнгэн хазаараараа
Хазаарлажа абаба.
Мүльһэн дээгүүр хүтэлжэ,
Мүхэрээн туруу туруулуулба.
Хайр дээгүүр хүтэлжэ,
Хатуу туруу туруулуулба.
Набтар газар уяжа,
Нашан марьяа марьяалуулба.
Хада газар уяжа,
Харсага марьяа марьяалуулба.
Аяга хара уһаар
Уһалжа заһаба.
Адха болохо хагдаар
Эдеэлүүлжэ зэһэбэ.
Тиһһэн яаһан бэээрээ
Торгон һаари тохомоо,
Тохой мүнгэн эмээлээ
Тохолдожо байба,
Албан бэрбэн үгэмсөө

Ароан гуроан уламаар
Атысарнь татаба,
Хорин гурбан уламаар
Хотойсорнь татаба.
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргэдээ
Уян дүнгэн орхибол.
Тиһэн яһан баеэрээ
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Мориной түхөөн дүүрэжэ
Бэеын түхөөн үлэбэ», — гэжэ
Ордон сагаан байшандаа
Орожо ерэхэн юумэл.

Агуу-Ногоон абхай
Абдар ханзаяа нээжэ,
Алта торгоёо гаргаба,
Хобто хайрсагаа нээжэ,
Хуяг дуулгынь гаргаба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Далан бугын арһаар
Зүйжэ байжа оёһон
Эльгэн хара үмдээ үмдэбэ.
Загаһанай арһан түриитэй
Зайдан хара бойтогоо
Үһэгын шангаар үмдэбэ.
Далан долоон тобшотой
Дабтаа торгон дэгэлээ
Ээмэй шангаар үмдэжэ,
Далан долоон тобшыень
Эрхын шангаар тобшолбо.
Арбан алда боломо
Шураг мүнгэн бүһээ
Бүһэлжэ байбал.
Бухалай шэнээн бараатай
Булган хийдхүүр малгайгаа
Орой дээрээ табибал

Срой дээрээ табигал.
Тохомой шэнээн гэрэлдээ
Тойрон байжа хараба,
Үүдэнэй шэнээн гэрэлдээ
Эрьен байжа хараба.
Нарин хээрээр хэмнэмэ
Намдаг мүнгэн наадагаа,
Хэлтэгы хээрээр хэмнэмэ
Хээтэй мүнгэн хормогоёо
Агсалдажа абаба.

Тииһэн яаһан бэээрээ
Эржэн хангай үүдэээ
Эбтэй найханаар нээжэ,
Боржон хангай богоһоёо
Боггүй арюунаар алхаба.
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан ошожо,
Ута найхан жолоогоо
Хүбэ татан абаба.
Одон соохор мориёо
Ууса уруунь эльбэбэ,
Унагашалжа эльбэбэ.
Дала уруунь эльбэбэ,
Даагашалжа эльбэбэ.
Сой мүнгэн дүрөөгөө
Һэб байсар дүрөөлжэ,
Яхад мүнгэн эмээлдээ
Яб тушаа нууба.
Һухай улаан минаагаа
Баруун гартаа гэлдэржэ,
Баруун амынь залажа,
Нара зүбхэн эрьебэ...

Ахаяа үдэшэхөө гараһан
Агв-Ногоон абхайда

Адуу-Ногоон абхай
Адха болохо шоройн
Бурд гэхэ харагдаад,
Аладай хүтэлэй саана
Малгайн улаан залаагай
Нахас гэхэ харагдаад,
Ондоо юуншье харагдабагүй.
Агуу-Ногоон абхай
Гайхал ехээр гайхаж,
Тагнал ехээр тагнаба.
«Хүн бэшэ хүдэри,
Хүлэг бэшэ харсага!» — гэжэ
Гэртээ тэхэрин оробо.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Яба ябаһаар ябаба,
Ошо ошоһоор ошобо.
Алгайн арбан гурьбада,
Хүхын хүйтэн хээрэдэ
Атарлан бэлшэһэн адуугаа,
Хүбшэлэн бэлшэһэн адаһаяа
Тохой жалгада оруулжа,
Тоо томирынь олобо.
Ара өөдөө бэлшэһэн
Арбан түмэн адууниинь,
Үбэр өөдөө бэлшэһэн
Үй түмэн адаһаниинь
Эртынхиһээ энхэ байба,
Урдынхиһаа олон байба.
Тэрэ болоһон зэргые
Үзэн харан байхадаа,
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Баясахын ехээр баясажа,
Хүхихын ехээр хүхибэ.
Болдогшын боро добуунда
Моринһоо буужа амарба.
Хартиин шэнээн бараатай

Сад мүнгэн дааһандаа,
Хамсын шэнээн бараатай
Хара хилэн хүдэлхэндөө
Багса улаан тамхияа
Удхалдажа абаба.
Зураг мүнгэн хэтээрээ
Зураг-зураг сахижа,
Хандагайн шэхэн ууладаа
Аһаалдажа татаба.

Тииһэн яаһан бэээрээ
Алтай ехэ дайдаяа
Аралжа агнаба,
Хүхы ехэ тайгаяа
Хүбшөлжэ агнаба.
Ойн олон гүрөөһэ
Орьёл болотор унагааба.
Тайгын олон гүрөөһэ
Тарли болотор гулидхаба.
Одон соохор моринойнгоо
Уусаһаань урагша ганзагалжа,
Мундаадань туласар ашаба.
Мэтэр гэхынгээ хирэндэ:
«Алтай ехэ дайдамни,
Антай гүрөөһэтэй байбаш даа.
Ангай атарынь барибаб,
Баярай бахынь дарабаб!» — гэжэ
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Гэрхэн тээшээ гэшхүүлбэ,
Газархан тээшээ галгюулба.

Тэрэ гэхын хирэндэ
Одон соохор мориниинь
Зог татан зогсожо,
Мүндэгэр найхан толгойгоо
Мундаа дээрээ үргэжэ,

Утаһан пагсагар һүүлээ
Ууса дээрээ хаяжа,
Баруун дэлим шэхээрээ
Үндэр дуулим тэнгэрийн
Оёдол барин шагнаба.
Зүүн дэлим шэхээрээ
Үлгэн үнсэг дайдын
Хурьһынь дамжан шагнаба.
Тииһэн яаһан бэээрээ:
«Агуу-Ногоон абхайшни
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүндэ
Хадамда ошохо болоод,
Аха хүйхэр шамаяа
Алаха булаха гэлсэжэ,
Арбан тогоо арзалаад,
Хорин тогоо хорзолоод,
Харын ехээр хардахаа,
Борын ехээр бордохоо
Урдаһаашни угтажа байнал.
Арза хорзо хоёрһоонь
Амһажа бүүхэн гэнэдыш!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байхадань,
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Одон соохор мориндоо
Уурай ехээр уурлажа,
Ошоёо ехээр булхайба:
«Агуу-Ногоон абхай —
Дүү найхан басагымни
Харын муугаар хардабаш,
Борын муугаар бордобош!
Үхэрэй хоёр эбэр шэнги,
Хониной хоёр шөхөн шэнги,
Аха дүүнэрэй хоорондо
Яһа хаяха гэбэ гүш?» — гэжэ
Баруун амынь угзаржа,

Зүүн ташааень хабаба.

Мэтэр гэхынгээ хирэндэ
Хаалгадаа тулан ерэжэ,
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан зогсобо.
Агуу-Ногоон абхай
Угтан золгон гаража,
Альган-тальган болобо:
«Ахай, ахай, шамаяа
Хүлээжэ ядажа сүхэрбэб!
Утын харгыда ябажа,
Уяржа ерэбэ гүш?
Холын харгыда ябажа,
Хоол ханажа ерэбэ гүш?» — гэжэ
Урда хойнонь оробо.
Татахада нунаха,
Табихада агшаха
Ташагай мүнгэн остоолдоо
Арьбалжа нэрэһэн арзаяа,
Хорилжо нэрэһэн хорзоёо
Гаргажа табиба.
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Остоолдоо ерэжэ нуухадань,
Агуу-Ногоон абхай
Нүгэлэй ехые
Нюдэндөө үзэхөө яаража,
Шэбэлэй ехые
Шэхэндээ дуулахаа хүлээжэ,
Харза уһан дээрэ
Үрмэ тогтосор зугаалба,
Хабтагай шулуун дээрэ
Ногоо ургасар зугаалба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Уран хүүртэ ногтожо,

Ароан жэлдэ ангаһандал,
Арза хорзо хоёрынъ
Худагшалжа ууба,
Хорхойшолжо һоробо,
Шоношолжо зубарба,
Шубуушалжа залгиба.
Тэрэ гэхынгээ хирэндэ
Хүрин улаан боложо:
«Ангаһан хүнэй
Ами дарахаар,
Умдархаһан хүнэй
Улам дарахаар,
Арбан тогоо
Арзалжа нэрэбэш!
Хорин тогоо
Хорзолжо нэрэбэш!...
Үе наһандаа
Намтай хамта ябахгүйш,
Үдэрэй талада ябахаш.
Һайн морин аман дээрээ,
Һайн басаган түрхэм дээрээ юм!» — гэжэ
Улаан халамгай боложо,
Урагца хойшоо найгаба.
Уһан дүеэ боложо,
Уһан дуһан хэбтэбэ.

Агуу-Ногоон абхай
Тэрэ болоһон зэргые
Үзэн харан байхадаа:
«Дарашагүй дайгаа
Даража абахамни,
Дабашагүй дабаагаа
Дабажа гаталхамни!» — гэжэ
Баясахын ехээр баясаба,
Хүхихын ехээр хүхибэ.

мэгэр тэхын хирэндэ
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Далан хүшэгийн саана
Эльгэ хатан энеэжэ,
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Тойрон байһан зөөриие
Тоолон томирон хараба.
Адуу мал хүрэгынь
Абабаб гэжэ баталба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хүрин улаан боложо,
Тулажа өөдөө бодоно,
Тохоногложо урагшаа унана.
Хүшэлдэшэһэн аманһаань
Хүхэ дүлэн гараба,
Хоёр хамарайнь нүхэнһөө
Хороной охин сорьёбо.
Агуу-Ногоон абхай
Эльгэ хатан эгшэжэ,
Альгаа ташан дэбхэржэ,
Далан хүшэгийн саана
Гүйн харайн оробо.
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүнэй
Була хүзүү тэбэрижэ,
Хүрин улаан царайень
Озон таалан байба...

Агуу-Ногоон абхайн
Толи мэргэн хүбүүнтэй
Далан хүшэгийн саанаһаа
Гаража ерэн байхадань,
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Алдадан унажа,
Аланхалжа хэбтэбэ

Түрэгжүүлжээ.

Тэрэ болоһон зэргые
Үзэн харан байхадаа,
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Одон соохор морин:
«Дүрбэн хара туруунайнгаа
Мулгараагүй сагта,
Дүшэн сагаан шүдэнэйнгөө
Айраа унаагүй сагта
Туруута юумэдэ хүсэгдэхэгүйб!
Тураг шубуунда гартахагүйб!» — гэжэ
Ута найхан жолоогоо
Бүүргэ дээрээ хаяжа,
Харбаһан һумандал
Харьяжа ошобо,
Шэдэһэн шулуундал
Шууяжа ошобо.
«Эзэн хүбүүн хүйхэрни,
Эсэгэ-малаан баабайһаа,
Заяабаритай түрэхэн юм лэ.
Үндэр сагаан тэнгэриһээ
Табилгатай түрэхэн юм лэ,
Сүгтэ һүмбэр ууладаа,
Ухаа-Солбон тэнгэридээ
Ошохомни!» — гэхэниинь тэрэл.

Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Адуу малхан хүрэгынь
Туужа газаань асарба,
Тооложо томиржо абаба.
Хададань хашараг үлөөнгүй,
Ханадань хадааһа орхингүй,
Агуу-Ногоон абхайтайнь
Олзолжо омогложо ошобо.

Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Хайран найхан бэень
Хатажа шэнэжэ хэбтэбэ,
Хоёр хара нюдэниинь
Унтаржа шэргэжэ байба.

Одон соохор морин
Яба ябаһаар ябаба,
Ошо ошоһоор ошобо.
Сүгтэ хүмбэр уулын
Орой дээрэ гараба.
Тэндэ хүрэн байхадань,
Эсэгэ-малаан баабайн
Гурбан найхан басагад —
Гурбан хүхы эгэшэнэд —
Газар замбиин нюрганда
Хараһан үзэһэн юумээ,
Үлгэн дэлхэйн үнсэгтэ
Үзэһэн хараһан юумээ
Хэлсэн зугаалан нууһанаа,
Одон соохор мориинь
Угтан тудан золгобо.

Ехэ хүхы эгэшэнь:
«Хараасгай мэргэн хүбүүгээ
Хардан хэлэжэ ерэбэ гүш?
Юун болоод ерэбэш,
Үтэр түргэн хэлэ!» — гэжэ
Одон соохор мориинь
Баалан баадхан байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Одон соохор морин:
«Хараасгай мэргэн хүбүүнэймни
Агуу-Ногоон абхайнь
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүнтэй

Хамнажа, хараар хардаба,
Нэгэдэжэ, бороор бордобо.
Арбан тогооной арзаар
Алажа галдажа орхибо.
Хорин тогооной хорзоор
Хорложо шатаажа орхибо.
Адуу малхан хүрэгынь
Тооложо томиржо абаашаба.
Агуу-Ногоон абхайень
Олзолжо омогложо ошобо.
Хайран найхан бэень
Хатажа шэнэжэ хэбтэнэ,
Хоёр найхан нюдэниинь
Унтаржа залиржа байба», — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.

Тэрэ болоһон зэргые
Дуулан шагнан байһанаа,
Гурбан хүхы эгэшэнэд
Мэтэр дундаа дүүлжэ,
Гунан ехэ дайдая
Гурба тойрон ошобо,
Дүнэн ехэ дэлхэйгээ
Дүрбэ тойрон талимба.

Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Одон соохор морин,
Мэлмэржэ байһан
Мүнхын хара уһанһаа
Умдалжа абаба.
Ургажа байһан
Үе сагаан үһэнһөө
Үлэ залгаба.
Урдынхиһаа болбол
Улам найхан болобо,
Түрүүнхихээ болбол

Түлүү найхан болобо.
Тийхэн яаһан бэээрээ
Гэрхэн тээшээ гэшхүүлбэ,
Газархан тээшээ галгнуулба.
Ороһон ехэ зуданай
Улам барин ошобо,
Гараһан ехэ зуданай
Гарам барин бусаба.
Хүжэрмэ үндэр тэнгэрийн
Арай арай доохонуур,
Хүбэлзэмэ сагаан үүлэнэй
Арай арай дээхэнүүр,
Ерэн жэлэй дайдые
Юһэн хоногоор болзоолбо,
Наян жэлэй дайдые
Найман үдэрөөр болзоолбо,
Харсага шэнги хабталзаба,
Харабсар шэнги бүрэлзэбэ,
Гэртээ хүрэжэ ерэбэ,
Газаагаа тулажа оробо.
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан зогсожо,
Хара шулуун хаалгынгаа
Ханхинасар инсагаалба.
Хүрин шулуун хүрээгэйнгээ
Хүнжинэсэр үүрһэбэ.

Эсэгэ-малаан баабайн
Гурбан найхан басагадай —
Гурбан хүхы эгэшэнэдэй —
Нюдэ сабшалхын хоорондо
Үлгэн дайдада ерэжэ,
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Гэртэ орон байхадань:
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй

Хайран найхан бэень
Хагсажа хангиржа хэбтэбэ,
Хоёр хара нюдэниинь
Залиржа шэргэжэ байба.
Эрхы дундаа эмтэй,
Долёобор дундаа домтой
Гурбан найхан басагад —
Гурбан хүхы эгэшэнэд —
Хараасгай мэргэн хүбүүе
Эрхынгээ эмээр эмнэбэ,
Долёоборойнгоо домоор домнобо.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Ами орожо бодобо.
Урдынхиһаа үлүү болобо,
Түүрүүнхихээ түлүү болобо.
Тэрэ гэхынгээ хирэндэ:
«Ямар үни унтабабиб?!» — гэжэ
Ээмээ шэлгээн байбал.
Гурбан хүхы эгэшэнэрэй
Ехэ хүхы эгэшэнь:
«Хараасгай мэргэн хүбүүн,
Харын ехээр хардуулбаш,
Борын ехээр бордуулбаш.
Агуу-Ногоон абхайшни
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүнтэй
Хамнажа шамайе хардаба,
Хорложо шамайе алаба.
Хатажа залиржа хэбтэһышни
Эрхынгээ эмээр эмнэжэ,
Долёоборойнгоо домоор домножо
Уухи тулдэшни оруулбабди!» — гэжэ
Хэлэһэн яһан бэээрээ
Нюдэ сабшалха хоорондо
Гунан ехэ дайдые
Гурба тойрон ошобод,
Пүрхэн ошободойе

дүнэн ехэ дэлхэе
Дүрбэ эрьен талиибад.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Харайн газашаа гараба,
Одон соохор мориёо
Уяран байжа тэбэрибэ.
Ууса уруунь эльбэбэ,
Унагашалжа эльбэбэ,
Дала уруунь эльбэбэ,
Даагашалжа эльбэбэ.
Уруугаа харан уяржа,
Өөдөө харан уйлаба.
Баруун нюдэнэйн уһан
Байгал далай болобо.
Зүүн нюдэнэйн уһан
Зүлхэ мүрэн болобо.
Тииһэн яһан бэээрээ
Түхөө ехээр түхээрбэ,
Мүхөө ехээр мүхөөрбэ.
Зүүнэй зүгыг зүглэжэ,
Зүһэ буруу дайдада
Ошоо гэнэниинь тэрэл...

Үндэр ехэ хадын
Эрмэг барин хатаргаба,
Үзүүртэй гэхэ модной
Залаа барин дугшуулба.
Бүргэд шэнги бүрэлзэбэ,
Харабсар шэнги хабталзаба.
Ябахын бэрхээр ябаба,
Ошохын түргөөр ошобо.
Тоодой баян хаанай
Орон түбидэ оробо.
Толи мэргэн хүбүүнэй
Сэргэдэ тулан зогсобо.
Тэнгэриде түгэмэ

Тэнгэрийдэ гуламта
Түмэн дабхар байшангайнь
Эржэн мүнгэн үүдые
Эбынь олон дэлижэ,
Боржон хангай богоһыень
Булга алхан оробо.

Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Агуу-Ногоон абхайтаяа
Айхын ехээр айжа,
Нүрдэхын ехээр хүрдэбэ.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Толи мэргэн хүбүүнтэй
Аман дээрэһээ адарилдаба,
Хамар дээрэһээ хадаралдаба.

Бугындли хүзүүтэн
Буляалдажа золгобо.
Бухындли бойногтон
Тушаалдажа оробо.
«Буляалдаһан юумые
Башаараа шийдхэхэ,
Хэлсэһэн юумые
Хүсөөрөө шийдхэхэ!» — гэлдэжэ
Эрхын шөрүүниие шэлэжэ,
Хоёр тээшээ һалабад.
Урда хойто уулада
Гаралдажа ошобо.
Дайнай дабаа бэдэржэ,
Ололдожо зогсобо.
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Түрүүн харбаха боложо,
Зэһэжэ захалба.
Бухайр шара номоёо,
Хангай хара һумаяа
Лүпи дээрэнь тогтоожо

Дүлэ гарасар шэбшэбэ,
Оно дээрэнь тогтоожо,
Уни гарасар шэбшэбэ.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Хада шэнги хархайжа,
Уула шэнги орхойжо,
Һуугаа гэхынь хирэндэ
Угтуулан харбажа орхибо.
Зэбын дуун шэнхинэбэ,
Һумын дуун һубариба.
Толи мэргэн хүбүүнэй
Хангай хара һумань
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Амаргалхан хүзүүень
Таһа сохин талииба,
Адхаал бүдүүн сэмгынь
Хуха сохин арилба.
Аржагар улаан шэнэнэндэ
Багса шаажа оробо.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Үбһэнэй үзүүрээр үлхэлдэжэ,
Хулһанай узуураар холболдожо,
Бодоһон яаһан бэээрээ:
«Ууладли орхойжо һууһан,
Хададли хархайжа һууһан
Хүниие тудажа харбахагүй,
Талада ургажа байһан
Шэнэнэ харбахашни хаанаһааб!» — гэжэ
Хаахиран хэлэн байба.
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Тухаяа таһаржа,
Толгойгоо маажаба.
Тэрэ гэхын хирэндэ
Хараасгай мэргэн хүбүүн:

«Шини ээлжээн дүүрэжэ,
Мини ээлжээн ерэбэ!» — гэжэ
Нарин хээрээр хэмнэмэ
Намдаг мүнгэн наадагаа,
Хэлтэгы хээрээр хэмнэмэ
Хээтэй мүнгэн хормогоһоо,
Ходо татан абажа,
Хангай хара һумая
Оно дээрэһэнь шэбшэбэ,
Уни гарасар шэбшэбэ.
Үдэн дээрэһэнь шэбшэбэ,
Дүлэ гарасар шэбшэбэ.
Тииһэн яһан бэээрээ
Харбажа орхибо.
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Хангай хара һумань
Эрхынээн гарахаһаа эршэтэй,
Долёоборһоон гарахаһаа дуутай,
Зэбын дуун шэнхинэжэ,
Һумын дуун һубариба.
Толи мэргэн хүбүүнэй
Амаргалхан хүзүүень
Таһа сохин ошожо,
Адхаал бүдүүн сэмгыень
Бала сохин тудабa.
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүн
Үбһэнэй үзүүрээр
Үлхэлдэжэ бодобо.
Хулһанай узуураар
Холболдожо бодобо.
Хоёр ехэ мэргэшүүл
Эрхын шэрүүгээр ядаба,
Иглалсахаа болибо.
Ээмэй хүсөөр тулалдажа,
Оролсохо болобо.

Талын сагаан хээрэдэ,
Табан малгай нарһанда
Тулалдажа захалба.
Ара бэеынгээ мяхые
Арбан хургаараа барабад,
Үбэр бэеынгээ мяхые
Үүдэн шүдөөрөө дууһабад.
Мяхан обоо обоолжо,
Шуһан горхо урадхабад.
Мориндо ашаа һаа
Мэнхэн адли байбад,
Тэмээндэ тэгнээ һаа
Тэнхэн адли байбад.
Урдаһаа ерэнэн шубууд
Унталгын мяха абаашана,
Хойноһоо ерэнэн шубууд
Хонолгын мяха абаашана:
«Хэтыни хэтэдэ,
Хэээни галабта,
Наһанай наһанда,
Нажарай дулаанда,
Дайлалдажа тулалдажа,
Мяха шуһа гаргажа байгты!» — гэжэ
Үрезл хэлээд талиинад.
Хоёр ехэ бүхэшүүл
Дүрбэн нарын шарайда
Дүүрэн тулалдан байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хаба нэмэн хабархаба.
Толи мэргэн хүбүүе
Тухандань тулгаба.
Татаха тумаа
Тахим дороо асарба,
Угзарха тумаа
Ула дороо абаба.
Хулһандли хумиба,

Үбһэндли эбхэбэ.
Ямаан мэтэ бархируулба,
Инзаган мэтэ шашхуулба,
Аранхалжа унаба,
Алдаалжа хэбтэбэ.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хатуу булад һэлмэээ
Ходо татан абажа,
Толи мэргэн хүбүүнэй
Монсогор хара толгойень
Таһа сабшан хаяба.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Ойн олон модые
Орбонтойнь асаржа,
Тайгын олон модые
Залаатайнь гулидхажа,
Шатаажа орхибо.
Дүрэхэн шатаһан яһыень
Һалхин тээрмэ тодхожо,
Уһан ехэ далай уруу
Хиидхэжэ орхибо.
Мэтэр гэхэн бэээрээ
Тоодой баян хаанай
Толи мэргэн хүбүүнэй
Түмэн дабхар байшанда
Түргэн дундаа оробо.
Агуу-Ногоон абхай
Гансаараа һуужа угтаба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Агуу-Ногоон абхайһаа:
«Далан шэнэнһэнэй
Оройдо дуратай гүш?
Далан шаргагшанай
Һүүлдэ дуратай гүш?» — гэжэ
Һуран баадхан байба.
Агуу-Ногоон абхай:

«Далан шэнэһышни
Түлээд жаргажа һуугуужаб.
Далан шаргагшаниши
Һаагаад жаргажа һуугуужаб!» — гэжэ
Хэлэн хүнэн байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Уурай ехээр уурлажа,
Ошоёо ехээр булхайба.
Агуу-Ногоон абхайе
Үһэн дээрэһэнь шүүрэжэ,
Унасарнь татаба,
Орой дээрэһэнь угзаржа,
Ондорсорнь татаба.
Тиһэн яһан бэеэрээ:
«Аха дүүнэр хоёртоо
Ада болохоо болихош!
Амитан зонхон хоёртоо
Дайсан болохоо болихош! — гэжэ
Газаашань цэрэжэ гараба.
Далан шаргагша гүүдэй
Һүүлдэ уяжа табиба.
Далан шаргагша гүүдынь
Далан тээшээ гүүлдэбэ,
Агуу-Ногоон абхайе
Далан ондоо таһалба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Адуу мал хүрэгөө
Гулидхажа абаба.
Гэрхэн тээшээ гэшүүлбэ,
Газархан тээшээ галгюулба,
Гэртээ ерэн байхадаа,
Адуу малхан хоёроо
Алтай ехэ дайдынгаа
Арбан гурбан гурьбада,
Хүхы ехэ хээрынгээ
Хүйтэн һэрюун хүбшэдэ
Төрөлүтэй бэлчиребэ

Гэхэрюүжэ бэлшээбэ.

Тэрэ гэхынгээ хирэндэ
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Ганса сусал гал болохогүй,
Ганса хүн хүн болохогүй!» — гэжэ
Абдар юугээ нээжэ,
Анханайнгаа дэбтэр гаргаба.
Хобто ханзаяа нээжэ,
Хуушанайнгаа дэбтэр гаргаба.
Үдэр дүүрэн уншаба,
Наранай гэрэлээр уншаба,
Һүни дууһан дуудаба,
Һарын толоор дуудаба.
«Заяанайшни ганса нүхэр
Барунай баруун зүгтэ,
Баггүй холо дайдада,
Осоодор баян хаанай
Одхон Сагаан абхай», — гэжэ
Уншан дуудан таниба.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Одхон Сагаан абхайда
Ошохо гэжэ тэмүүлбэ.
Түхөө ехээр түхөөрбэ,
Мүхөө ехээр мүхөөрбэ.
Одон соохор мориёо
Хада газар уяжа,
Харсага марья маряалуулба,
Набтар газар уяжа,
Нашан марья маряалуулба.
Хайр дээгүүр хүтэлжэ,
Хатуу туруу туруулуулба,
Мүльһэн дээгүүр хүтэлжэ,
Мүхэрээн туруу туруулуулба.
Аяга хара уһаар
Умдалуулжа заһаба,
Алха болохо үгдээр

Гдда бэлхэ хатдаар
Эдеэлүүлжэ зэһэбэ.
Мэтэр гэһэн бэээрээ
Торгоной хирхаг тохомоо
Тохолдожо байба.
Тохой мүнгэн эмээлээ
Эмээллэжэ байба.
Арбан табан уламаар
Атысарнь татаба,
Хорин табан уламаар
Хотойсорнь татаба.
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргэдээ
Ута найхан жолоогоор
Уян барин дүнгэбэ.
«Мориной түхөөн дүүрэбэ,
Бэеын түхөөн үлэбэ!» — гэжэ
Ордон сагаан байшандаа
Орожо ерэнэн юумэл.
Арбан жэлдэ үлдэхэгүй
Абаахайн тоһон эдеэгээ
Араан шүдэндөө шэнгээбэ,
Хорин жэлдэ үлдэхэгүй
Хорхойн тоһон эдеэгээ
Хушуун дээрээ шэнгээбэ.
Абдараа юугээ нээжэ,
Арбан зүһэнэй хубсаһа
Гаргажа байба,
Хобтоёо юугээ нээжэ,
Хорин зүһэнэй хубсаһа
Абажа байба.
Наян бугын арһаар
Зүйжэ оёһон
Эльгэн хара үмдээ үмдэбэ.
Загаһанай арһан түриитэй
Зайдан хара бойтогоо
Үһэгийн шангаар үмдэбэ.

www.mongolian.com

Дайнай газар үмдэхэ
Дабтаа торгон дэгэлээ
Ээмэй шангаар үмдэжэ,
Далан табан тобшыень
Эрхын шангаар тобшолбо.
Шураг мүнгэн бүһеэ
Бүһэлжэ байбал.
Бухалай шэнээн бараатай,
Бутын шэнээн залаатай
Булган хийдхүүр малгайгаа
Шабшуурлажа үмдэбэ.
Тохомой шэнээн гэрэлдээ
Тойрон байжа хараба,
Үүдэнэй шэнээн гэрэлдээ
Эрьен байжа хараба.
Далан хоногой бороодо
Нэбтэрхэгүй,
Далан гуманай үзүүртэ
Дабагдахагүй
Хөө хара хуягаа
Үмдэлдэжэ абаба.
«Бэеын түхөөн дүүрэбэ.
Ябаха саг болобо!» — гэжэ
Газаа гаража ошобо.
Тиһэн яаһан бэеэрээ
Агсар мүнгэн сэргынгээ
Узуур тулан ошожо,
Ута һайхан жолоогоо
Хүбэ татан абаба.
Сой мүнгэн дүрөөгөө
нэб байсар дүрөөлжэ,
Яхад мүнгэн эмээлдээ
Яб тушаа һууба.
Һухай улаан минаагаа
Баруун гартаа гэлдэржэ,
Ута һайхан жолоогоо

Зүүн гартаа бариба.
Баруун амынь залажа,
Нара зүбхэн эрьебэ.
Баруунай баруун зүгые
Барин шэглэн мордобо.
Яба ябаһаар ябаба,
Ошо ошоһоор ошобо.
Юһэн жэлэй дайдые
Юһэн хоногоор болзоолбо,
Наян жэлэй газарые
Найман үдэрөөр болзоолбо.
Харабсар шэнги хабталзаба,
Бүргэд шэнги бүрэлзэбэ.
Зэбэтэ һумандли
Зэнгинэжэ ошобо.
Харбаһан һумандли
Ханхинажа ошобо.
Өөрын халуун дайдаһаа
Гаража ошобо.
Хүнэй хүйтэн дайдада
Хүрэжэ ерэбэ.
Хүнэй хүйтэн дайдада:
«Ямар халуун дайдаб!» — гэжэ
Малгайгаа абан хатаргаба.
Хариин халуун дайдада:
«Ямар хүйтэн дайдаб!» — гэжэ
Булган хөөбэр малгайгаа
Уруунь даран хатаргаба.
Тиигэжэ ябахынь хирэндэ
Хара шулуун хабсагай
Харгы замынь хааба,
Боро шулуун хабсагай
Боолто болон байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Уруудан хатаргаба —
Гараха газар байбагүй,

Үгсэн хатаргаба —
Ёло хүтэл дайралдаба.
Тэрэ гэхынгээ хирэндэ
Хүн, хүлэгэй яһа
Обоо байса хараба.
Хүнэй сэмгэ абажа,
Өөртөө жэцэн үзэхэдэнь,
Өөрын сэмгэнһээ болбол
Хоёр дахин үлүүдэбэ.
Мориной сэмгэ үзэхэдэнь,
Мориной сэмгэнһээ болбол
Хоёр дахин үлүүдэбэ.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Гайхал ехээр гайхаба,
Тагнал ехээр тагнаба.
«Ямар гайхалтай дайдаб?..
Бидэ хоёрһоо үлүү,
Була ехэ хүзүүтэн,
Буха ехэ бойногтон,
Бухайр шара номотон,
Будай мүнгэн хаадагтан
Эндэ ябажа ябаһаар
Яһая хаяһан байна!» — гэжэ
Одон соохор мориндоо
Хэлэн хүүнэн байба.
Тиигэжэ хэлэн байхадань,
Одон соохор морининь:
«Гурбан үдэршын газарта
Гэдэргээ тэхэрижэ харайгаа һаа,
Дабажа гараха хабатайб!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Гэдэргээ тэхэрин бусаба.
Тиһэн яһан бэээрээ
Одон соохор морин
Хүхэрмэ үндэр тэнгэрийн

Арай арай доохонуур,
Хүбэлзэгшэ сагаан үүлэнэй
Арай арай дээхэнүүр
Хабсагай дээгүүр дүүлижэ,
Хара шулуун хабсагайн
Орой дээрэ тогтобо.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Һуха харайн бууба.
Хатан булад хэлмэээ
Ходо татан абаба:
«Хүнэй хүйтэн дайдада
Яһымни хаяха гэбэ гүш?
Һүнэһымни халаяжа,
Алаха гэжэ ябаба гүш?!» — гэжэ
Одон соохор мориндоо
Халдан шэлдэн байба.
Мэтэр гэхын хирэндэ
Одон соохор морининь:
«Бусалтараа шүлэ гарахагүй,
Үтэлтэрөө ухаа орохогүй,
Ямар тиимэ хүн байбаш!
Иимэ ехэ боосооной байтар
Ядаа туляашьегүй наа,
Ядалдаһан болохо хэрэгтэй,
Туляа зобоошьегүй наа,
Тулиһан болохо хэрэгтэй!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Хэлэбэшье зүбтэй,
Бодобошье лабтай», — гэжэ
Хабсагайн орой дамжажа,
Мүнхын хара уһанһаа
Аршаанлажа ууба,
Үе сагаан үбһэнһөө
Хүртэлдэжэ байба.
Урдынхиһаа болбол

Улам хүсэтэй болобо,
Түрүүнхийээ болбол
Түлүү хүсэтэй болобо.
Одон соохор мориниинь,
Урдынхиһаа болбол
Улам хурдан болобо,
Түрүүнхийээ болбол
Түлүү сарюун болобо.
Тииһэн яһан бэээрээ
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Мүнхын хара уһые
Доошонь сасажа орхибо,
Үе сагаан үһһые
Тараажа хаяба.
Тэрэ гэхын хирэндэ
Хүнэй сагаан яһанууд
Мяха ургажа байба,
Хүлэгэй араг яһанууд
Хүдэлжэ бодобо.
Хүнүүд ами орожо бодобо,
Хүлэгүүд бээ хүсэжэ бодобо.
Моритойнь моридоо унажа,
Ябаганиинь ябагаар ябажа,
Зүг зүг тээшээ тарахадаа,
Ехэ үрезл хэлэбэд:
«Һанаһандаа хүрэжэ ябаарай,
Һарбайһанаа барижа ябаарай!
Ээмтэ юумэдэ илагдангүй ябаарай,
Эрхытэ юумэдэ булигдангүй ябаарай
Дайгаа даража ябаарай,
Дархан солоёо оложо ябаарай!»

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Одон соохор мориндоо
Түргэн дундаа мордожо,
Тэндэһээн саашаа ябаба.
Чого хэлгэдэ орхолош

гэгэ жалгада ороходонь,
Хүхэ буханууд хүрээлжэ,
Хусалдажа ерэбэ.
Тэрэ ехэ жалгыг
Урууданшье хатаргаба —
Улам гараса байбагүй,
Үгсэншье хатаргаба—
Ёло нүхэн дайралдабагүй,
Тииһэн яаһан бэээрээ
Одон соохор моринтоёо
Хоюулан баханууд боложо,
«Би шамай түлхихэгүйб,
Ши намай бү түлхи», — гэлдэнээр
Саада таладань гараба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хаанай ханха харгыгаар
Ханхинасар хатаргаба.
Зоной зудан харгыгаар
Зуралзаса хатаргаба.
Яба ябаһаар ябаба,
Ошо ошоһоор ошобо.
Ябахын түргөөр ябажа,
Ошохын бэрхээр ошожо,
Нэгэ голдо ороходонь,
Дүшэн хараан газарта
Дүүрэн могой байба.
Уруудажа хатаргаба —
Улам гараса байбагүй,
Үгсэжэ хатаргаба —
Ёло нүхэн дайралдабагүй.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Одон соохор моринтоёо
Хоёр могой боложо:
«Ши намайе бү хадха,
Би шамайе хадхахагүйб!» — гэлдэнээр
Саада таладань гараба

Саада таладань гарсаа.

Түүнхээ саашаа ябаба.

Хаанай ханха харгыгаар

Хатаргажа мэдэбэ,

Зоной зудан харгыгаар

Зуралзажа ошобо.

Тэрэ гэхын хирэндэ

Нүгөө голдо ороходонь,

Тэнгэрийн хүхэндэ тулама

Шэбэр шугы байба.

Бүтүү шэбэр шугые

Урууданшые хатаргаба —

Удам гараса байбагүй,

Үгсэншые хатаргаба —

Ёло нүхэн дайралдабагүй.

Тэрэ гэхынгээ хирэндэ

Хараасгай мэргэн хүбүүн

Нарин хээрээр хэмнэмэ

Намдаг мүнгэн наадагаа,

Хэлтэгы хээрээр хэмнэмэ

Хээтэй мүнгэн хормогоһоон

Һуга татан абаба.

Бухайр шара номодоо

Хангай хара һумаяа

Оно зуулган шэбшэжэ,

Бүтүү шэбэр шугые

Буга һамна харбаба.

Зоной зудан харгы

Зурыжа гараба.

Хаанай ханха харгы

Хабтайжа гараба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн

Бүтүү шэбэр шугые

Ёло нүхөөр дабаба,

Саашаа хатарган ошобо.

Ондоо голдо ороходонь,

Гүниг шара нохой

Дээдэ сана үргөөрөө
Дэлим тэнгэри тулгажа,
Доодо сана үргөөрөө
Долоон үнсэг тулгажа,
Адууһа эдээн хоёрые
Хээрэдэнь залгижа,
Ан гүрөөһэн хоёрые
Тайгадань залгижа байба.
Үрэбхихэ залгихадань,
Ойн олон модонууд
Орбонтоёо хиидэжэ ороно,
Тайгын олон модонууд
Тархяараа хиидэжэ ороно.
Одон соохор морин,
Ойртожо тэрээндэ ошоходоо,
Тогтожо яжа ядаба.
Урда хоёр хүлөөрөө
Тулажа яжа ядаба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Одон соохор моритоёо
Гуниг шара нохойн
Аманда хиидэжэ оробо.
Мэтэр гэхынгээ хирэндэ
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хатан булад хэлмэээ
Һуга татан абажа,
Гуниг шара нохойн
Амаргалхан хүзүүндэ
Багса хадхан орхибо.
Үлгэн үнсэг дайдын
Гуниг шара нохой
Залгижа ядаба,
Хахажа хаахирба.
Тииһэн яаһан бэээрээ:
«Яаба хээбэ гээшэбши?
Намайе бү алыш,

Арбан жэлэй анда,
Хорин жэлэй худа болоёл!..» — гэжэ
Мүргэн шурган байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хатан булад хэлмэээ
Ходо татан абаба,
Гуниг шара нохойтой
Анда худа болобо.
Түүнһээ саашаа ябажа,
Ондоо голдо ороходонь,
Заха үзүүргүй ехэ
Хүхэ далай хүрьежэ,
Уһан далай орьёлжо байба.
Уһан ехэ далайе
Урууданшье хатаргаба —
Улам гараса олобогүй,
Үгсэншье хатаргаба —
Ёло нүхэн байбагүй.
Мэтэр гэхын хирэндэ
Одон соохор моринойнгоо
«Гурбан үдэршын газарта
Гэдэргээ сухарижа харайгаа наа,
Дабажа гаталха барагтайб», — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байхадань,
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Гэдэргээ сухарижа харайлгаба.
Одон соохор мориниинь,
Далайе харайжа дабахадаа,
Хойто хоёр хүлөө
Арай норгон гараба.
Тэндэһээ саашаа ябахадань,
Тэнгэриин хүйдэ хүрэмэ
Улаан түймэр угтаба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Уруудажа улам олобогүй,
Үгсэжэ үүдэ олобогүй,

Одон соохор моринийн
Баһа дахин хүүрлэбэ:
«Гурбан хоногшын газарта
Гэдэргээ сухарин харайһууб!» — гэжэ
Баһа сухарин харайлгаба.
Одон соохор морин,
Хойто хоёр хүлэйнгөө
Нагсагайн найхан нооһые
Халта шатаан гараба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Харгын хаалта дабажа,
Боориин боолто гаталжа,
Түүһнээ саашаа ябаба.
Нэгэ дабаа дабажа,
Нүгөө голдо ороходонь,
Тэнгэридэ хүрэмэ үндэр
Түмэн дабхар байшан
Тэбхыжэ харагдаба.
Тэрэ найхан байшан
Дурата хүнэй дурые
Хүдэлгэн байба,
Һанаата хүнэй һанаае
Татан байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн,
Хатаргажа ошобо,
Хаалгадань тулажа оробо.
Наян найман зэтэртэй
Нагсар мүнгэн сэргэдэнь
Одон соохор мориёо
Уян барин дүнгэбэ.
Тиһэн яаһан бэээрээ
Осоодор баян хаанай
Түмэн дабхар ордоной
Эржэн хангай үүдые
Эбтэй найханаар нээжэ,
—

Боржон хангай богоһыень
Боггүй арюунаар алхаба.
Осоодор баян хаан
Урин угтан бодобо:
«Хүн бэшэ хүдэри,
Хүлэг бэшэ харсага!» — гэжэ
Урдаһаань угтан бодожо,
Баруун улаан нугаһаань
нугадан байжа нуулгаба.
Улаан мүнгэн остоолдоо
Умданай хатууе табижа,
Уян хүүрээ хэлэбэ,
Эржэн мүнгэн остоолдоо
Эдээнэй дээжэ табижа,
Мэнхэн хүүрээ хүүрлэбэ.

Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Хаанайда орон байхада,
Була ехэ хүзүүтэн,
Булад түмэр хуягтан,
Бүдүүн шанга шандааһатан,
Бухайр шара номотон
Баран тэндэ гулидажа,
Уула шэнги орхойлдон,
Хада шэнги хархайлдан
нуужа байба.
«Осоодор баян хаан,
Одхон-Сагаан абхайгаа
Хадамда үгэхэ болобо», — гэжэ
Зар тунхаг дуулахадаа,
Байга ехэ баатарнууд,
Сууга ехэ мэргэшүүл
Сугларһан байба.

Осоодор баян хаан
Гурбан боосоо зарлаба.

Төрөөдүрүм баарсаань

Гүрүүни ехэ боосоон:
«Урда байһан хадые
Хойно абаашажа табиha,
Хойно байһан хадые
Урда асаржа табиha»,
Хоёрдохи ехэ боосоон:
«Барилдаанда дабаһан баатар,
Бараниие илаһан баатар,
Одхон-Сагаан абхайе
намган болгожо абаха»,
Гурбадахи ехэ боосоон:
«Урилдаанда гараһан баатар,
Олониие булиһан баатар,
Осоодор баян хаанай
Хүрьгэн боложо шадаха!» — гэһэн
Гурбан ехэ боосоон байба.

Үглөөнэй үлэн наранай
Үзэгдэн һая байхада,
Була ехэ хүзүүтэн,
Буха ехэ бойногтон,
Талын сагаан хээрэдэ
Боосоо угтан зэһэбэ.
Түрүүшын боосооной дүүрэхэдэ,
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хорин хүнүүдээр үлэбэ,
Хоёрдохи боосооной дүүрэхэдэ,
Арбан хүнүүдээр үлэбэ.
Гурбадахи боосооной болоходо,
Одон соохор морин
Бэшэ олон моридой
Дайдаяа тэгнээ үдыдэ
Байра дээрээ ерэбэ.
Тэрэ гэхын хирэндэ
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Осоодор баян хаанда:
«Гурбан ехэ боосоон

«Гурван ехэ ооооон
Минии болобо хаяа!
Одхон-Сагаан абхайгаа
Үгэхэтнай хаяа!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Осоодор баян хаан:
«Шинии болобо!» — гэжэ
Хараасгай мэргэн хүбүүе
Гэртээ урижа абаашаба.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Улаан мүнгэн остоолдоо
Умданай хатууе табижа,
Эржэн мүнгэн остоолдоо
Эдээнэй дээжые табиба.
Одхон-Сагаан абхайн
Орон гаран байхада,
Жалгын сэсэг задарһандли,
Хадын сэсэг ханхалһандли байба.
Хүүр хэлэн байхадань,
Гургалдай шубуунай
Жэргэһэндли байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хараһан нюдэээ сабшалангүй,
Гэцхэһэн хүлөө урилангүй
Харан найхашаан байба.
Зүрхэн сагаан бэень
Доһолон байба.
Зүүдэн сагаан бэень
Хүдэлэн байба.
Онгон сагаан үһэниинь
Орболзон байба.
Оошынь сагаан шүдэнүүд
Ханхинан байба.
Тэрэ гэхын хирэндэ
Осоодор баян хаан:
«Хүрьгэн хүбүүмни,
Баатарай бай түлшэжэ».

Баясгаланттай туршилта,
Хүлэгэй хүсэ мэдэхэ болобош!
Үлгэн ехэ дэлхэйн
Гуниг шара нохойе
Газаамни асарха болобош!
Гарюуһа шоно түргэдэжэ,
Адуу малымни залгина.
Гуниг шара нохойгоор
Харуул мануул табихамни!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Хадам баабаймни,
Амадашагүй юумэ амадабаш,
Хэлэшэгүй юумэ хэлэбэш!
Тиигэбэ яабашье гэбэл
Танай үгые дабаха аргам үгы,
Туршаха болобоб!» — гэбэ.
Тииһэн яаһан бэээрээ
Түхөө ехээр түхээрбэ,
Мүхөө ехээр мүхөөрбэ.
Одон соохор мориёо
Унажа мордобо,
Зүүн хойто зүгые
Зүглэжэ ошобо.

Үлгэн үнсэг дайдын
Гуниг шара нохойдо
Хүрэжэ ошон байба.
Гуниг шара нохой
Анда худын ёһоор
Гаража угтан байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Гуниг шара нохойдо:
«Осоодор баян хаан,
Үлгэн үнсэг дайдын
Гуниг шара нохойе
Хараха үзэхэмни гэбэ.

Хурьгэн хүбүүн намайе
Шамда тушааж эльгэбэ.
Арбан жэлэй анда бэлэйбди,
Хорин жэлэй худа бэлэйбди!
Минин хүүр дуулажа,
Тэндэ ошохо болобош!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Үлгэн үнсэг дайдын
Гуниг шара нохой,
«Зүб!» — гэжэ зүбшөөржэ,
«Зүйтэй!» — гэжэ ошобо.

Осоодор баян хаан
Гуниг шара нохойе
Хараха гэжэ гараба,
Үзэхэ гэжэ ошобо.
Гуниг шара нохойе
Харан үзэн гэхэдээ,
Тад гэдэргээ тангайба,
Солоо алдажа хэбтэбэ.
Одхон-Сагаан абхай
Гүйн харайн ерэжэ:
«Баабай, баабай, яалайш?!.
Хэлэшгүй юумэ хэлэжэ,
Асаршагүй юумэ асаруулбаш!..
Түргэн гэдэргэнь тэхэрюулыш!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.
Осоодор баян хаан
Ухаа мэдээ орожо,
Хараасгай мэргэн хүбүүндэ
Мүргэн шурган байба:
«Хахад албатаа үгэхэб,
Нохойгоо түргэн тэхэрюулэ!..»
Тэрэ болоһон зэргые
Үзэн дуулан байхадаа,
Гуниг шара нохой

Гэрхэн тээшээ тэхэрибэ.

Осоодор баян хаан,
Баясахын ехээр баясаба,
Хүхихын ехээр хүхибэ.
Найман үдэрөөр хэмнэжэ,
Найр зугаа хэбэ.
Юһэн хоногоор хэмнэжэ,
Ехэ зугаа хэбэ.
Нугаар хэмнэмэ
Мяха тоһоёо табиба,
Нуураар хэмнэмэ
Архи дарһаяа гаргаба.
Арбадахи үдэртөө болбол
Арай шамай тэлэрбэ.
Хараасгай мэргэн хүбүүн:
«Хариин хүбүүн
Харида багтахагүй,
Хандагайн сэмгэн
Тогоондо багтахагүй.
Хари хүн харидаг,
Хамниган хүн нүүдэг!» — гэжэ
Осоодор баян хаанда
Хэлэн хүүнэн байба.
Хараасгай мэргэн хүбүүнэй
Тиигэжэ хэлэн байхада,
Осоодор баян хаан:
«Хэлэбэшье зүбтэй!» — гэжэ
Одхон тайжа басагаяа
Түхөөрүүлжэ табиба,
Ошон соохор мориень
Эмээллүүлжэ үдэшэбэ.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Одхон тайжа абхайтаяа
Гэрхэн тээшээ гэшхүүлбэ,

Газархан тээшээ галгюулба.
Ябахын бэрхээр ябажа,
Ошохын түргөөр ошобо.
Хүнэй хүйтэн дайдые
Гаталжа гараба.
Өөрын халуун дайдада
Хүрэжэ ерэбэ.
Гэртээ хүрэн ерэжэ,
Хаалгадаа шурган оробо.
Арбан найман зэтэртэй
Агсар мүнгэн сэргэдээ
Хоёр найхан галданаа
Дүнгэжэ орхибо.
Одон сагаан байшанайнгаа
Эржэн хангай үүдые
Эбтэй найханаар нээжэ,
Одхон-Сагаан абхайгаа
Урижа гэртээ оруулба.
Тиихэн яаһан бэээрээ
Хараасгай мэргэн хүбүүн
Таһарһанаа залгаба,
Ударһанаа үдэбэ,
Хэлтыһэнээ заһаба,
Унаһанаа бодхобо.
Тэрэ гэхынгээ хирэндэ
«Адаһанай мяхан хашараажа,
Ангай мяхан һанагдаба!» — гэжэ
Алтай ехэ дайдадаа
Агнан тагнан гараба.
Хүхы ехэ хээрэээ
Зүглэн шэглэн ошобо.
Тэндэ ошон байхадаа,
Ан гүрөөһэ харбажа,
Ондой сондой унагааба.
Одон соохор моринойнгоо
Уусаһаань урагша ашаба.

Г эртээ тэхэрин ерэжэ,
Одхон-Сагаан абхайдаа:
«Эд болохынь илгажа,
Эд болгожо аба.
Эдээн болохынь илгажа,
Эдээн болгожо аба!» — гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.

Хараасгай мэргэн хүбүүн
Хани нүхэрөө оложо,
Одхон тайжа абхайтай
Хоёр толгой холбожо,
Хуби заяагаа эдлэжэ,
нуугаа гэнэниинь тэрэл.

АЙДУУРАЙ МЭРГЭН ХҮБҮҮН АГУУ НОГООН ДҮҮХЭЙ ХОЁР

Уринай урин сагта,
Урда эртэ сагта
Эзэгүй дайдые эзэлжэ,
Эхэгүй албатаниие албалжа,
Арбан табан наһатай
Айдуурай мэргэн түрэбэ.
Дүшэн дүрбэн тэнгэрийн
Доодо бээдэ нуурилба.
Дүрбэн шулуун хабсагайн
Дээдэ бээдэ нуурилба.
Адуугаараа баян суутай,
Арадаараа олон алдартай
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Ара бэе таладаа
Арба мянган адуутай,
Үбэр бэе таладаа

Үй түмэн үхэртэй
Үнэр тайбан байбал!
Арбан гурбан хаанай
Аха сулаар һууба,
Далан гурбан хаанай
Дархан сулаар һууба.
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүн:
«Адууһанай мяхан
Араанда шалаатай болобо,
Ангай мяханай
Амтан һанагдаба», — гэжэ
Алтай тайгыг абалба,
Хүхы дайдыг хүбшэлбэ.
Алтай дайдын арада
Агнажа гарахадаа,
Гурбан һарын шарайда
Хулганын хамарһаа
Шуһа дуһаабагүй,
Һомоёо шуһадабагүй.
«Агнажашье ялихагүй юм,
Ангай мяхан олдхохгүй юм», — гэжэ
Газар тээшээ гайгуулба,
Гэр тээшээ гэшүүлбэ.
Хара буртаг шэбэрэй
Хажуу заха талаарнь
Хии татан хатаруулба.
Буртаг хара шэбэрһээ
Багшам хула моритой,
Зэд горьё нюдэтэй,
Зээгэ улаан хушуутай
Һамган гэнтэ тэндэһээ
Сойр дүрөөгөө хабирса
Һухай ташуураа тулагаса
Гаража ерэн зогсобо.
«Али омогой хүбүүмши?

Ямар дайдада түрэхэмши?
Ямар голдо гарахамши?» —
Гэжэ намган һураба.
«Гараһан түрэхэн дайдамни
Зүүн холо зүгэй
Дүшэн дүрбэн тэнгэрийн
Доодо бээдэ юумэл,
Дүрбэн шулуун хабсагайн
Дээдэ бээдэ юумэл!
Хүнэй хаанай гаталаагүй
Хүлэр мүнгэн дободо,
Богдошуулай гаталаагүй
Буха улаан дободо,
Гараха наранай дүлэн доро
Гараһан түрэхэн хүбүүмби!» —
Гэжэ харюусаһанайнь һүүлээр
Тэрэ намган хэлэбэ:
«Тэрэ саада бээдэш...
Хүбүүн, тэрэнээ ойлгыш!
Хүрэын шэнээн һомотон,
Хүри улаан шарайтан
Һомо номоо дэлижэ,
Мэнэ харбахаяа байнал!»
Айдуурай Мэргэн хүбүүнэй
Ара тээшээ харахадань,
Алда ута хэдэргээрээ
Орой уруунь татаба.
Орой уруунь татахадань,
Ууса бээдээ төөнтэй,
Урал дээрээ мэнгэтэй
Одон буурал моринойнгоо
Хоёр хажуу талаар
Хобхо хүрэн унабал.
Үбһэнэй юунэй үзүүрээр
Үлхэлдэжэ бодохоёо һанахадань,
Хулһанай юунэй үзүүрээр

Холболдожо бодохоёо ханахадань,
Хара шоройгоор худхаж,
Улаан шоройгоор уймуулжа,
Орхинонойнь хойнол
Одон буурал моринийн:
«Эзэе эндэ алуулаашье наа,
Багшам хула мориндо
Энэ бээмни хүсэгдэхэгүй,
Хүсэгдөө хадаа
Дүшэн сагаан нобоймни хяаруужа,
Дүрбэн хатуу туруумни булгаруужа», —
Гэжэ хэлэн хүүнэн байжа,
Мүртэ найхан хубсаһыень
Мулга татан абажа,
Мүнгэн эмээлэйнгээ бүүргэдэ
Мэнэ түргэн бүгтэрүүлээд,
Һуга һүрэн харайба.
Хүхэ үндэр тэнгэрийн
Хүбэн сагаан үүлэнэй
Доодо бэээр харайба.
Дүрбэн хатуу туруугаараа
Дүлии ехэ тайгын
Загдуул ехэ модоной
Залаа сохин харайба.
Урал баруун танаагаараа
Улаан дүлэ татаһаар,
Зүүн хажуу танаагаараа
Хүхэ дүлэ татаһаар
Газар дайдаа хүрэхэдөө,
Хүлэг мориной гаталхагүй
Хүлэр мүнгэн добынгоо
Орой дээрэ тогтобо,
Бэжэр мүнгэн сэргынгээ
Узуур дунда зогсобо,
Хүйтэн хара худагайнгаа
Хүбөө шадар тогтобо.

Хүхэ мүнгэн байшангаа
Хүнхинэсэ үүрхэбэ,
Хажа мүнгэн байшангаа
Ханхинаса инсагаалба.
Хажа мүнгэн байшангаа
Хайшын ханхинаан гарабал даа,
Хурабшын хонхиноон дуулдабал даа.
Альгаараа дүүрэн ажалтай
Агуу Ногоон дүүхэй:
«Минин ахын мориндли
Хэнэй морин инсагаалнаб,
Хаража үзэхэм», — гэжэ
Далан дабхар үүдэээ,
Далабша мүнгэн хаалгаяа,
Дэлдэн нээжэ гараба.
Далабша мүнгэн хаалгаяа
Дэлдэн нээжэ гарахалаараа
Агуу Ногоон дүүхэй
Ахынгаа буурал моринтой
Золголсоһон бэээрээ:
«Айдуурай Мэргэн ахыемни
Хүнэй хаанай
Хүйтэн дайдада
Хаяжа ерэбэ гүш?
Хариин хаанай
Халуун дайдада
Оржижо ерэбэ гүш?» —
Гэһэнэйнгээ дараада
Харанхалжа унаба.
Гурбан үдэр,
Гурбан хүни
Хэбтэжэ бодоһоор
Нүбэ арга хайшааб гэжэ
Морин эзэн хоёр
Мэнэ хүүрээ хэлэлсэбэ.
Одон буурал мориниинь
Нүбэ арга юм ба гэжэ

гүээ арга юм бэ гэжэ
Һуран байжа хэлэбэ:
«Энхэ урда сагта,
Эхынгээ хажууда хэбтэхэдээ,
Ухаан бодолдоо ойлгожо,
Мэдээн ханаандаа мэдэжэ
Абаһан мэдэһэм иимэл:
«Хүбүүнэйм дайнда дарагдаад байхада,
Баруун хойто зүгтэ
Наян сая газарта
Эжэ Мүнхэ хаанай
Эрхэ Суубан тайжа
Эзэн найхан хүбүүем
Бодхоохо юумэл гэжэ
Ухаандаа ойлгоһон бэлэйб,
Мэдээндээ мэдэһэн бэлэйб».
Тииһэн яаһан хойнонь
Агуу Ногоон дүүхэй
Мориной хэлэһэн үгыг
Мэргэн номдоо сасуулба.
Баруун урда шэгшэгтээ
Үндэр тэнгэриһээ ооһоргүй,
Үргэн дайдаһаа тулааһагүй
Найман нагнай хүлтэй
Нахир мүнгэн шэрээдээ
Нам байса һужа,
Хобтын шэнээн номые
Уншан байжа дурдаба,
Хорин гурбан хуудаһыень
Һэхэн байжа дурдаба.
Мэргэн шара ном соо
Мориной хэлэһэн үгэ
Мэнэ үнэн байбал даа.
Мэтэр гэхэн бэээрээ
Эжэ Мүнхэ хаанайл
Эрхэ Суубан тайжада
Зорихом гэжэ түхээрбэ

Сэрхэм гэнэ түхээрээ.
Арын хэнгэрэг зэдэлүүлжэ,
Ара олон албатые
Ара талаһаа сугларуулба.
Үбэрэй хэнгэрэг дэлдүүлжэ,
Үбэр олон албатые
Үбэр талаһаа сугларуулба.
Нуураар хэмнэмэ архи аягалжа,
Нугаар хэмнэмэ адууһа алажа,
Арбан сая арад зоноо
Зугаа хэжэ зугаалуулаад,
Арын арад зониие
Ара тээшэнь тарааба.
Үбэрэй арад зониие
Үбэр тээшэнь тарааба.
«Эжэ Мүнхэ хаанай
Эрхэ Суубан тайжада
Олон һара ябажа,
Ошохо хүрэхэ байналби.
Арад зомни,
Арбан гурбан хаанһаа
Дайгаар орожо ерүүжэ...
Эзэгүй зөөри,
Һүхэгүй түлээн,
Хутагагүй мяхан
Байна гэжэ хэлсэхэл.
Заха ёһоо харыт,
Түрэ ёһоо сахиит!»
Тиигэжэ хэлэлһэн хойноо,
Тииһэн яаһан хойноо
Хорин гүрэлөө үһээ
Ходо таһа хайшалба...
Хүбүүн дүрсэ дүрсэлжэ,
Холын дайдада хатархаа
Хатуу зориг зорибол даа.
Арбан гурбан абдараа
Байшан сооһоо гаргажа.

Алта торгон хоёроо
Гэрэйнгээ газраа гаргажа:
«Холын хүнэй хонолго,
Ойрын хүнэй унталга
Болохо юумэн», — гэжэ
Арбан гурбан абдарайнгаа
Алта торгон хоёрые
Галай дүлөөр галдажа,
Газраа дайдада хийдхэбэл.
«Найдаа хадаа
Нарын ябадал болуужа,
Ехэдээ хадаа
Жэлэй ябадал болуужа», — гэжэ
Хажа мүнгэн байшанаа
Доогуурнь хадаа
Нарин хорхойн шургахагүйгөөр,
Дээгүүрнь хадаа
Тураг шубуунай дэбихэгүйгөөр
Сараар ехээр сардаба,
Баараар ехээр баардаба.
Одон буурал морёо
Эмээллэжэ, тохожо зэһэбэ.
Бэжэр мүнгэн сэргынгээ
Үзүүр дундаһаа мордобо.
Морин хүлэгтөө мордоходонь,
Мүнгэн сой дүрөөгэй
Хан гэхэнь дуулдаба.
Нухай улаан ташуурай
Шабхан гэхэнь дуулдаба.
Мордохон саһаань хойшол
Мориной хүлэй тоохон
Үндэр хүхэ тэнгэридэ
Манан боложо харагдабал.
Үргэн уужам дайдада
Уняар боложо тарабал.
Мордохонһоо хойшо

Ойдо ябаһан гүрөөһые
Орьёл болосо харбаһаар,
Тайгада ябаһан гүрөөһые
Тарьял болосо унагааһаар,
Хара буртаг шэбэрэй
Хажуу заха талаар
Хатаруулжа түргэн ябатарнь...
Буртаг хара шэбэрһээ
Багшам хула моритой
Зэд горьё нюдэтэй,
Зээгэ улаан хушуугай
һамган гэнтэ гаража,
Зэргэшэжэ ерэбэ,
Тулалсажа зогсобо.
«Али омогой хүбүүмши?» — гэжэ
Мэнэ гэхээр һурабал даа.
Мэтэр гэхээр харюусаба:
«Зүүнэй зүүн зүгэй
Дүшэн дүрбэн тэнгэрийн
Доодо бээдэ түрэхэн,
Дүрбэн шулуун хабсагайн
Дээдэ бээдэ түрэхэн
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүнби», —
Гэжэ хэлэхэнэһийн һүүлээр:
«Хүбүүн, хүбүүн!
Саада бэе таладаш
Хүрзын шэнээн һомотон,
Хүри улаан шарайтан
Һомо номоо дэлижэ,
Мэнэгүй аюултай ябана!» — гэжэ
Мэтэр тэрээнэй хэлэхэдэ:
«Арадамни нүхэд һүүдэр ябаа бэээ,
Хойномни дахуул хани ябаа бэээ.
Харин шинии саада бээдэ
Түмэр хара хэдэргэтэн

Мэнэ аюултай ябанал!» — гэжэ
Харюу үгөө хэлэхэдэнь,
Хорото намган гайхажа,
Хойшоо эрьен хараба.
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Аминайнгаа алтан номоной
Оно дээрэ уншаба,
Үдэн дээрэ шэбшэбэ:
«Хосорхо заяатай хадамни,
Холуур таамаг ошоорой;
Абарагдаха заяатай хадамни
Амаргалыень таһа тудаарай,
Адхаал сэмгыень хухалаарай!» —
Гээд харбажархиба.
Аминайнь алтан номон
Амаргалыень таһа тудабал,
Адхаал сэмгыень хухалбал!
Хорото хара намган
Багшам хула моринойнгоо
Хоёр хажуу талаар
Хобхо хүрэн унабал.
Үбһэнэй юунэй үзүүрээр
Үлхэлдэжэ бодохоо һанахадань,
Улаан шоройгоор уймаба,
Хара шоройгоор худхаба.
«Эзэнэйнгээшье алуулаа һаань,
Энэ бээм хүсэгдэхэгүй», — гээд,
Багшам хула морин
Үй тама харайба.
«Шамайе хүсөөгүй хадаа,
Дүрбэн хатуу туруумни
Булгаржа унуужа», — гээд,
Одон буурал морин
Үлдэн намнан гараба.
Багшам хула мориной
Хоёр дабаа дабажа,
— — — —

Гурбадахи дабаанда ябахадань,
Одон буурал морин
Одоол тэндэ хүсэбэ.
Баруун жолооень шүүрэжэ,
Барин татан абабал!
Эзэн хүнэйн хажууда
Багшам хула мориие
Барижа абажа ерэбэл!
Асархалаараа гэлэйл
Гурба дахин хатааба,
Гурба дахин норгобо.
Нойтон модондол норгобо,
Хуурай модондол хатааба.
Багшам хула морин,
Хорото хара һамган —
Эзэн морин хоёрые —
Галай хүсөөр галдаба.
Яһан тээрмэ хэжэ,
Яһан үһэн хоёрыень
Янгинаса татаба.
Хара һалхи буулгажа,
Яһан үһэн хоёрыень
Шара ехэ дайдада
Хиидхэжэ орхибо.
Ахымни сагаан яһан
Алим бэ гэжэ ошоходонь,
Хатуу бүхэ яһаниинь
Хатажа үмхиржэ байбал.
Хүбэн зөөлэн яһанһаань
Хүбхэн ургажа байбал...
«Үхэрэй хоёр эбэр бэлэйбди,
Эмэ хүндэ хардуулжа,
Хүнэй хаанай газарта,
Хүйтэн шэрүүн дайдада,
Иигэжэ эндэ хэбтэхэдээ
Шимни яагаабши?» — гэжэ

Боромошорондоо үйтэнэ

Баруун нюдөөрөө уилана,
Байгал болосо уилана,
Зүүн нюдөөрөө уилана,
Зүлхэ болосо уилана.
Шоно ханаа ханаалба,
Шулуун зүрхэ зүрхэлбэ.
Ахынгаа яһые эблүүлбэ.
Эблүүлжэ абаһан хойноо
Баруун хойшоо хатаржа,
Анги Улаан хадын
Орой дээрэ гараба.
«Ахынгаа яһа хадагалхам,
Анги Улаан хада,
Ангад гэжэ үгыш!» — гэжэ
Гуйн хэлэн байхадань,
Анги Улаан хада
Ангад гэжэ үгэбэл даа.
Наран тээшэ хаража,
Гурба дахин хурылжа,
Гурба дахин даллажа,
Ахынгаа яһые хадагалба.
Тииһэн яаһан хойноол
Баруун хойшоо хатарһаар,
Газарай ганса барсаа дээрэ,
Хоёр хаанай хахалбари дээрэ,
Дайба улаан тамхи
Сарай шэнээн
Сад мүнгэн дааһанда[1] удхажа,
Шууяса хороно,
Шурхирса үлээнэ.
Үндэр сагаан тэнгэридэ
Манан болон дэгдэнэ,
Үлгэн ехэ дайдада
Уняар болон тарана.
Тэндэнээ саашаа ошоходоо,
Нэгэ дайдада оробол;
Нэгэ дайдада ороходонь

Тэгэ дайдада ороходонь,
Эрын эрхирмэ,
Эшэгэнэй бархирма
Хүйтэн шэрүүн
Дайда байбал.
«Энэ дайда
Ямар халуун дайдаб», — гэжэ
Малгайнаа хүлхэ бааюулһаар
Саада бэеынь гаража,
Нүгөө голдо оробо.
Нүгөө голдо ороходонь,
Улаан бурмаар бууяжа,
Уняар мана татажа,
Халуун дайда байбал.
Моринойнгоо дүрбэн табгайе
Уһан тахаар тахалжа,
Улаан бурмые оймүүлжа,
«Уһаниинь шэргэһэн
Ямар хүйтэн дайдаб!» — гэжэ
Саада бээдэнь гараба.
Тэндэһээ саашаа ошоходоо,
«Үлгэн дайдын
Үбһэ хулһан,
Хабтагай дайдын
Харгана бортогоно
Хормой хото
Хадхана, шударна,» — гэжэ
Харсага шубуун боложо,
Сэлмэг хүхэ тэнгэреэр
Сэхэ түргэн ниидэбэ.
Гурбан хоногто ниидээд лэ,
Мүнхэн бэээ бээлжэ,
Үлгэн дайдада орожо,
Зээрэн гүрөөһэн боложо,
Үлгэн дайдада хатарба.
Үлгэн дайдаар хатарһаар,
Үлгэн голло орохолонь.

Ойн хара баабгай
Олон түмэн албатын
Захаанаань залгижа,
Үзүүрхээн үмхэжэ байбал.
«Энэ олон албатын
Заха бэеһээн залги гэжэ,
Үзүүр бэеһээн үмхэ гэжэ
Эхэ, эсэгэшни хэлээ гү?» — гээд,
Хангай хурса номоороо
Халта мүлтэ хаймардуулба.
Ойн хара баабгай
Айхын өхээр айжа,
Ара тайга уруугаа
Арилан зугадан тэрьедэбэ.
Тэндэһээ саашаа ябана.
Түргэн яаран хатаруулна.
Шэмээгүйгөөр дугшуулна.
Хойноһоонь дуудана.
Хойноһоонь дуудахадань:
«Һайн хүнэй урихада
Баруун жолоогоо татаарай,
Һаар хүнэй урихада,
Газараа юугээ хороохом гэжэ
Улам саашаа дугшаарай!» —
Гэдэг ёһые һанана.
Һайн хүн дуудаба гэжэ
Баруун жолоогоо татажа,
Эрьен тойрон ерэхэдэнь,
Гунан үхэрэй шэнээн
Гурбан таһаг шоргоолжон
Золгожо ерэнэн бэеэрээ:
«Минии дайсаниие дараһан
Али омогой хүбүүмши?» — гэжэ
Һуран хэлэн байбал.
«Зүүнэй зүүн зүгэй
Дүшэн дүрбэн тэнгэрийн

Доодо бээдэ түрэнэн,
Дүрбэн шулуун хабсагайн
Дээдэ бээдэ түрэнэн
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн гээшэлби!» —
Үнэн үгээ хэлэбэ.
«Арбаад жэлһээ нааша
Ойн хара баабгай
Албата зон хоёрымни
Заха захаһаань залгижа,
Үзүүр бөөһөөнь үмхэжэ
Байһан һууһан юумэл!
Үдэр бүри эдижэ,
Үсөөрүүлжэ байһан юумэл!
Дайем даража үгэбэш,
Даагыем һүүлдэжэ үгэбэш!» — гээд,
Дунда хургаа барилсажа,
Дотор мэндээ хэлсэхэдээ:
«Минии нүхэр, ши
Шадаха ядаха сагтаа
Намайгаа гэжэ дурдаарай:
«Шоргоолжон Богдо хаан,
Гурбан таһаг шоргоолжон,
Али сагта туһалха һэмши?
Гэжэ намайгаа дурдаарай!» — гэбэ.
Тэндэнээ саашаа ошоходоо,
Эниин Шара нуурай
Эрье хүрэжэ ерэбэ.
Эниин Шара нуурай
Эрье дээрэ гэлэйл
Бухын шэнээн бээтэй,
Тайга газарта үдэнэн
Тажаа эрөөн шубуун
Нуурай эрьедэ һуужа,
Нуураар дүүрэн амитадые
Захаһаань залгижа,

Үзүүрнээн үмхэжэ,
Үрэбхин эдижэ нуубал.
Тажаа эрээн шубууе
Хангай хурса номоороо
Халта мүлтэ хаймардуулба:
«Энэ олон амитанда
Дураараа юүндэ орообши?
Энэ олон амитаниие
Захаһаань залги гэжэ
Хэн шамда хэлээб?
Эхэ эсэгэш хэлээ гү?
Энэ Шара нуур хэлээ гү?» —
Гэжэ хэлэн хараан байба.
Халта мүлтэ хаймардахадаа
Хотогой мүнгэн далииень
Хуха бала хаймардабал.
«Хобол мүнгэн хушууем
Хушуулжа үгыш!
Хотогой мүнгэн далиием
Далилуулжа үгыш!» — гэжэ
Гуйн байбал шубуун.
Хотогой мүнгэн далииень
Далилуулжа дэгдээбэ,
Хобол мүнгэн хушууень
Хушуулуулжа дэгдээбэ.
Дэгдэхэдээ тэрэнь хэлэбэ:
«Энэ Шара нуурай
Эрье дээрэ гэлэйл
Хойтоёо ерэжэ нуугаа наам,
Хобол мүнгэн хушуумни
Хухаран таһаран унуужа!
Хотогой мүнгэн далимни
Таһаран хухаран унуужа!
Нэгэ ядаха газартаа
Намайе гэжэ ханаарай:
«Тайга газарта үдэһэн

Тажаа эрээн шубуун,
Хэзээ туһаа үзүүлхэбши?
Гэжэл намайе дурдаарай!»
Тиигэжэ хэлээд дэгдэбэ.
Тэндэһээ саашаа ошоходонь,
Хойноһоонь абьяан дуулдана.
Дуудан дурдан тэхэрюулбэ.
Тэхэрижэ хойшоо ерэхэдэнь,
Найман ехэ ханатай
Налгай гэрэй шэнээн
Баха мэлхэй угтажа,
Баярлаһан хүүрээ хэлэбэ:
«Арбаадхан жэлһээ нааша
Албата зонхон хоёрыемни
Алажа эдижэ байһан
Аюулта дайсаниемни дараһан
Али омогой хүбүүмши?» — гэжэ
Асуун хэлэн байбал даа.
«Наранай гараха
Дүлэн доро
Түрэнэн гараһан
Арбан табатай
Айдуурай Мэргэн
Гээшэлби!» — гэжэ
Харюу үгөө хэлэбэ.
Хэлэнэйнь һүүлээр гэхэл,
Бахын хаан гэлэйл,
Баха Мэлхэй гэлэйл:
«Нэгэ ядаха газартаа
Намайе гэжэ дурдаарайш:
Арга туһаа үзүүлхэб,» — гэбэ.
Тэндэһээ саашаа ошоходонь,
Огторгойдо хүрэмэ
Улаан шулуун хабсагай
Байгаа гэхэ юумэл даа.
Улаан шулуун хабсагайе

Дабаха хүбэ бэдэрбэ.
Уруудажа бэдэрхэдэнь,
Уруу нахид олдобогүй.
Үгсэжэ бэдэрхэдэнь,
Үрхэ үүдэн байбагүй.
Тииһэн яаһан хойноол:
«Эзэн хүбүүн бишнил
Аргагүй байналби.
Морин хүлэг, шимни
хүбэ арга мэдыш!» —
Гэжэ мориндоо хэлэбэ.
Морин хүлэгынь хэлэхэдээ:
«Дүрбэн хараанай газарһаа
Харайжа бишни үзэхэм,
Хабшахаяа мэдээрэй», — гэбэл.
Дүрбэн хараан газарһаа
Харайжа мориниинь үзэхэдөө,
Эрид шулуун хабсагайн
Эрмэг заха таладань
Хоёр урда хүлөөрөө
Торолдожо тогтобол.
Шулуун хабсагай дээрэ
Шуран түргөөр буужа,
Морин найхан хүлэгөө
Мулта татан абажа,
Мэнэн үгээ хэлэнэл:
«Энэ морин хойлог!...
Эды шэнээн хабатай аад,
Яахадаа харайхаар хэлээбши?
Һүнэнэ һүлдыем эльгээхээ
Һанажа ябаһан байба гүш?»
Морин хүлэгынь харюусаба:
«Харайха дайда байнал гэжэ
Ходор харайжа болохогүй юумэл.
Харайха дайдын байтар
Халта мүлтэ дутааха юумэл.
Харайжа үбэ байналби»

Хэлэхэ үгэ баинал гэжэ
Хуу хэлэжэ болохогүй юумэл.
Хэлэхэ үгын байтар
Хэдые дугаажа хэлэхэ юумэл.
Мориной яһан толгойе
Соо сохихо ёһогүй,
Онгон ехэ дайдые
Ото харайха ёһогүй.
Хариин дайда хатуу юм,
Хангай номон аюултай юм,
Хүнэй дайда хүсэтэй юм,
Хүдэри номон аюултай юм.
Эзэн найхан хүбүүмни,
Үтэлтэрөө ухаа орохогүй юумэмши,
Бусалгараа шүлэ гарахагүй юумэмши!»
Мориниинь иигэжэ хэлэбэл даа.
Тэндэһээ саашаа ошоходонь,
Урсахан хара обоохойһоо
Утаан гаража байбал даа.
Хажуу бэээрнь гэлэйл
Хатаран гарахаяа ябахадань,
Урсахан хара обоохойһоо
Сагаан буурал толгойтой
Шагайн шэнээн нюдэтэй
Дала хүрэнэн үбгэн
Дуудан дурдан байбал.
Сагаан буурал толгойтой
Шагайн шэнээн нюдэтэй
Үбгэн хүнэй дуудахада,
Эрьежэ хойшоо бусана.
Үбһэн хара урсаһаа
Үгэ хүүрээ хэлэнэ:
«Арбан гурбан хаанай
Харгы дээрэ нуугаа хүмби», — гээд,
Тэрэ үбгэн түхээрбэ:
Хангар хара тогоондоо
Хара сай бусалгаба

Хара сай бусалтаа,
Улаан зэд шанагаараа
Удхаж тэрэннээ үгэхэдэнь:
«Харгым хани,
Хажуудахим нүхэр», — гэжэ
Гал гуламтадань дунаахадань,
Хүлэр боложо шатаба,
Хорон боложо харагдаба.
«Арбан гурбан хаанай
Харгы дээрэ нууһан аад,
Албата зонхон хоёртоо
Хоро уулгажа байха
Хорото муухай үбгэмши?» — гэжэ
Хорото хара сайень
Хоёр нюдэ уруунь
Хаян сасан орхибо.
Хорото муухай үбгэн
Харанхалжа гэдэргээ унаба.
Хангил хара зантууень
Баруун хүлөөрөө үдхэлжэ,
Буртаг хара сайень
Бээ дээрэнэнь адхаба.
Тоһондол адли урдаба,
Туулгандал адли хайлаба.
Тиигэнэйнгээ һүүлээр
Морин хүлэгөө унажа,
Баруун жолоогоо татаба,
Болдогтын боро добо дээрэ
Сад мүнгэн даһандаа
Дайба улаан тамхяа
Дурдан торгон алшуурһаа
Дүүрээр удхаж абаад,
Шуяса хороно,
Шурхирса үлээнэ.
Эрьен тойрон харана.
Хараа бараа харана.
Хараа бараа харахадань.

Харан бэрэн харангдан,
Эжэ Мүнхэ хаанай
Хүжэ мүнгэн байшангынь
Хүхэрэн манатан харагдабал.
Харагдан үзэгдэхэдэнь гэлэйл
Боро зүрхэниинь булгилба.
Богони хабһаниинь маталзаба.
Айһандал адли болобо,
Арга хүбэ хэрэгтэй
Болобо байна гэжэ
Бүри саашаа хатарба.
Бүри саашаа ябахадань,
Эжэ Мүнхэ хаанай
Эжэл хүрэг малынь
Бутын шоргоолжондол
Бусалжа харагдабал.
Табан хушуу малыень
Таллуулжа харгыһаа ядахадаа,
Дээгүүрнь алад харайлгажа,
Саада бээдэнь бууба.
Хаанай газраа хүрэхэдэнь
Хамаг зониинь наадажа,
Хүтэрэлдэн хүтэрэлдэн хатарна,
Хүхэ ногоо хүдэлгэнэ.
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүнэй
Ерэжэ ябахыень харахадаа:
«Зүүн урда бээһээ
Уулада адли оглойжо,
Хадада адли харлайжа,
Хэнэй үри ерэбэб?» —
Гэлдэн байжа хэлсэнэ.
Наадашан соогуур ороходонь,
Наадашан олон зониинь
Хоёр хажуу тээшээ
Хаха таһараад үгэбэл.
Наадашанай саана гаража,

Бэжэр мүнгэн сэргэдэнь
Моринойнгоо жолоо уяхадань,
Бэжэр мүнгэн сэргэнь,
Моринойнь жолоо даангүй,
Сааша наашаа хүдэлбэ,
Иишэ тишээ һалхилзаба.
«Хаанай сэргэ байһан аад,
Харса хүнэй жолоое
Даахагүй сэргэ байха юумэл?» —
Хангай хара һомоёо
Хабтагай дайдада хадхаж,
Моринойнгоо жолоо уябал даа.
Номо һаадаг хоёроо
Морин дээрээ орхижо,
Ордон гэртэнь оробол даа.
Ордон гэртэнь ороходонь,
Эжэ Мүнхэ хаан
Татахада һунаха,
Табихада агшаха
Хажар мүнгэн шэрээдэ
Һуугаа гэжэ юумэл.
Баруун гараа үгэжэ,
Баруун гарыень барижа,
«Хадам баабай» гэжэ
Халуун мэндыеень һураба.
Һурахалаарнь гэлэйл:
«Хараһан хүниие
Хадам гэһэн
Али омогой үхэдэлбэ, —
Гэжэ хаан уурлаба.—
Газааһаа түргэн наашань
Дүрбэн улаан баатарыем
Орожо ерэхэ гэгтыл даа!» —
Гэжэ хаан захирба.
Дүрбэн улаан баатарынь,
Орожо түргэн ерэхэдээ,

Дүрбэн түмэр аргамжаа
Шэрэжэ абажа ерэбэл.
Хаан эзэниинь хаахирба:
«Энэ хүн үхэдэлые
Хара далайн эрье дээрэ,
Үндэр огторгойн оёдол доро
Үлгэн үндэр хоёрой дунда
Дүрбэн түмэр аргамжаар
Дүрбэн мүсыень барижа,
Дүүжэндүүлжэ хаягты!»
Дүрбэн улаан баатарынь
Дүүрэн тэбэрин гарабал,
Хара далайн эрье дээрэ
Хара тэнгэрийн оёдол доро
Дүрбэн түмэр аргамжаар
Дүрбэн мүсыень барижа,
Дүүжэндүүлэн уян байбал.
Байһан модоной баларсар,
Хэбтэһэн модоной хэмхэрсэр
Огторгойн хүйтэниие буулгабал.
Тэрэ ехэ хүйтэндэ
Тэсэхэ аргань бэрхэдэбэл.
Улаан голдоо торожо,
Огторгойн хүйтэндэ
Булигдахаяа һанабал.
«Бахын хаан болохо
Баха ехэ Мэлхэй,
Али сагта туһалха һэмши?» —
Гэжэ тэндээ дурдабал.
Баха Мэлхэйн албата
Хара далайн оёорһоо
Субажа гаража ерэбэ.
Хара далайн эрьедэ
Обоо хүбөө ногоо зөөжэ,
Обоохой отог баряад,
Айдуурай Мэргэн хүбүүе

Дүрбэн дүүжэнһээнъ буулгажа,
Обоохой отогтоо оруулжа,
Унтуулжа амаруулжа орхибол!
Маргааша үдэрынъ болобо.
Манан шаргал наранай
Маңдан гаража байхада,
Хаан хэлээ гэхэл:
«Тэрэ үхэдэлые эндэ
Абажа наашанъ ерэгты!»
Дүрбэн улаан баатарынъ
Айдуурай Мэргэн хүбүүе
Абажа ерэбэ гэхэл.
Ордон ехэ гэртэнь
Оруулжа үгэбэ гэхэл.
«Хадам баабай! — гэжэ
Баруун гарыень барижа,
Бата мэндыень нурана.
Хаан хэлэбэ гэхэл:
«Гурбан түмэр амбаар соо
Гурбан янзын талхан
Худхаржа холилдожо байнал.
Худхаржа холилдоһон талхые
Үглөөнэй наранай гаратар
Гурбан амяарнь һалгыш!» —
Гэжэ хаанай хэлэмсээр,
Гурбан түмэр амбаар соо
Гансаарынъ хаажа орхибо.
Худхаржа холилдоһон талхые
Хубаажа ядан байхадаа,
Арга һубынъ бэдэржэ,
Оложо ядан байхадаа:
«Гунан бухын шэнээн
Гурбан таһаг бээтэй
Шоргоолжон Богдо хаан,
Шини туһалха саг
Хэзээ болохо бэлэй?» — гэжэ

Дурдан дуудан байба.
Тэрэ гэнэн бэеэрнь
Гурбан түмэр амбаарай
Дүрбэн шэгшэгээр гэлэйл
Бутын хара шоргоолжод
Бусалан орожо ерэбэ.
Худхарһан холилдоһон талхые
Хуби хубяарнь хубааба.
Эртэнэй наранай гарахада,
«Нэгэ янзын талхые
Нэгэ тээшэнь илгаа гүш?
Хоёр янзын талхые
Хоёр тээшэнь илгаа гүш?» — гэжэ
Эжэ Мүнхэ хаанай
Элшэ ерэжэ гаргаба.
Хаан үгээ хэлэхэдээ:
«Хүрээ сүмэдэ орожо,
Хүрьгэн хүбүүн болыш!» —
Гэжэ хэлэһэн гэлэйл.
Эдээ хоол табижа,
Үнэн үгээ зугаалба.
Эжэ Мүнхэ хаан
Иигэжэ хэлэн байбал:
«Хүрьгэн хүбүүн болохо
Хубитай ёһотой байналши,
Хүлдэхэ хүбүү үгы юумэлби,
Үбэр дээрээ үргэһэн
Эрхэ ганса басагам
Суубан тайжа юумэл!
Адуу малыем хараха юумэл,
Адуу малыем харадаг
Гушан алда бэетэй
Гуриг шара нохоймни
Ара хээрийн арада,
Арбан сая газарай
Саада бэе талада
Зэдэ бөөрү гэрэжэ сурһаар

Зольборон гаража ошгоор
Гурбан жэл болобол.
Зольборжо ошоһон нохойем,
Гушан алда бэетэй
Гуриг шара нохойем,
Ара хээрийн араһаа,
Арбан сая газарһаа
Асаржа намда үгыш..
Хүрьгэмни болохо байналши!» —
Гэжэ хэлэн байба.
«Хадам баабайн хэлэһэндэ
Харюу хүүр байхагүй», — гээд лэ,
Одон буурал морёо унажа,
Арбан сая газарай саанахи
Ара хээрийн арые зорижо,
Алад хойшоо дугшуулбал.
Хадын саагуур халхалуулжа,
Гунан наһандань нургаһан
Гургалдай шара морёороо
Эрхэ Суубан тайжа
Хатаран хүрэжэ ерэбэ,
Халуун үгээ хэлэбэ:
«Далан гурбан хэлэндэ,
Арбан гурбан хаанда,
Минии зэргын үхин
Шамда олдохол!
Ехэ бэрхэ газарта
Ошохо гэжэ ябаналши..
Минии хэлэһыем дуулажа,
Тэхэрижэ һөөргөө бусыш!
Ошохоо ябаһан газарайшни
Ара хойто талада
Эниин Шара нуурые
Эзэлжэ хэбтэһэн,
Үхээри гурбан Болдогые
Үбэршэлжэ хэбтэһэн
Хазалаг Хана бвһа

Хараани газарһаа

Хараани газарһаа

Хазадаг залгидаг юумэл,

Үдэршын газарһаа

Үрэхидэг, эдидэг юумэл!

Хүбүүн, хүбүүн!

Хазадаг хара буураһаа

Айха бүри азатай юумэл,

Һүрдэхэ бүри хүрөөтэй юумэл.

Орой дээрээ

Орог ганса эбэртэй юумэл,

Аман дундаа

Ганса сагаан шүдэтэй юумэл,

Магнай дундаа

Ганса хара нүдэтэй юумэл.

Арбан гурбан хаанһаа

Хүрэгэн боложо ерэдэг юумэл,

Эсэгэмни тэдэниие

Эльгээжэ залгиулха байгаа юумэл!»

Айһаншье шэнги болоно,

Айһань барагтайшье шэнги болоно.

«Арбан гурбан хаанда,

Далан гурбан хэлэндэ

Мини тухай үхиие

Мэнэ гэхээр олохолши!

Айха эшэхэ бэрхэ юумэл,

Тэхэрижэ һөөргөө үзыш!» —

Гэжэ дахин дахин хэлэнэл.

«Хадам баабайн хэлэнэн үгые

Харюулхагүй ёһо байха юм аал?» —

Гэжэ харюу үгээ хэлэхэдэнь:

«Зүб хэлэнэн үгэдэ зүрюүгүй юумэл.

Буруу үгэдэ булхайгүй юумэл.

Ажа жаргажа ябахадаа,

Ами бээшни зүүгүүжэ,

Ами бээ алдаа хадаш

Алтан хүнэнэншни зүүгүүжэ». — гэжэ

Баруун гарайнгаа хурганһаа,
Баруун дунда хурганһаа,
Дуһамал мүнгэн бэһэлигээ
Мулта татан абажа,
Баруун гарайнь хурганда,
Баруун дунда хургаңдань,
Барюулжа зүүлгэжэ үгэбэ.
Тийһэн яаһан бэээрээ
Шэлээгүй хатарба,
Шэмээгүй дугшуулба.
Ара хээрийн арада,
Арбан гурбан саяын
Саада бээдэ гараба.
Һэб-Һэбхэн һалхилна —
Һэмжэн үүлэн гарана.
Һаб-Һабхан һалхилна —
Һарьдаг үүлэн гарана.
Урда хормойнь ондолзобо:
Унаганай шэнээн шулуугаар
Уруунь даран ябалсаба.
Хойто хормойнь хонтолзобо:
Хониной шэнээн шулуугаар
Хойшонь даран ябалсаба.
Моринииньшье хүнгэдэбэ,
Тогтохоёо болибо.
Бэеньшье хүнгэдэбэ,
Тогтохоёо болибо.
Эниин Шара нуурай
Эрье хүрэхэһөө урид,
Хазадаг Хара буурын
Хажууда хүрэхэһөө түрүүн
Дабхар сагаан тэнгэрийн
Далан долоон дарханда
Дүрбэн пүүд шэгнүүртэй
Түмэр бархабша хүүлэбэ,
Дүшэн пүүд шэгнүүртэй

Түмэр шүдэр хүүлэбэ.
Дабхар сагаан тэнгэрийн
Далан долоон дархан
Заяата үгээ хэлэбэ:
«Хазадаг Хара буурын
Хажуудань хүрэжэ болохогүйл:
Хазадаг Хара буура
Үдэ наранай үедэ
Үдэлжэ унтадаг юумэл.
Үдэлжэ байха үедэнь
Ороо хадаа орохош,
Үгы хадаа болбол
Үрэхюулжэ эдюулжэ хосорхош!»
Заяа үгыень дуулааб гэжэ
Замдаа саашаа ябаба.
Үндэр сагаан тэнгэрийн
Үүлэ шударан ябана.
Нашан харсага боложо,
Ниидэн элин ябана.
Үлгэн дайдада орожо,
Үнэн бээ бээлбэ.
Эниин Шара нуурай
Эрье дээрэ бууба.
Хазадаг Хара буурын
Үдэ наранай үедэ
Үдэлжэ унтажа байхадань,
Дүрбэн пүүд шэгнүүртэй
Түмэр хара бархабшаа
Түргэн хүзүүндэнь уябал,
Дүшэн пүүд шэгнүүртэй
Түмэр хара шүдэрөө
Дүрбэн табгайдань уябал.
Хазадаг Хара буура
Унтаһанаа һэрибэ,
Газар дайда хоёрой
Доһолсо шэлгээбэ.

«Арбан гурбан хаанда,
Далан гурбан хэлэндэ,
Намае диилэхэ хүбүүн
Гараа үгы бэлэйл.
Али омогой хүбүүмши?
Дүрбэн хурдан табгайем
Дүшэн пүүд шэгнүүртэй
Түмэр хара шүдэрөөр
Шүдэрлэжэ түргэн уяһан
Али омогой хүбүүмши?
Дээдэ ехэ толгойем
Дүрбэн пүүд шэгнүүртэй
Түмэр хара бархабшаар
Бархабшалжа түргэн уяһан
Али омогой хүбүүмши?
Намае булиха хүбүүн
Арбан гурбан хаанда,
Далан гурбан хэлэндэ
Дуулдаа үгы бэлэйл...
Эхынгээ хээлидэ хэбтэхэдээ
Ухаандаа ойлгоо бэлэйб,
Мэдээндээ мэдээ бэлэйб.
Зүүн урда зүгтэ,
Наранай гараха зүгтэ,
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Гараа түрөө гэжэ,
Гараа гэжэ дуулахадаа,
Боро зүрхэмни булгилжа,
Богони хабһамни маталзажа
Байһаниинь тиихэдэ бэлэйл!»..
«Арбан гурбан хаанда,
Далан гурбан хэлэндэ
Мэдээнэйнгээ ехэдэ мэдэһэн,
Ухаанайнгаа ехэдэ ойлгоһон
Айдуурай Мэргэн гээшэш

Орожо ерээд байналби!» —
Гэжэ харюу хэлэбэ.
Айншье алдаба,
Айханшье барагтай даа.
«Эжэ Мүнхэ хаанай
Эрхэ Суубан басаганда
Хурьгэн боложо ерээлби.
Гушан алда бэетэй
Гуриг Шара нохойем
Асаржа үгыш гэхэдэнь,
Хадам баабайн ханалые
Хүсөөхэ гэжэ ерээб», — гэжэ
Хэлэнэньнэнь нүүлээр:
«Арбан гурбан хаанһаа,
Далан гурбан хэлэнһээ
Хүйтэн шэрүүнэй ерэхэдэ,
Ходо намда эльгээгшэб?
Үри бэеыень залгяагүйб,
Үдхэнэн зөөриень эдезгүйб.
Хүйтэн шэрүүнэй ерэхэдэ,
Хүндэ юундэ эльгээгшэб!» — гэжэ
Хазадаг Хара буура
Хатуу шангаар уурлана.
«Хадам баабайн газарта
Хүтэлжэ шамайе абаашахам», —
Хүбүүн хүтэлхөөр забдаба.
Хазадаг Хара буура:
«Дүрбэн хурдан табгайһаам
Шүдэриемни мулта тата,
Дээдэ ехэ толгойһоом
Бархабшыемни мулта тата!» —
Гэжэ хэлэн байбал.
Хүндэ түмэр гэнжээр
Хүзүүнһэнь хүтэлжэ асарба.
Эжэ Мүнхэ хаанай
Баруун шагаабари доро
Байганаа асархаа басаганда

Баилгажа орхипон ооеэрээ
Сүмэ ордондонь орожо:
«Хаан хадам баабайм!
Хара нохой тэмээгээ
Хаанаа яажа байлгахабта?» —
Гэжэ хаанһаа һурахадань,
Эжэ Мүнхэ хаан
Хазадаг Хара буурые
Хаража үзэхэм гэжэ
Баруун шагаабаридаа ошобо.
Хазадаг Хара буураһаа
Харанхалан хүрдэжэ унаба.
Харанхалан унажа бодоходоо:
«Хүрьгэн болохо хүбүүмни!
Хүдөө дайдын эзые
Хүтэлжэ эндэ асараалши!» —
Гэжэ хэлэжэ байбал даа.
«Асарха гэхэдэш асараалби,
Газар дайдын эзые
Газарһаань хүдэлгэжэ асараалби!»... —
Гэжэ хэлэн байбал даа.
Хаан тиэхэдэнь хэлэбэ:
«Хүтэлжэ асарһан хойноо
Хооллуулжа, эдеэлүүлжэ харюулыш!» — гэбэ.
Хонон үнжэн хооллуулба,
Хоёр хушуу малыень
Заха бэеһээнэ залгиулба,
Үзүүр бэеһээнэ үмхүүлбэ
«Һайнай үритэй золгожо,
Һая мүнөө садабалби!
Эхэнээ гараһанһаа хойшо
Иимэ ехээр садаагүйб!» —
Гэжэ үгээ хэлэжэ,
Ара хойшоо хатарба.
Хойшоо хатаржа ябахадаа:
«Хүнэй хүйтэн дайдада,
Дайлалтай Мөргөн хибилч

Айдуурай Мэргэн хүчүүн,
Айха эшэхэ болоходоо,
Энийн Шара нуурай
Эрье дээрэ нуурилган
Хазадаг Хара буура
Хани нүхэр танилтайб
Гэжэ намайе дурдаарай,
Аша туһаа үзүүлхэб», — гэжэ
Аман үгэээ үгэбэ,
Арын харгыгаар хатарба.
Айдуурай Мэргэн хүбүүн:
«Хадам баабай гэнэлби,
Хурим түрөө хэхэ наа,
Хэхэээ намда хэлыш,
Хэхэгүй хадаа
Хэхэгүйгөө намда хэлыш!» —
Гэжэ хаанда хэлэбэ.
«Хэхыеньшье хэхэб,
Хурим түрэ түхээрхэлби,
Нахис байса хатарха,
Нара ногоо урбуулха
Хурим түрэ түхээрхэлби!»
Хурим хотоороо түхээрбэ,
Хотос байса наадуулба.
Шорото мяха барахагүй
Шодогойхон ехэ удаган
Удагалжа бөөлэжэ байнал!
Удагалхадаа хэлэбэ:
«Хаан хүнэй үри аад,
Харса хүндэ мэхэлүүлхэээ байналши!
Хүрьгэн болохо хүбүүнэйш
Баруун гарайнь долёобор
Хурабшада холоһондол байна,
Баруун хурса нюдэниинь
Зүүндэ шалаһандал харагдана».
Хаан удагалхыень дуулахадаа:
«Хүрьгэн болохо хүбүүн»

«Хүрэгэн болохо хүбүүе
Хүхээхэ зугаалуулхам гэжэ
Урда бэеын адуунһаа
Гурбан хулагша гүүе
Асаржа наалгабал.
Ара бэеын адуунһаа
Арбан хулагша гүүе
Асаржа наалгабал.
Гурбан наба хүрэнгые
Бусалтарнь эһээжэ,
Албата зонхон хоёртоо
Нэрүүлжэ байбал.
Арзалжа нэрэбэ,
Арзаяа дабхар нэрэбэ.
Арзаяа дабхар нэрэжэ,
Хорзо болгон нэрэбэ.
Хорзоёо дабхар нэрэжэ,
Хорон дабирхай болгобо.
«Хүрэгэн болохо хүбүүе
Хүхээхэ, зугаалуулхам!» — гэжэ
Албата зоноо суглуулба.
Айдуурай Мэргэн хүбүүндэ
Аягалжа түрүүн уулгаба.
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Гурбан аяга ууба.
Урагшаашье найгаба,
Хойшоошье холжорбо.
Тиигэжэ байха үедэнь
Одон буурал морининь
Бэжэр мүнгэн сэргэдэ
Булгин дэбхэрэн байба.
Булгин дэбхэрэн байхадань:
«Үбгэн буурал моримни
Зангаар буруу юумэ аад,
Дэбхэрэн собхорон байнал!» — гэжэ
Моринойнгоо хажууда ошобо.
Моринойнгоо хажууда ошоходонь,

Ойлгуулжа хэлэжэ үгэбэ:
«Хорон дабирхай уулгажа,
Хородон һогтоожо унагаагаад,
Эрэ эмышни мэдэхээ
Иигэжэ зугаалуулжа байнал!
Шорото мяха барахагүй
Шодогойхон ехэ удаганай
Удагалһаар боложо байнал!
Алталмал мүнгэн жолооом
Аягадаа барижа һуужал,
Атаг үгы уугаарайш!»
Жолоогоо барижа һуужал,
Үбгэн буурал мориноймни
Занхан буруу юумэл гэжэ
Зоной зэргэдэ зэргэлбэ.
Алталмал мүнгэн жолоогоо
Аягадаа барижа һуужал,
Атаг үгы уубал даа.
Эзэниинь һогтоо үгы аад,
Морин һайхан хүлэгынь
Жолоогоо даран унабал,
Дүрбэн туруун дээрээ
Бүдэржэ унан байбал.
Бүдэржэ унахалаарнь гэлэйл:
«Одон буурал моримни
Онго удаганай юумэнһээ
Бузаржа буртагдажа унабал.
Буртагдаһыень угаахам,
Бузарһыень арюулхам!» — гэжэ
Хара далайда абаашажа,
Хаяжа уһанда орхибол.
Һунгамал жолооһоонь барижа,
Далайн эрьедэ һуубал даа.
Хүлэг моринойнгоо сэлмэхэдэ
Хүдөө дайда гараба.
Хадамайдаа бусажа ерээд,

Хадам баабайгаа нурабал:
«Хурим түрөө хэхэ хадаа
Хэхээ хэлэлши,
Хэхгүй хадаа
Хэхгүйгөө хэлэлши!»
Хадам баабай хэлэбэ:
«Үтэлһэн үбгэрһэн хойноо
Зөөри зөөшээ бэшэхиёмни
Шубуунай үдэн хэрэгтэй,
Тураг шубуунай үдөөр
Бэшэхэ ёһотой байналби.
Урда бээдэ гэлэйл
Тэбхэй Улаан хадаа
Хан гарууди шубуун биил.
Хан гарууди шубуунай
һодо үдыень асарыш,
Зөөри зөөшэ хоёроо
Саарһан дээрэ хэхэмни!»
Гэхэдэнь гэлэйл,
Урда бээдэ гэлэйл,
Тэбхэй Улаан хадын
Орой дээрэ гарабал даа.
Гаража ерэхэдэнь гэлэйл,
Номин тэнгэридэ хүрэмэ
Наян найман намаатай
Алтан үндэр уляаһан
Найган надхан байбал.
Алтан үндэр уляаһанай
Наян найман намаагай
Эгээл дээдэ намаада
Хан гарууди шубуунай
Уурхай байжа байбал.
Алтан уляаһан өөдэ
Абиржа дээшэ гаража,
Хан гарууди шубуунай
Хотогор ехэ уурхай соо

Орожо ерэбэ гэхэл.
Орожо ерэхэдэнь гэлэйл,
Гарууди ехэ шубуунай
Гурбан найхан басаган
Уйлан дуулан байбал даа.
Уйлан дуулан нуухадаа:
«Хорото Шара могой
Хан гарууди баабайһаамнай
Жэлэй гурбан басагадые
Жэл бүри гаргуулжа,
Залгижа байгаа юумэл.
Залгюулхаа байһан басагадынь
Бидэ энэ байнабди.
Болзор сагнай хүрөөл,
Гурбан хоног болоол.
Гуниглажа, уйлажа нууналди».
«Хорото Шара могой гээшэ
Хаана яанаһаа ерэхэ юм бэ?»
«Энэ үндэр хадын
Урда эрид хормойдо
Заха оёорынь харагдахагүй
Зайдан Шара далайн
Дороһоо гаража ерэхэ юумэл».
Тэрэ үндэр хадын
Үбэр бэе ороходонь,
Үбэр доодо хормойдонь
Заха оёорынь харагдахагүй
Зайдан Шара далай
Долгилжо доһолжо байбал даа.
Хадын доодо хормойдо
Хонолго унталга табижа,
Үглөөнэй эртэ болгобо.
Үглөөнэй улаан наранаар
Зайдан Шара далайе
Зайбалзуулса долгилуулһаар
Орой дундаа

Ганса алтан эбэртэй,
Оошо дундаа
Ганса хара нюдэтэй,
Хорото могой
Хотирхоор гаража ерэбэл.
Аминай алтан номоор
Алтан ганса эбэрэйнь
Узуур барижа харбаба.
Узуур барижа харбахадань,
Алтан ганса эбэрынь
Амха хүрэн унаба.
Хорото Шара могой
Хотирон таһаржа унаба.
Аминай алтан номониинь
Һөөргөө һаадагтаа ерэжэ,
Һаадаг соогоо оробо.
Харбаһан номоной үзүүртэ
Хашагай шэнээн
Хара шүһан
Халдажа ерэхэдээ,
Толгой дундань няалдабал.
Тэбхэй Улаан хадын
Орой дээрэ гараад,
Хашагай шэнээн шүһанай
Хорондо хордуулжа унаба.
Хордуулжа унаад хэбтэхэдээ,
Эрезн ехэ номоо
Эльгэн дээрээ дэлгэжэ,
Хэбтээ гэхэ юумэл.
Эльгэн дээрэ дэлгээтэй
Эрезн ехэ номые
Хан гарууди шүбуун
Харижа уурхайдаа ябатараа
Хаража уншажа абабал.
Хаража уншажа абахадань:
«Ара хойто бээдэ
Ошшо Шара могой

Энийн шара нуурай
Эрье дунда нуурилган
Үхээри гурбан Болдогой
Үзүүр нахин нуурилган
Хазадаг Хара буура
Хани танилтай юумэлби,
Энэ ехэ номые
Тэрэ танилдам хүргыш! — гэжэ
Тэндэ зураатай байбал.
Хан гарууди шубууниинь:
«Минии дайсаниие дараа ха юм,
Минии даагые һүүлдээ ха юм,
Хүндэтэ энэ һэшхэлдэнь
Хазадаг Хара буурадань
Хүргэхэм номыень», — гэжэ
Хойто зүгые барижа,
Үндэр сагаан тэнгэрийн
Үүлэ зуран ошожо,
Энийн Шара нуурай
Эрье дээрэ хаяба.
Хазадаг Хара буура
Хаража номыень үзэбэ.
Хаража номыень үзэхэдэнь:
«Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Аюулда хүртөөд байнал.
Хайран энэ танилыемни
Хэн дайлаа юумэб?» —
Гэжэ хэлэжэ ерэбэл.
Хүрэжэ ерэнэн бэээрээ
Хоро шарыень гаргахаа
Гурба дахин залгибал,
Гурба дахин гулгибал,
Гурба дахин гэлэйл,
Һэбһэ хаяа гэлэйл.
Хоро шарыень гаргаба.
Мүн бэээ бээлбэ,
Мунхан толгойгоо толгойлбо

мүнгэн толгойгоо толгойлоо.

Хан гарууди шубуун:

«Дайемни дарабаш,
Даагыемни һүүлдэбэш», — гэжэ

Үдэ һодоо абажа,

Үгөө гэхэ юумэл.

Хан гарууди шубуунай

Үдэ һодо асаржа,

Эжэ Мүнгэ хаанайл

Хажа мүнгэн байшангайн

Баруун урда шөгшөгтэнь

Байлган түшүүлжэ орхибол.

Хаан хадам баабайнь:

«Тураг шубуунай һодые —

Барижа яашагүй юумые —

Асаржа намда үгэбэлши!» — гэжэ

Хэлэн хөөрэн байна.

«Асара гэхэдэш асараалби,

Хурим түрэээ хэхэээ

Хээээ хэлэхэ юумэбши?» — гэбэ.

Хурим хээ үдыдөө

Басаган хүргэн хоёроо

Золгуулхам гэжэ

Хажа мүнгэн амбаартаа

Хамта оруулжа танилсуулба.

Хөөрэлдэжэ золгобо,

Хүхилдэжэ зугаалба.

Улаан торгон хүнжэлдэ

Унтаха гэжэ хэбтэбэ.

Унтахадаа гэхэл

Айдуурай Мэргэн хүбүүниинь

Буруу тээшээ хаража,

Булган хүнжэлөөр бүтүүлжэ,

Унтажа хурхиржа байбал.

Эрхэ Суубан тайжа:

«Хоёр толгой

Холбөлхаяа байһан аад.

Хоёр тээшээ хаража унтаха
Иимэ ёһо байха юм аал?
Наашаа хаража,
Намайгаа тэбэрииш!» —
Гэжэ хэлэн хэбтэбэл.
Тиигэжэ хэлэн байхадань,
Иигэжэ хэлэн харюусаба:
«Баруун хойто зүгэй
Табин табан тэнгэрийн
Оёдол доро үдэнэн,
Тэнэг Муяа хүбүүнэй
Барилдаа эрижэ ерэхэдэнь,
Барилдаха болохош гэжэ
Баабайшни хэлэнэн юм.
Һүни нойргүй хоноходоо,
Һүлдэ хүнэнэм дарагдахал,
Һажжа унтаж амархам».
«Зүбхэнииньшье зүбхэн даа,
Зүргэхэнииньшье харгыхан даа.
Урда үни
Ухаандаа ойлгоһомни,
Мэдээндээ мэдэнэмни —
Зүүнэй хаанай
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүнтэй
Дүшэн дүрбэн тэнгэридэ,
Дүүрэн сагаан заяабарида
Хамта һууха гэжэл.
Айдуурай Мэргэн хүбүүнэй
Баруун бүдүүн гуянь
Номон тамгаар тамгалаатай
Байха ёһотой бэлэйл.
Эжэ Мүнхэ хаанай
Эрхэ Суубан тайжын
Баруун хүхэнэй доро
Хурабша тамгаар тамгалаатай

Байха ёһотой бэлэйл.
Тэмдэг тамгаа үзэлсэжэ,
Танилсаха ёһотой байналди». .
Тиигэжэ хэлэһэнэйнь һүүлээр
Тэмдэг тамгаа үзэлсэбэ.
Агуу Ногоон басаганиинь
Ахынгаа тэмдэг тамгада
Адли тамгатай юм аад,
Номон тамга үзүүлбэ.
Эрхэ Суубан тайжань
Хурабша тамга үзүүлбэ.
Үглөө наранаар болоходо
Эжэ Мүнхэ хаан:
«Урин зөөлэн үгэһөө
Һалахаяа ядаа гүт?
Булган дулаан хүнжэлһөө
Гарахаяа ядаа гүт?» — гэжэ
Зандан захин байба.
Бодожо гаража ерэхэдэнь,
Баруун хойто зүгэй
Табин табан тэнгэриин
Оёдол доро үдэһэн
Тэнэг Муяа хүбүүн
Түмэр жороо тэргэдэ
Зургаан хара моридые
Зургаалуулыень хүллэн оруулжа,
Зургаа мөөрэй булаар
Үргэн дайдые зуруулан
Хүрэжэ ерэжэ ябабал даа.
Нугаар хэмнэмэ адууһа алаба,
Нуураар хэмнэмэ архи гаргаба,
Албата зоноо суглуулба,
Урилдаа, барилдаа зарлуулба.
Тииһэн яаһан хойноо:
«Хүрьгэн болохо хүбүүн,
Хүсэтэ ехэ бүхэтэй,

Тэнэг Муяа хүбүүнтэй,
Тэнсэлдэжэ барилдаха болобош!» —
Тэнэг Муяа хүбүүнтэй
Тулалсажа барилсаба гэхэл.
Жалга байһан газарые
Добо болотор тулалсаба,
Добо байһан дайдые
Жалга болотор тулалсаба.
Гурбан гэгээн үдэртэ
Татаа үгы тулалсаба.
Тамһандал мушхалдаба,
Бургаһандал эбхэлдэбэ.
Тэнэг Муяа хүбүүнийн
Ташаа дээрээ абажа,
Хойшонь хаяжа,
Хонжохоор забдаба.
Урагшань мушхажа,
Унагаахаар забдаба.
Тиихэдэнь гэлэйл:
«Тайга газарта түрэнэн
Тажаа эрезэн шубуун,
Тулалха сагшни хэзээ юм?» — гэжэ
Хэлэн дуудан дурдаба.
Тэнгэрийн, тэнгэрийн оройһоо
Тажаа эрезэн шубуунай
Элижэ, халижа ерэхэдэнь,
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Тэнэг Муяа хүбүүе
Баруун ташаадаа абажа,
Баруун тээшөнь мушхажа,
Газарай хара хүрһэнэй
Гантатар хаяжа унагааба.
Хотос байса хатарба,
Хурим түрэээ эхилбэ.
Нахис байса хатарба,
Нара ногоо ургуулба.

Юһэн һүни наадаба,
Юһэн үдэр найрлаба.
Наадажа байһан һамбаандань
Гурбан дабхар хүшэҗын
Саана һуужа байһан
Шорото мяха барахагүй
Шодогойхон ехэ удагыё
Хүшэҗын саанаһаа гаргажа,
Алтай тайгын арада
Аржагар улаан шэнэнһэндэ
Абаашажа хадажа орхибол.
Дүрбэн мүсыень тэниилгэжэ,
Дүрбэн томо хадаһаар
Хадажа орхибо гэлэйл.
«Хурим түрэ захагүй,
Газарнай холо ха юм,
Уһамнай ута ха юм,
Хуримай таратар байлтагүй,
Хоюуландаа ябахамнай!» — гэжэ
Хэлэн дурдан байбал!
Гургалдай Шара морёо
Эрхэ Суубан тайжань
Эмээллүүлжэ унажа ошобо.
Эжэ Мүнхэ хааниинь
Үдэшэжэ яажа мордуулба.
Хоёр хаанай газарай
Хахалбари дээрэ ерэжэ:
«Иигээд саашаа ябыт!
Газарай ганса барилсааһаа,
Газар дайдын мужааһаа
Үзэжэ хаража байхадам,
Үдхэнэн хайран зөөримни
Шүүдэр боложо харагдабал даа,
Шэлдэг хайран бээмни
Һүүдэр боложо үзэгдэбэл даа.
Ганса хүрьгэн хүбүүмни,
Г

Гомдол намда панажа,
Голхожо бүүхэн ябаарай.
Хүнэй хаанай хүбүүнэй
Хүсэ шадалыень мэдэнгүй,
Энгэй нэгэ хүнэй
Эрдэм бэлигыень туршангүй,
Эрхэ ганса басагаяа
Эриһэн хүндэл үгөө хадамни,
Захын дайнда дарагдахадань,
Заяа хэтэ наһандаа
Гомдожо гэлыжэ ябахал даа
Гэжэ наһанан бэлэйлби.
Хүрьгэн басаган хоёрни,
Харгын дунда орожо,
Тогтонгүй хатар агты!» — гээд,
Тэхэрижэ хойшоо бусаба.
Харгын дунда орожо,
Хатаржа түргэн ябахадаа,
Наян сая газарые
Наян наһаар абанад,
Наян нарын газарые
Найман хоногоор абанад,
Найман хоногой газарые
Найман сагаар абанад.
Хүхэ үндэр тэнгэридэ
Харсага шубууд боложо,
Хиидэн ниидэн ябанад.
Замбиин үлгэн дайдада
Зээрэн гүрөөһэн боложо,
Зэлэ татан ябанад.
Газартаа ойро болоходоо,
Гэртээ дүтэ ерэхэдээ,
Агуу Ногоон басаганиинь:
«Тоо зураһан газарта
Түргэн хатаран ябаарай,
Үзэг зураһан газарта
Үлгэн хонин ябаарай!» — гэжэ

Тнжэн хонон юсаари!» — гэжэ

Үгэ хүүрээ хэлээд,

Эрхэ Суубан тайжаһаа

Урид хатараад ябаба.

Хатаржа урид ерээд,

Анги Улаан хадын

Орой дээрэ ерээд:

«Анги Улаан хада,

Ангад гэжэ үгыш!

Ахынгаа сагаан яһые

Абаха ёһотой байна!» — гэжэ

Хөөрэн хэлэн гуйбал.

Гурба дахин хурылба,

Гурба дахин даллаба.

Анги Улаан хада

Ангад гэжэ үгэбэ.

Ангад гэжэ үгэхэдэнь

Ахынгаа яһые абажа,

Гэр тээшээ гэшүүлбэ,

Газар тээшээ галгиулба.

Газар дээрээ ерэжэ,

Гэр ордондоо орожо,

Ахынгаа сагаан яһые

Анха хэбтэнэн зангаарнь

Алдад үгы табиба.

Мүртөө байһан хубсаһаа

Мулта татан абажа,

Хэбтэнэн сагаан яһа

Хушажа дээрэнэнь орхибо.

Батагана боложо хубилба,

Батагана боложо хоргодобо.

Үрхынгөө үзүүртэ орожо,

Хоргодожо хэбтэбэ гэхэл.

Хадамайнь басаган ерэжэ,

Гургалдай шара морёо

Газаа сэргэдэнь уяжа,

Сүмэ ордондонь оробол

Сүмэ ердэндэнь ерөөлн...

«Үни удаан

Унтаа хаяаш,

Хадамай хүбүүн?» — гэжэ

Хушаһан хубсаһыень

Хуу татан харахадань

Сагаан яһан...

Сайжа харагдаба!

«Мэхэшэндэ мэхэлүүлжэ,

Гохохондо гохолуулжа,

Холо дайдада

Хардуулжа ерэбэб», — гэжэ

Газаа тээшээ гараһан бэеэрээ,

Унаган хүлэгөө

Унаһан бэеэрээ,

Баруун хойшоо

Хатаржа ошобо.

Үдэршын газар

Ошонон хойноо гэлэйл,

Гургалдай Шарга мориниинь

Гуйжа хэлэн байба даа:

«Баруун хойто бээдэ,

Наян сая газарта

Хүрэжэ ялихагүй байнабди.

Энхэ урда сагта

Эхын хээлидэ байхадаа,

Ухаандаа ойлгоходом,

Мэдээндээ мэдэхэдэм:

«Айдуурай Мэргэн хүбүүнэй

Одон буурал моринтой

Унаган эжэл боложо,

Уһан ногоон бэлшээридэ

Эжэлшэн сугтаа ябагша бэлэйб».

Моринойнгоо хэлэхые дуулахадаа,

Мэнэ һөөргөө бусаба.

Тиигэжэ хэлэһыень дуулахадаа,

Тэхэрижэ һөөргөө бусаба.

Хажа мүнгэн байшангайн
Газаа ерэжэ буубал,
Ордон сүмэдэнь оробод,
Хушаатай байһан хубсаһыень
Хуу татан хаяжа,
Һухай улаан ташуураар
Гурба дахин сохибо.
Гурба дахин сохиходонь,
Мүнхэн бэээ бээлбэ,
Мүнхэн толгойгоо толгойлбо.
Ами ороогүй байхадань,
Алтан шара наранһаа
Ами хүлдэ гуйба.
Гурба дахин хурылба,
Гурба дахин даллаба.
Тиихэдэнь гэлэйл:
«Унтаһанаа һэрибэлби,
Хэбтэһэнээ бодоболби», — гэжэ
Сошон харайн бодобо.
Сошон харайн бодоод:
«Али омогой басагамши?
Али дайдада түрэхэмши?» —
Гэжэ һуран асуун байба.
«Ан шандагаа алдаһан
Мэхэшэндэ мэхэлүүлбэб,
Гохшондо гохолуулбаб!..
Арбан табан наһатай
Айдуурай Мэргэн хүбүүн
Шамайе гэжэ һанажа,
Шамда гэжэ ерэхэн,
Минии бэе энэл!
«Би хадаа гэлэйл
Алтай тайгыа абалжа,
Хүхы дайдые хүбшэлжэ,
Холо нэгэтэ ябатараа
Хоротондо хорлуулжа,

Харатанда хардуулжа,
Хэвтэжэ байһанаа һая бодожо,
һанажа байналби», — гэжэ хэлэбэ.

«Хэнэй үри

Хэн гэдэг

Хардажа намайе

Асараа юм?» — гэнэ.

Хэлэжэ иигэжэ үгэбэ ха:

«Алуулжа хэбтэһэн хойном

Арга һүбөөр дүүрэн

Агуу Ногоон дүүхэйм

Ябаа бээ!» — гэнэл даа.

«Арга һүбөөр дүүрэн

Агуу Ногоон басагантай

Золгоо хадаа гэлэйл

Зоболго бэе хоёрыень

Задар таһар шабхадаха һэм», — гэжэ

Зандан хэлэн байхадань,

Агуу Ногоон басаган

Айхын ехээр айжа,

Гурбан ута жэлдэ

Үзэгдэхгүйгөөр тэрьелбэ.

Гурбан жэлэй туршада

Хоёр эхир хүбүүдтэй

Үнэр баян болоходонь,

Агуу Ногоон дүүхэйн

Ахынгаа ордондо бусаба.

Айдуурай Мэргэн ахань

Зүүнэй хаанай гэлэйл

Дүшэн дүрбэн тэнгэрийн

Доодо бээдэ түрэн

Зүгэй хологазарай

Зүрхэн бүхэ хүбүүнтэй

Хадам хариень танюулба,

Хуби заяаень олгуулба.

Үльгэрнай үдэшэбэ.

Ай-hoo! Ай-hoo!..
Эмээлээл абаһан газартань гэлэйл,
Эрхүү город тогтоһон гэлэйл!
Ай-hoo! Ай-hoo!..
Тохомоол абаһан газартань гэлэйл,
Тобол город тогтоһон гэлэйл!
Ай-hoo! Ай-hoo!..
Сэгээн хүжэ дайда гэлэйл,
Сэсэгэйнгээ ургахада дунгяарба гэлэйл!..
Ай-һэй! Ай-һэй!..
Сээжэдээ байһан онтохоннай гэлэйл,
Сэнгэн хэлэхэдэ дунгяарба гэлэйл.
Үнэгэнэй үнэгэнэй шарые аалам
Үлдэжэ шэлдэжэ хүсэе даа,
Үльгэрэй, онтохоной утые аалам
Үгэлжэ, зугаалжа хүсэе даа!

НАЙДАР БУЙДАР ХОЁР

Урданай гэхын уринда,
Урин холын сагта,
Эртэнэй гэхын эрэндэ,
Элдин дулаан сагта
Шанха баруун зүгтэ,
Шара далайн захада,
Үндэр хадын хормойдо
Һуудал эзэлэн түрэхэн,
Үргэн ехэ далайгаар —
Уһалуури барин түрэхэн
Юумэ гэжэ хэлсэдэг
Найдар Буйдар хоёр.
Найдар мэргэн хүбүүнэй
Унаха мориниинь гэхэдэ
Үндэр тэнгэрээр гүйдэлтэй
Үүгэн хүхэ бэгэй

Буйдар мэргэн хүбүүнэй
Унаха мориниинь гэхэдэ
Алтайн хээрээр гүйдэлтэй
Алтан шарга бэлэй.
Найдар Буйдар хоёр
Нарьял Гоохон эгэшэтэй,
Бөөлэн Гоохон дүүтэй нэн.
Бөөлэн Гоохон дүүгэйн
Үндэр хула мориниинь
Үдэр бүри сэргэдээ
Уяатай байдаг бэлэй.
Найхан шуумар зоригтой
Найдар Буйдар хоёр
Арьяатан бүхэниие хюдахаяа,
Ангай хурданиие барихаяа
Түби холын харгыда
Түхеэрхын ехээр түхеэрбэд,
Агнан тагнан гарабад,
Хара ехэ тайгын
Хаяа барин талиибад,
Халюунай халтарые барибад,
Булганай бүдэртэйе олзолбод.
Агтын хулмалзагша шэхэнһээ
Арай хойшо ашабад,
Агтын хондолзогшо уусаһаа
Арай урагшань ашабад.
Аханад гэртээ ерэжэ,
Алтан мүнгэн сэргэдээ
Аалидан тулан зогсобод.
Ашаа тэгнээн хоёроо
Хобхо түлхин байбад,
Ходоро татан унагаабод.
Эд болохо юумыень
Эдэй амбаарта хаябад,
Эдээн болохо юумыень
Эдээнэй амбаарта хаябад.

Эмниг хурдан моридойнгоо
Эмээл тохом абажа,
Алтан мүнгэн хориидходоо
Агта моридоо асарба,
Агтайн шара обёосоо
Адхан үгэн байбад.
Найдар Буйдар дүүнэртээ
Нарьял Гоохон эгэшэнь
Алтан мүнгэн остоолдоо
Амтата шэхэр[2] эдеэгээ
Табин эрьен байба.
Табихан тэрэ хүндыень
Тамшаан байжа эдибэд.
Болоо гэжэ бодобод,
Садааб гэжэ түлхибэд.
Үдэрэй наран оробо,
Үдэшэ орой болобо.
Үндэр үнөөдэ хүрэмэ
Олбог дэрэнүүдээ дэрлэжэ,
Булган хүнжэлөөр хушаад,
Бууян бааян унтабад.
Үүр юунэй сайжа,
Үдэр болон байхада
Аха дүү хоёр бодожо,
Аян замда бэлдэбэ.
Нами найхан шүдэтэй
Нарьял Гоохон эгэшэнь
Хоёр адлихан дүүнэдһээн:
«Хэды хонохобта?— гэбэ.—
Алтан гургалдай шубуухай
Асаржа намда үгыт,
Үдэрэй олондо,
Жэлэй угада
Намааржа хаража нуухаб».
Найдар дүүнь эгэшэдээ
Найохан байжа хэлэбэ:

...төрийн сайн хөдөө...

«Хэлэхэдэ зүбтэй,

Һанахада зүйтэй.

Эгэшэдээ асаржа үгэхэбди».

Буйдар дүүнь тиихэдэнь

Буруушаан байжа хэлэбэ:

«Жэбэлхэ, хубилха, аашалхадаа

Жэгүүртэ шубуугаар намаархашни гү?»

Зай, тэрэнһээ сааша

Хоёр адлихан дүүнэд

Хара тайгын хаяагаар,

Хүхэ тайгын хүбшөөр

Агнан тагнан ябаба.

Халюунай халтарые барибад,

Булганай бүдэртэйе олзолбод.

Тиижэ ябаха хирэндэнь

Ойн мододой оройдо

Олон зүһэнэй шубууд

Һайханаар жэргэн дуулан байбад.

Һайдар ахань хэлэбэ:

«Алтан гургалдай шубуу

Асарха гэжэ захяа һэн.

Эгэшынгээ захяа дүүргэжэ,

Эдэнэй нэгые бария».

Буйдар дүүнь тиихэдэнь

Буруушаан хэлэн байба:

«Һарьял Гоохон эгэшымнай

Һанаан зангынь жэгтэйл.

Хээрын шубуухай барижа,

Хэн тиигэжэ наадагша һэм?»

«Эгэшынгээ захиһан захяае

Энэ бэээрээ олоеы.

Аханар, эгэшэнэрээ эрхээхэдэ

Аятай юумэ болохогүйл», — гээд,

Ногоо нугад гүүлэнгүйгөөр,

Хагда һард гүүлэнгүйгөөр

Ойн модон тээшэ

Ошон ябаба найдар,
Алтан гургалдай шубуу
Алдангүй бариба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Газар тээшээ галгюулбад,
Газаагаа ерэжэ буубад.
Ашаан тэгнээн хоёроо
Абан түлхин унагаабад.
Эд болохыень
Эдэй амбаарта хэбэд,
Эдээн болохыень
Эдээнэй амбаарта хэбэд.
Эмээл тохомоо абажа,
Эмниг моридоо табибад.
Һами найхан шүдэтэй
Һарьял Гоохон эгэшэдээ
Асарһан гургалдайгаа үгэбэд.
Алтан үргөөг хүүлэжэ,
Алтан гургалдайгаа һуулгаба.
Һарьял Гоохон эгэшэнь
Найдар, Буйдар дүүнэдээ
Найхан мүнгэн остоолдоо
Урин һуулган байба,
Умда эдээ табиба.
Орой болоходонь тэдэнэр
Олбог дэрэнүүдээ дэрлэжэ,
Булган зөөлэн хүнжэлдөө
Бухалдан унтаа бэлэй.
Үүр сайхада,
Үдэрэй гэгээхэдэ,
Үһэ зүһөө һамнажа,
Нюур гараа угаабад.
Хамтадаа остоолдоо һуужа,
Ханитай бараатай байхадаа
Айдар хоёр хүбүүд
Агнуури тухай зугаалбад.

нами найхан шүдэтэй
нарьял Гоохон эгэшэнь:
Хэр холо ошоходта,
Хэды хоноходта гэбэ.
Үни удааншые ябаа наа,
Утархай нарын шарайда
Бусахабди гэжэ хэлэбэд.
Булгандаа хүхихэбди гэлсэбэд.
«Хүбшэ тайга зайжа,
Хүлөө бэээ эсээхэтнай,
Харгаана бургаананда үлгэлдэжэ,
Хамаг хормойгоо барахатнай,
Удаан удаан ябаашые наа,
Урматай зоригтой бусаарайгты,
Амтата шэхэр эдеэгээ,
Арза хорзоо бэлдэхэб», — гэжэ
нарьял Гоохон эгэшэнь
наана алдан байба.
Зай, тэрэнхээ сааша
нами найхан шүдэтэй
нарьял Гоохон эгэшэнь
Хоёр дүүгээ ябуулаад,
Холын замда мордохуулаад,
Алтан гургалдайгаа гаргажа,
Ара бээынь үдэнүүдтэ
Алтан үзэгөөр бэшэжэ,
Үбэр бээынь үдэнүүдтэ
Мүнгэн үзэгөөр бэшэжэ,
Шанха баруун урда зүгэй
Шаажа Номон хаанай
Алтан Гасуу мэргэндэ
Аюулга захяа эльгээбэ.
Түргэн дундаа түхээржэ
Ерэ гэжэ,
Мэргэн дундаа мүхөөржэ
Ерэ гэжэ захиба.

Найдар Буйдар хоёройнгоо
Найхан сагаан зөөриень
Абахам эдихэм гэжэ
Алтан гургалдайгаа табиба.
Тэрэнһээ сааша гэхэ
Нами найхан шүдэтэй
Нарьял Гоохон эгэшэ
Үндэр хула моритой
Бөөлэн Гоохон дүүхэйдээ,
Хоёр нуулгаяа ханхинуулһаар,
Хурдан түргэн ошобо.
Нарьял Гоохон эгэшын
Налмайса алмайса гүйхэдэнь,
Зөөлэн Гоохон дүүхэйн
Алтайн талада бэлшэһэн
Адуу малнуудын үргөөбэ.
Ой модые ото
Оро бодогүй талиибад,
Тайга хүбшые ото
Таран гүйлдэн ошобод.
Бөөлэн Гоохон дүүнь
Хула морёо унажа,
Хойноһоонь дахан ябаба,
Адуу малаа намнажа,
Арай гэжэ тогтообо.
Нарьял Гоохонтоёо золгожо, —
Яахадаа малыень үргөөһыень,
Ямар хэрэгтэй ерэһыень
Нуран хэлэн байба.
«Үдхэн нууһан малайнгаа
Үрмэн эдэзень бэлэглэш.
Хоёр нуулга һү
наажа намдаа үгыш.
Хоёр ахашни агнууриһаа
Эсээд сусаад бусахань лэ», —
Нарьял Гоохон хэлэбэ.

Бөөлэн I оохон дүүнь
Хоёр нуулгадань дүүрэсэ
нү наажа үгэбэ.
Нарьял Гоохон эгэшэнь
нөөргөө түргэн ерэжэ,
Архи дарна бэлдэбэ,
Арза хорзо нэрэбэ.
Тэрэ бэлдэһэн хорзоһоонь
Тэмээнэй шэнээн гэхэ
Эльгэн хара шулуун
Эдигдэн галдагдан байба.
Найдар Буйдар хоёрым
ногтоохол гэжэ хүхибэ.
Зай, тэрэнһээ сааша
найдар Буйдар хоёр
Гэртээ нөөргөө бусабад,
Газаагаа ерэжэ буубад.
Ашаа тэгнээн хоёроо
Абан түлхин унагаабад.
Эд болохыень
Эдэй амбаарта хаябад,
Эдээн болохыень
Эдээнэй амбаарта хаябад.
Алтан мүнгэн хэрэнсыгээ
Алдангүй гэшхэн оробод.
Нарьял Гоохон эгэшэнь
Нахис-нахис алхалжа,
Набша ногоо ургуулба,
Хотос-хотос гэшхэлжэ,
Хяагал ногоо ургуулба.
Арза хорзо хоёроо
Аягалан табин байба.
Амтата шабга эдеэгээ
Асаран урдань табиба.
Арбан хүн шэнги
Аяглан нууба,
Хорин мүншүгэ

Лорин хүн шэни и
Холшорлон нууба.
Буйдар мэргэн дүүнь,
Булхайн сүхалтай нуутараа,
Нарьял Гоохонноон нураба:
«Хэн шамнаа, юрэдөө,
Хэцэг хүндэ эрээ юм?»
Найдар ахань хэлэбэ:
«Эгэшингээ маанадые хүндэлхэн
Эдээнэйн амтые туршаял».
Найхан шабга эдээнхээн
Найдар хүбүүн амсахадаа,
Эрхыгээ
Элтэ хазан алдабаб,
Хургаяа
Холто хазан алдабаб гэжэ
Үгэлэн хэлэбэ,
Үльгэрлэн зугаалба.
Буйдар мэргэн дүүгээ
Баалан байжа улгаба.
Буйдар мэргэн дүүнь
Баһа нэгые бариба.
Эрхыгээ
Элтэ хазахаяа һанаба,
Хургаяа
Холто хазахаяа һанаба.
Олохон духаряа андалдаад,
Улаан зээрдэ болобод.
Арбан хүндэл адляар
Аяглан нуубад,
Хорин хүндэл адляар
Холшорлон нуубад.
Эртын юумые
Эрьюулэн зугаалбад,
Урдын юумые
Урбуулан зугаалбад.
Гантэ тэрэ ведэнь

Гүлгэнһөө хойшо хусаагүй
Төө сагаан нохойнь
Түһөөгүй ехээр хусаба.
Орой хусаагүй нохоймнай
Одоо юундэ хусабаб гэлдэжэ
Газаа гарахаяа байхадань,
Һайдар Буйдар хоёртоо
Һарьял Гоохон эгэшэнь:
«Битнай хараад ерэнһүүб», — гээд,
Газаашаа түргэн гараба.
Һайдар Буйдар хоёрой
Һаадаг номыень гэмтээгээд,
Дүрөөнүүдэйнь ооһор отолоод,
Һарьял Гоохон орожо,
Һанаагаа бү зобогты гэбэ.
Зай, тэрэнһээ сааша
Һайдар Буйдар хоёр
Уухын һайгаар уубад,
Уянгалан дуулабад.
Тиижэ һууха хирэндэнь
Тэрэ нохойнь хусаба.
Дахин нохойнгоо хусахада,
Дорюун хоёр хүбүүднай
Хана хаяагаа түшэһөөр,
Газаа тээшээ гарабад.
Хайша хайшаа тэдэнэй
Харан гэтэн мэдэхэдэнь,
Шаажа Номон хаанай
Алтан Гасуу хүбүүн
Гурбан баан сэрэгээрээ
Гурба дахин бүһэлөөд байба,
«Баһа юуниинь маанадые
Баһажа эндэ ерэбэб?
Гайтаниие намнахын тулада
Гансахан годли хэрэгтэй гэжэ
Бүхайр шара номодоо

Булсуудань хүрэтэр дэлижэ,
Хүсэ мэдүүлэн табиha гэхэдэнь,
Хүбшэнүүдынь таһаран байба.
Хүбшэнүүдэйнь тиигэжэ таһархадань
Хүлэг моридоороо гэшхүүлхэ гэжэ
Шамдуун түргэн мордоод,
Саашаа дабхиha гэхэдэнь,
Дүрөөгэйнь ооһорнууд гэнтэ
Дүлэрэн таһаран байбад.
Һайдар Буйдар хоёр
Һанамсаргүй байһандаа гэнэдэжэ,
Унахын ехээр унаба,
Унаад бүглэрэн хэбтэбэд.
Зай, тэрэнһээ сааша
Һарьял Гоохон эгэшэнь
Харайн гүйн гаража,
Алтан Гасуу хүбүүндэ
Аятай хандан хэлэбэ:
«Эндэ алдалаад хэбтэнэн
Эдэ хоёр хүбүүдые
Ойһоо түлээ асаржа,
Орогүй болотор галдыт», — гэбэ.
Алтан Гасуу мэргэн
Амитан зоноо заража,
Айдар залуу хүбүүдые,
Һайдар Буйдар хоёрые,
Һайса галдуулан байба.
Тиижэ байха хирэндэнь
Һами һайхан шүдэтэй
Һарьял Гоохон ерэжэ,
Харан эрьен байтараа,
Хатуу шангаар зандарба:
«Буйдар мэргэн гээшэтнай
Буянтай шэдитэй юм,
Айраха яһагүй юм,
Адхарха шуһагүй юм.

Арбан сажан нүхэ
Аяар доро малгажа,
Дахин бээлхэгүйнь тулада
Дабажа гарахагүйгөөр булагты».
Галдаад тамалаад байхадань,
Буйдар мэргэн хүбүүн,
Унтаһан хүндэл адли,
Улайжа зандаа хэбтэбэ.
Алтан Гасуу хүбүүн
Амитай байһан Буйдарые
Алтан Шарга моринойнь
Арюун һүүлдэ шагтагалаад,
Нютаг тээшээ ябаба,
Нюргынь шолбо татуулба.
Һайдар Буйдар хоёрой
Булагайнь уһа булангиртуулаад,
Бургаһанайнь узуур урбуулаад,
Бусаа гэһэниинь тэрэл.
Зай, тэрэнһээ сааша
Болдог дээрэ һуудалтай
Бөөлэн Гоохон абхай
Мэдээндээ мэдэбэ,
Ухаандаа ойлгобо,
Өөдөө хаража шэбшэбэ,
Уруугаа хаража уйлаба.
Булжамуур шубуун боложо,
Бүрхэг тэнгэридэ дэгдэбэ.
Тэнгэрийн түмэн шубуудаар
Тэнгэй жэргэн ниидэбэ.
Хайрата Буйдар ахаяа
Харан дахан ниидэбэ,
Хоёр нюдэнһөөнь уһан
Ходо адхаран ябаба.
Огторгойн гэхэ
Олон жэрьеэхэйтэй,
Тэнгэрийн гэхэ

Түмэн жэрьеэхэйтэй
Нэгэ голой дээхэнүүр
Ниидэн гаража ябахадаа,
Мэргэн Буйдар ахадаа
Мэдээ ухаа хэлэбэ:
«Арбан гурбан хубилгаагаа
Альган дээгүүрээ гүйлгыш,
Хорин гурбан жэбэлгээгээ
Хурган дээгүүрээ гүйлгыш,
Мартаһанаа һаныш,
Манаяа сэлмээгыш.
Бургааһатын голдо оробош,
Бургааһан боложо уныш», —
Гэжэ хэлэхэдэнь,
Буйдар мэргэн ахань
Бургааһан боложо унаба.
Һами найхан шүдэтэй
Һарьял Гоохон эгэшэнь
Алтан Гасуу хүбүүндэ
Амадан захиран байба:
«Эдээхэн бургааһа сабша,
Эрид үгы болго.
Хура бороогой ороходо,
Хамуур хэжэ ябахаш».
Отоло отолһоор отолбод,
Огто нэгэндэнь оруулба.
Буйдар мэргэн хүбүүн
Хүхэ шулуундал
Хүнхинэжэ хэбтэбэ,
Унтаһан хүндэл
Улайжа хэбтэбэ.
Тэрэнһээ саашаа ябажа,
Тэндэхи голдо ороходоо,
Бөөлэн Гоохон дүүнь
Буйдар мэргэн ахадаа
Хэлэн шэбшэн байба:

«Хайртын голдо оробош —
Хайр боложо уныш».
Буйдар мэргэн ахань
Бөөлэн Гоохоноо дуулажа,
Хайртын голоор дүүрэн
Хайр боложо унаба.
Нами найхан шүдэтэй
Нарьял Гоохон хэлэбэл:
«Энэ хайр шулууе
Эндэнээ түүжэ хаяйт.
Үбнэ ногоо сабшахадаа
Лабаадха бүлюу хэхэлта».
Тэрэ хайр шулууе
Түү түүхээр түүжэ,
Тэргэ тэмээгээр шэрэбэ,
Тэндэнь гансахан үлэбэ.
Ганса хайртаа ороходоо,
Буйдар мэргэн хүбүүн
Нажахан хүн мэтэ
Нулархан шэнги харагдаба,
Эсэһэн хүн мэтэ
Эбнээлэн байхадал гэбэ.
Зай, тэрэнһээ сааша
Шэдитэ мэргэн хүбүүе
Шэрэ шэрэнһээр шэрэжэ,
Хүнэй хүйтэн дайдада
Хүрэжэ ошоһон бэээрээ
Нүхэн тама малгуулба,
Нүхэн тамынгаа оёрто
Ерэн юһэн шоро
Түмэрөөр хэжэ зообод.
Хара тамын оёрто
Хаяжархиба хүбүүе —
Үзүүртэ түмэр шоронуудта
Үлгэлдэн унаһаниинь тэрэл.
Зай, тэрэнһээ сааша
Абайн шүдээр бэбэбэ»

Хоохын түргөөр яооад,
Ошохын түргөөр ошобод.
Нами найхан шүдэтэй
Нарьял Гоохон эгэшэ
Шаажа Номон хаанай
Орон түбидэнь гэхэ
Ойртожо оробо.
Албата зоноо,
Адуу малаа туулгажа,
Намнан үлдэн ябаба,
Наншан сохин ерэбэ.
Шаажа Номон хааниие
Шадамар бэрхээр барижа,
Гар хүлынь хухалаад,
Газашалжа хаяба гэхэ.
Үрөөһэн нюдынь тэһэлээд,
Үдхэлэн түлхин гаргаба.
Захын забһар газар уруу
Заралганда намнаба гэхэ,
Буйдар мэргэн дүүгэйнгээ
Алтан шарга мориень
Табан дабхараар шүдэрлэжэ,
Түмэр гэнжээр гэнжэлжэ,
Аяга уһаар зэлмүүлбэ,
Адха үбһөөр эдеэлүүлбэ.
Алтан Гасуу хүбүүнэй
Адуушан боложо ябаһан
Агсагар хара баатар
Алтан шарга мориень
Адуулганда унахам гэжэ
Алтан Гасууһаа һураба.
Алдангүй унаарай гэжэ
Алтан Гасуунь зүбшөөбэ.
Агсагар хара баатар
Алтан шарга морёор
Адуу малаа эрьежэ,
Найхан эрхтэй гэхэ

Найхан зангийн гэж

Найрхан магтан ябаба.

Аглаг нэгэ үдэр

Алтан шарга морин

Агсагар баатарые тээгээд,

Аяар холые зорижо,

Үлгэн ехэ дэлхэйн

Үбсүүн дээгүүр гүйбэ,

Үндэр ехэ тэнгэрийн

Үүлэн доогуур харайба.

Агсагар хара баатар

Алдаган үхэн унаба.

Алтан шарга морин

Абьяастай хурдаар харайжа,

Аюулга тамын гэхэ

Амһар дээрэ ерэбэ.

Иигэжэ ерэнэн бэээрээ

Эзэээ дуудан инсагаалба.

Буйдар мэргэн хүбүүн

Хара тамын оёорһоо

Утаһанай шэнээн нариихан

Улаан амитайб гэбэ.

«Амитайхан байһан бэеыеш

Абарха арга юун бэ?» — гэжэ

Агта мориниинь һураба.

Аяар баруун зүгэй

Хатан хаанай абхай

Хани нүхэрни болохол,

Эндэ хэбтэнэн бэеым

Эндэнээ гаргажа шадахал,

Зоболондо байһан намда

Зол жаргал олгохол.

Хатан хаан гэдэгынь

Хайрата тэрэ басагаа

Наһанайнь залууда гэжэ

Наадхадаг зугаалулдаг юумэл.

Сиибэн хухэ монёон

Сийбэн хүхэ морээр
Сэнгүүлдэг хатаргадаг юумэл.
Тэрэ сийбэн хүхэтэй
Эжэл танил болоо хадаа
Абхай найхан басагыг
Асаржа шадахаш», — гэжэ
Буйдар мэргэн хэлэбэ.
Алтан шарга морин
Айдар мэргэнэй захяа
Дүүргэхэ гэжэ талийба,
Баруун тээшээ харайба.
Ошохын түргөөр ошобо,
Одон шэнги зурыба.
Хатан хаанай түбидэ
Харсага мэтээр ерэбэ.
Сийбэн хүхэ моринтой
Сэхэ золгон уулзаба.
Аладай хадын хормойдо
Алимши гэжэ ушарба.
Удхалан хэлэн байхадаа
Ураг эльгээ мэдэбэд.
Одхон гүүнхээ гараһан
Орой хэнзэд байбад.
Сийбэн хүхэ морининь,
Сэдьхэл зүрхөө уяран,
Үгэлэн хэлэбэ,
Үльгэрлэн зугаалба:
«Ехэмсэг абари зантай
Ехэ боро азаргын
Һүрэг ехэ адуунда
Юһэн жэлдэ һубайрһан
Ехэ сагаан гүүн
Бэлшэжэ ябадаг юумэл.
Ехэ сагаан байтаһанай
Унаган боложо тодоро.
Ехэ боро азаргатай
Эжэл болохыг оролдо.

Ниилэжэ шадаагүй наа,
Намнуулан, үлдүүлэн хосорхош.
Унаган байһан бэээ
Унаагай боложо бээлхэдэшни,
Хатан хаанай абхайн
Хатаргаха сагынь болохо.
Тэрэ сагынь тудуулан,
Тэнхээ тамираа баража,
Унаад ябаха ульһагүй,
Хатараар ябаха хабагүй байхаб.
Тиигэбэл шамайгаа
Тэдэшни унаха бэээ.
Тэрэ сагта шимни
Тэсэжэ шадаарай.
Хаба хүсөө
Харуулжа байгаарай!»
Удхатай эдэ үгыень
Ухаан дундаа хадужа,
Алтан шарга морин
Арын тала барин,
Дүрбэн хүлэйнгөө туруунһаа
Дүлэ гараса харайба,
Шуумагар хоёр шэхэнэйнгээ
Шууяса гүйлгэн ошобо.
Юһэн жэлдэ эрмэгшэһэн
Ехэ сагаагша гүүнтэй
Эжэлшэхэ гэжэ талийба.
Ехэ боро азарга
Мэдээнэй һайнда мэдэбэ,
Ухаанай һайнда ойлгобо:
Алтан шарга мориё
Амадан угтан ерэбэ.
Хазан, харайн байжа,
Хажа буруугаар аашалба.
Алтан шарга морин
Амин дээрээ хэлэбэ,

Ядаа гэжэ танюулба,
Яахаб гэжэ ойлгуулба.
Ехэ боро азарга
Ёһотой танил болоходоо
Юһэн жэлдэ эрмэгшэһэн
Ульгам сагаагша гүүнэй
Унаган болгон табиба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Зэрлиг талын дунда
Юһэн жэлдэ һубайрһан
Ехэ сагаагша гүүн
Алтан шарга унага
Абан тэнжээн байба.
Аляа багахан унаганиинь
Адуун хүрэгөө тойрожо,
Урда хоёр хүлдөө
Уран жороо барижа,
Хойто хоёр хүлдөө
Хурдан жороо барижа байба.
Тиижэ байха хирэндэнь,
Тэрэ сагай ерэхэдэ,
Хаан хатанай адуушан
Хурдан галданаа унажа,
Адуу малаа эрьежэ,
Ара бэлшээри гараба.
Ехэ боро азаргынь
Ерэн мянган адууниинь
Урдынхиһаа олон боложо,
Уула хушан байба.
Юһэн жэлдэ эрмэгшэһэн
Ехэ сагаагшанайнь хажууда
Алтан шарга унаган
Алярхан инсагаалан байба.
Адуушан ехээр гайхаба,
Адуундаа дүтэлэн ерэбэ.
Тиигэжэ ерэхэ хирэндэнь

Тэрэ найхан унаган
Урда хоёр хүлдөө
Унаган жороо хаян,
Хойто хоёр хүлдөө
Хонин жороо хаян байба.
Саашаа алад харахадань,
Сиибэн хүхэ мориниинь
Уруу дуруу боложо,
Унан дуһан байба,
Ойронь ерэжэ шэртэн,
Ойлгон тухайлан байба.
Тума яма болон,
Толтоёо хатаашье хадаш
Хатан хаанай абхайн
Хатаргаха морин гаранхай
Гэжэ ханаагаа заһаба,
Гэмэр гутар гэбэ.
Алтан шарга унаган
Алишье сагта хамаагүй
Хаанай хатан абхайн
Ханинь болохо шадалтай.
Тэрэнһээ сааша гэлэй,
Тэхэрижэ адуушан ябашаба.
Хатан хаанда ерэжэ,
Хэлэн хөөрэн үгэбэ:
«Сэбэр абхаймнай унадаг
Сиибэн хүхэ мориниинь
Уруу дуруу боложо,
Унан дуһан байна».
«Тэрэ алтан шарга унага
Тэнгэриин тэнэг бүхэдэ,
Газарай гани бүхэдэ
Гартань үгэн нургуулагты!.. — гэжэ
Хатан хаан захирба.
Алтан шаргыг барижа,
Агтын сэргэдэ уябад.

Хатан хаанай абхай
Хубсаһа хунараа үмдэнэ.
Түхээрэн байжа үедөө
Тохомой шэнээн гэрэлдээ
Тойрон байжа харана,
Үүдэнэй шэнээн гэрэлдээ
Ухарилдан байжа түхээрнэ.
Аха ехэ түшэмэдынь
Абхайн газраа ерэжэ,
Амитан зоноороо сугларба.
Хатан хаанай абхай
Газраа тээшээ гарахадаа,
Нэгэ хүлөөрөө богоһын
Эрмэг дээрэ гэшхэнээр:
«Энэ мориетнай унахагүйб.
Хоншоорынъ харахадам,
Хазаарта холоһондол,
Нюргынъ харахадам,
Хударгада элэнхэндэл,
Тагнуул морин ха», — гэжэ
Таабарилан хэлэжэ байба.
Хаан хатан бэеэрээ
Хашхаран захиран бодожо:
«Унахагүйб гээ хадаш
Улаа ябагаар табихаб!» — гэбэ.
«Гурбан дабхар шүдэрөөр
Гудыса байлган шүдэрлөөд,
Хоёр хүсэтэ баатар
Хоёр тээһэнь амадаг,
Хоёр шуумар баатар
Хойто шаатаһаань барилсаг.
Гурба харайгаад хүсэдэг
Гуды наарал моритой,
Жоргоон тээшээ харбадаг
Жоргоолдой мэргэн ябалсаг.
Иигээ яагаа хадатнай
Энэ мориетнай унахагүйб» — гэжэ

Энэ мориетнай унахао», — гэжэ
Хаанай абхай хэлэбэ.
Эхэнь үгыень дуулажа,
Эриһэн юумынь үгэбэ.
Уран хурса абхай
Урмаа дэгжэн байба.
Сой дүрөө дүрөөлбэ,
Сохом тудан нууба.
Яхы дүрөө дүрөөлбэ,
Яб гэтэр нууба.
Хоёр тээһэнь гэхэ
Хоёр баатарнууд амадаба.
Хойто шаатаһаань гэхэ
Шуумар баатарнууд бариба.
Жоргоон тээшээ харбадаг
Жоргоолдой мэргэн дахуултай
Ябаа гэхэниинь тэрэл.
Голой холые зорижо,
Гольён татан гүйлгэбэд.
Үдэшэн ябаһан хүнүүдэй
Үрээ моридынь эсээд,
Хойното хойнотоһоор хойнотожо,
Холо гээгдэн үлэбэд.
Үшөө хурдаар ябаха һынь
Шүдэрнүүдынь хүлынь барина.
Гурбан шүдэрөө абхуулхадаа,
Гааража саашаа табиба.
Баһал бушуу ябаха һынь
Баатарнууд хүсынь ахина.
Хоёр баатарнуудаа орхижо,
Хурдан шуумайн ябаба.
Хэрмэн мэтэ харайха аад,
Хоёр хойто шаатадаа
Хойшоо татуулан ябаба.
Абхай нэгэ бага
Амынь угзараа бэлэй.
Зөөгөн гэхэ мэдэбэ

Зөвхөн гэж мэдээ,
Зохид гэжэ ханаба.
Шаатада ябаһан баатарнуудаа
Саашалагты гэжэ захирба.
Жолооень диилээгүй хадамни,
Жоргоолдой мэргэн баатарни
Гурба харайгаад хүсэдэг
Гуды наарал морёороо
Хүрэн ерэхэ гэжэ
Хүхюүтэй харайлган ябаба.
Алтан шарга морин
Алад саашаа харайба.
Хойто хоёр хүлдөө
Хонин хатар татаба,
Урда хоёр хүлдөө
Унаган жороо татаба.
Хатан хаанай абхайн
Хараса уһаар дүүрэбэ,
Хоёр шэхэниинь һалхинда
Хүүен шуян ябаба.
Алтан шарга морин
Агшан зуура аалидажа,
Арадаа ябаһан зониие
Абидан зогсон шагнаба.
Хатан хаанай абхай
Харахан ниидхэеэ зангидан:
«Яахадаа иигэжэ аалидабаш,
Ямар хэрэг бэ хүнүүд?» — гэжэ
Баруун бүдүүн гуядань
Бахатай минаа буулгаба.
Зүүн бүдүүн гуядань
Шанга минаа буулгаба.
Алтан шарга морин
Абхайн найхан гарые
Жолоодо хүргэн барюулжа,
Абхайн найхан хүлые
Дүрөөдэ хвөгэжэ.

Газарнаа абаад гэлэй
Гансата харайба,
Үлгэн дэлхэйнээ
Үдхэлэн харайба.
Абхай тийжэ ябахандаа,
Айхын ехээр айба:
Дээдын найман хизаарые
Дэнэлсэ хашхарба,
Доодын долоон хизаарые
Доһолсо хашхарба.
Жоргоон тээшээ харбадаг
Жоргоолдой мэргэн баатар
Гуды наарал морёороо
Гурба харайгаад хүсэбэ.
Хажуудань хүрэжэ ерээд,
Харбаа гэдэг бэлэй.
Зэнгэй дуун зэдэлбэ,
Зэлэ татан хүсэбэ.
Алтан шарга морин
Алад дээшээ хүрэбэ,
Дүрбэн хара туруугаа
Дүлэ гаратар харбуулба.
«Хадын хажуугаар ябахандаа,
Халтиран унан ядагшаб.
Турууем найн заһабаш», — гээд
Турьян саашаа гүйбэ.
«Жоргоон тээшээ харбадаг
Жоргоолдой мэргэн баатар,
Хүлтэээ, гартаяа үтэлөөрэй,
Хүдэр бардам ябаарай», — гэжэ.
Алтан шарга морин
Аалидангүй саашалба.
Гуды наарал морин
Гурба удаа харайнаар,
Хажуудань орон ерэбэ,
Хазад гэн алдаба.

Арга ехэтэй Жоргоолдой
Алтан шарга мориной
Хондолзогшо уусынь шагааж,
Харбан байба гэлэй.
Алтан шарга морин
Аяар дээшээ дүүлибэ,
Ута найхан нүүлынь
Унаса таһа харбаба.
«Удаан аянда ябахатаа,
Улым орёодог бэлэй,
Одоошье зохид болонхой.
Хүсэтэ Жоргоолдой мэргэн,
Хүлтэээ, гартаяа үтэлөөрэй», —
Гэжэ хөөрэн саашалба.
Гуды наарал морин,
Гурбадахияа харайхадаа,
Алтан шарга мориин
Арай гэжэ хүсэбэ.
Аргата Жоргоолдой мэргэн
Ахир тулюур амитанай
Мухар ганса тархиинь
Мулта харбаһайб гэжэ
Ута найхан хорьмоһынь
Удара таһа харбаба.
«Һүниин харанхыда
Һорьмоһомни ута байжа,
Нюдым бүглэгшэ бэлэй.
Мүнөө таараа бэээ», — гэжэ
Алтан шарга морин
Аяглан юрөөлэн байба.
«Гурба харайхадаа хүсэдэг
Гуды наарал морин
Үе наһандаашье намайе
Үлдэн хүсэхэгүй», — гэжэ
Алтан шарга морин
Аяглан омоглон хэлээд,

Уулын оройгоо гэлэй
Улаан тоого мушхан,
Хадын хаяагаа гэлэй
Хара шорой бурьюулан,
Шэдээн шулуун шэнги
Шэнхинэн саашалаа бэлэй,
Харбаһан годли шэнги
Ханхинан ябаа бэлэй.
Жоргоон тээшээ харбадаг
Жоргоолдой мэргэн баатар
Гуды нааралтаяа гээгдэжэ,
Гуниг уйдхар түрэбэ.
Тиһэн яаһан бэеэрээ
Тэхэрихэ тээшээ болобо.
Алтан шарга морин
Абгалан Гоохон абхайе
Аюулга тамын амһарта
Асаржа ерээд буулгаба.
«Буйдар бэрхэ мэргэн,
Бодохо сагшни ерэбэ.
Амитайл хадаа харюусыш,
Абхай Гоохон ерээл», — гэжэ
Алтан шарга морин
Амалан хэлэн байба.
Амидыб гэжэ хэлэхэдэнь,
Абгалан Гоохон абхай
Наян сажан һанжуургаяа
Нягта нараяр барижа,
Тамын хажууда дүтэлжэ,
Татан хаян үгэбэ.
Буйдар мэргэн хүбүүе
Бузар тамаһаа гаргаба.
Буйдар мэргэн гарахадаа,
Балшар хэмдээ ороод,
Хоһон нюдэн боложо,
Хонхойжо һууба гэлэй,

Хубхай һабар боложо,
Хунхийжа һууба гэлэй,
Нарата тэнгэриие хаража,
Найгажа һуугаа бэлэй,
Үлгэн дайдые хаража,
Үнгэ шарайлба гэлэй.
Сээжэ бэень сэнгэбэ,
Сэдьхэл тэнюун болобо.
Абарһан абаһан хүниие,
Абгалан Гоохон абхайе,
Бүдүүн хүзүүгээрнь абажа,
Бүхэд тэбэрин озобо.
Нарин хүзүүгээрнь абажа,
Нахид тэбэрин озобо.
Буйдар мэргэн хүбүүн
Абгалан Гоохон абхайда,
Эртынхийнээ абажа,
Эрьюулэн байжа зугаалба,
Урдынхихаа абажа,
Удхалан байжа зугаалба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Буйдар мэргэн хүбүүн
Алтай шарга мориндоо
Амалан хэлэн захиба:
«Уран хүүрээ хэлэжэ,
Урагай мүрөөр асархаб гэжэ
Абгалан Гоохон абхайе
Аба, эхэдэнь үдэшэ».
Абгалан Гоохон абхай
Алтан шаргаар хариба.
Хада уула ахарюулжа,
Хайр шулуу мухарюулжа,
Ябахын түргөөр ябаба,
Ошохын бэрхээр ошобо.
Алтан шарга морин
Абгалан Гоохон абхайе

I азаань ошон буулгажа,
Гэдэргээ эрьен талимба.
Тамын амһар дээрэ
Тудан буун зогсобо.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Бодон угтан байба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Зориг ехэтэй мэргэн
Түхөө шамдан түхээржэ,
Түрэл нютагаа бусаба.
Отог айлынь гэлэй
Обоорһон һандарһан байба.
Хэлтынһэниинь хэлтынһээр,
Хэлбэрһэниинь хэлбэрһээр
Байгаа гэһэн юумэл,
Байра нютаг үншэрөө юумэл.
«Түрэнһэн нютагни байтараа
Түбхинэжэ жаргаха юумэл,
Албата зомнай барандаа
Амаржан нууха юумэл», —
гэжэ Буйдар мэргэн хэлээд,
Гэгээтэн байһан үдэр
Алтан шарга морёо
Альган гараараа эльбэжэ,
Эмээл тохомынь абажа,
Элэнһэн хазаарынь мулталжа,
Алтай һайхан боориингоо
Арадань табин орхибо.
«Ургажа байһан ногооной
Үзүүр эдин ябаарай,
Харгангаа хаха таргалаарай,
Дэргэнгээ дэлбэ маряжаарай»,
Гэжэ табяа гэлэй.
Алтан шарга морин
Алтайнгаа атар боориин
Хүхэ ногоон дээрэ
Хүхэ бороон хобтобо гэдэй

Лүлбээрэн хэргээ гэлэй,
Энхэ найхан дайдадаа
Эльгэлэн ябаа бэлэй.
Зай, тэрэнһээ сааша
Буйдар бэрхэ баатар
Торгон хийдхүүр хамсыгаа
Тохоногтоо хүрэтэр шамаба,
Хоёр ута хормойгоо
Хондолойдоо хүрэтэр шууба.
Шаажа Номон хаанда
Шамдуун ошохоо ябаба.
Ойртожо оробо гэлэй,
Дүтэлжэ ерээ бэлэй.
Нэгэ голдо ороод,
Шагнан дуулан байхадань,
Шаажа Номон хаанай
Адуушад харагдан байба,
Албатаниинь ябаа бэлэй.
Буйдар мэргэнэй албатанар
Бурууень адуулан ябабад.
Тураһан тулиһан хүнүүд
Торожо унахаа һананад.
Эдэ зоноо харахадаа,
Эльгэ зүрхөө хүдэлгэн,
Арбан гурбан хубилгаагаа
Альган дээгүүрээ гүйлгэбэ,
Хорин гурбан жэбэлгээ
Хурган дээгүүрээ гүйлгэбэ.
Тэмээн Улаан хаанай
Тэмээ ямаа харааша,
Таяаншахан үбгэн болобо.
Буруу хараашадай хажууда
Буйдар мэргэнэй ошоходо,
Хойто хормойгоороо тэдэнь
Хоол хэжэ байбад.
Буйдар мэргэн хүбүүн
Хаан мэндээр мэндэлгэбэ

Хаан мөндөөр мөндөшлөө,
Хатан дорообоор золгобо.
Тэдэнь нуран байба:
«Хаанаһаа ябаһан үбгэмта?
Хайшаа ошожо ябанабта?»
«Гунан тэмээ үгылһөөр
Гурбан жэлдэ бэдэрнэб,
Дүнэн тэмээ үгылһөөр
Дүрбэдэхи жэлээ бэдэрнэм.
Гол бүри нуранаб,
Газар бүри хараашалнаб», — гэбэ.
«Алтан Гасуу мэргэн
Нарьял Гоохон хоёрой
Нүгэл шэбэлдэ дарлагдажа,
Нугаржа хухаржа ябанабди.
Газар дайда үзэһэн,
Гахайн толгой мүлжэһэн,
Мэдээн дундаа мэдэдэг
Мэдэлшэ үбгэн хаяат?
Буйдар бэрхэ мэргэниие
Бузар тамаһаа гараа гэжэ
Дуулаагүй гүт?» — гэбэд.
«Газар доогуур ерэжэ,
Галта хара үнэгэн
Уураг тархиинь эдигээр
Удаан болоо гэһые
Дуулаа һэн хаб», — гэхэдэнь,
«Эдээ хоолоор дутаһаар
Эндээ иигэжэ хосорхоннай», — гэжэ
Өөдөө хаража уйдабад,
Уруугаа хаража уйлабад.
Буйдар мэргэн хүбүүн:
«Арбан тарган бурууень
Алаад эдигты», — гэбэ.
«Толгойемнай саазалхал,
Тоонтоорнай хүндэхэл», — гэжэ
Дүү шүүн болобод.

Дураа гутан байбад.
Тэдэ зоной байтар
Таяаншахан үбгэн гэлэй
Тарган тобир буруугай
Тархиинь булга мушхаба.
«Ямар муу үбгэм,
Яаһан бузар хүн бэ!
Толгойемнай саазалуулхань,
Тоонтоорнай хүндүүлхэнь», — гэжэ
Бултадаа гэмэрэлдэн байбад.
Буйдар мэргэн баатар
Булта зоноо хайрлажа,
Мүн бэээ бээлбэ,
Мүхэрээн шарайгаа шарайлба,
Урин зангаа харуулба,
Уран шарайгаа шарайлба.
Улад зониинь хаража,
Уяран ерэн байбад.
Хүзүүдэхын шангаар хүзүүдэжэ,
Хүхин баярлан байба.
Һууһаниинь һууһанаа мартаба.
Балайшье удаан болонгүй,
Буйдар мэргэн хүбүүн
«Тарган буруудаа эдээд,
Туранхайнуудыень туугаад,
Гэр тээшээ гэшхэгты,
Гэдэргээ амар бусэгты», —
Гэжэрхёод, хүбүүн саашалба.
Нэгэ голдо ороходонь,
Хорхой шэнги исалжа,
Холтоһон шэнги даршажа,
Улад зонхон харагдалай.
Уйлажа дуулажа байгараа
Алтан остоол бэлдэжэ,
Архи эдээ табижа
Байгаа гэнэн бэлэй.

Буйдар бэрхэ мэргэн
Мэндэнгүй ябажа гэлэй
Мэндэ амарые нуража,
Үргэлжэлэн саашань оробо,
Үгэдэн зугаалан байба:
«Гунан тэмээ үгылһөөр
Гурбан жэл болобоб,
Дүнэн тэмээ үгылһөөр
Дүрбэн жэл болобоб.
Хада бүри хараашалжа,
Хаадууд бүри нураглажа,
Ябанаб», — гэжэ хэлэбэ.
«Газар дайда үзэһэн,
Гахайн толгой мүлжэһэн
Буурал үбгэн байналта:
Буйдар бэрхэ мэргэн
Бузар тамаһаа гараа гэжэ
Дуулаа мэдээ һэн гүт?» — гэжэ
Дурдан нуран байбад.
«Нэгэ айлда ороходом,
Газар доогуур ерэжэ,
Галта хара үнэгэн
Уураг тархиень хороо
Гэхые дуулаа һэм», — гэбэ.
Улад зон хоёрынъ
Уйлан дуулан байбад.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Алтан Гасуу мэргэн
Һарьял Гоохон хоёрой
Эдэень эдижэ оробо.
«Ямар муухай хүн бэ,
Ямар муу үбгэн бэ!» — гэжэ
Тэсэлгүй хашхараан гараба.
Тиижэ байха хирэндэнь
Алтан Гасуу мэргэн
Һарьял Гоохон хоёрые

Сагаан хибэс дээгүүр,
Сарюун торгон дээгүүр,
Хүлынь газарта хүргэнгүй
Хүтэлэн нугадан асарбад.
Алтан Гасууе гэлэй
Баруун остоолдо нуулгабад,
Һарьял Гоохониие гэлэй
Зүүн остоолдо нуулгабад.
Һарьял Гоохон хатан
Нидхэээ зангидан,
Нэгэ дахин гэлэй
Хүнүүд дээгүүр хараба.
Хараһаар хоолойгоо татаад,
Хоёр үбдэгөө сохёод,
Һард гэтэр бодожо,
Һалхи татан гарашаба.
Алтан Гасуу мэргэн
Амидан хойноһоонь харайба.
Газаа түргэн гараһаар
Гурбан мүнгэн повоозкодоо
Һуужа, гүйлгэлдэн ябашабад.
Зай, тэрээнһээ сааша:
«Табиһан юумэмнай иихэдээ
Таагүй байба хаяа,
Толгойемнай саазалхань гээшэ,
Тоонтоорнай хүндэхэнь гээшэ», —
Булта хүнүүд шууялдабад.
Буйдар бэрхэ баатар
Үнэн бэээ бээлжэ,
Уран шарайгаа шарайлба.
Тэндэ сугларһан хүнүүдынь
Тэбэрин таалан байба.
Байһаниинь байһанаа мартаба,
Һууһаниинь һууһанаа мартаба.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Бултандань хүнүүдтэ хэлэбэ.

«Гэр тээшээ гэшхэгты,
Газар тээшээ ябагты!» — гэжэ.
Зай, тэрэнһээ сааша
Буйдар мэргэн хүбүүн
Таяаншахан үбгэн боложо,
Хоёр уга хормойгоо
Хондолой дээрээ шугаад,
Хоёр найхан хамсыгаа
Тохоногтоо хүрэтэр шамаад,
Ябахын бэрхээр ябаба,
Ошохын түргөөр ошобо.
Шаажа Номон хаанайда
Шагаажа мэндэшэлэн байба.
Гар хүлөө хухаранхай,
Ганса нюдэтэй болонхой
Шаажа Номон хаан
Шабганса намгатаяа нуубад.
«Хаанаһаа ерэнэн айлшамта?
Хайшаа ошохоо ябанабта?» — гэжэ
Шаажа Номон гэдэг
Таяаншахан үбгэнһөө асууба.
Ороной холынхиб,
Уһанай утынхиб.
Тэмээн Улаан хаанай
Тэмээ ямаа хараашаб.
Гунан тэмээ үгылһөөр
Гурбадахи жэлээ бэдэрнэб,
Дүнэн тэмээ үгылһөөр
Дүрбэдэхи жэлээ бэдэрнэб.
Яахадаа таанар иигэжэ,
Ядаруу муу нуунабта?» — гэбэ.
«Алтан Гасуу хүбүүнэй,
һарьял Гоохон намганай
Хатуу хонгилдо иигэжэ
Хашуулжа байнабди», — гэбэд.
«Газар дайда хараһан,
Баяндалтай муунабта»

Г ахаин толгои мүлжэпэн
Буурал үбгэн байнат.
Буйдар мэргэн хүбүүе
Бузар тамын оёорһоо
Гараа гэхые дуулаа гүт?» — гэбэд.
«Газар доогуур ерэжэ,
Галта хара үнэгэн
Уураг тархиинь дууһыень
Ухашалан эдээ гэлсээ нэн».
Тиихэдэнь хаан хатантаяа
Уйлахын ехээр уйлабад.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Тэдэ хоёрые хайрлажа,
Мүн бэээ бээлбэ,
Мүхэрээн шарайгаа шарайлба.
Тэдэ хоёрын гэлэй
Танин тухайлан байхадаа,
Баярлан хүхин байбад.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Эрхытэ гараараа эмнэбэ,
Долёоборто гараараа домнобо.
Хүрьһэтэ алтан дэлхэй дээрэ
Хүн болгожо табиба.
«Хабтагай түрэл нютагтаа
Хаан зандаа байхат», — гээд,
Буйдар мэргэн хүбүүн
Бушуу түргэн ябаба.
Алтан Гасуугай газраа
Алад харайн орожо,
Няд байтар дуугарба —
Мянган бугын дуу нэгэдхэбэ,
Түс байтар дуугарба —
Түмэн бугын дуу нэгэдхэбэ.
Баханын шэнээн модон
Баларан унан байба,
Хэбтэһэншье шулуун гэлэй
Хэмхэрэн хэмхэрэн байба

Лэмлэрэн халаран байла.

«Алтан Гасуу мэргэн,
Агшан зуура түхээржэ,
Газаа тээшээ гара!» — гэжэ
Гасан хаахиран байба.

Алтан Гасуу мэргэн
Айхын ехээр айжа,
Түргэн дундаа түхээржэ,
Мэргэн дундаа мүхөөржэ,
Газаа тээшээ гаралай,
Гартань Буйдарай оролой.

Алтан Гасуу хүбүүе
Адха соогоо бажуужа,
Газарай гурбан хурьһэндэ
Багса оросо һабаба.

Үхэрэй бүрхирхэ
Һэбһэн үлэбэгүй,
Үнэгэнэй шөншөхэ

Яһан үлэбэгүй.
Һами һайхан шүдэтэй

Һарьял Гоохон эгэшэдээ:
«Гара!» — гэжэ хаахирба.—
— Далан улаагша үнөөн
Шамда хэрэгтэй гү?» — гэбэ.

Һами һайхан шүдэтэй
Һарьял Гоохон урдаһаань:
«Далан үнөөдыеш һаахадаа
Гэдэһээ садаад һуухалби», — гэбэ.

«Далан улаан шэнэһэн
Мүнөө шамда хэрэгтэй», — гэжэ
Буйдар дүүнь хэлэбэ.

Һарьял Гоохон урдаһаань
Һанаа амараар хэлэнэ:
«Далан улаан шэнэһые
Галдаа түлээд байхадаа
Дулаасажа һууха бээзэ».

Зай тэрэнһээ сааша

Буйдар мэргэн дүүнь
нами найхан шүдэтэй
Нарьял Гоохон эгэшээ
Далан улаан шэнэнэнэй
Дархи түгэсэгтэ уяжа:
«Шаазгайн шаханахада,
Шард гэжэ нуугаарай.
Хирээгэй хаагалхада
Хирд гэжэ нуугаарай.
Хэнэй нүгэлөөр
Хэнээгдээбши гэхэдэ,
Өөрынгөө нүгэлые
Үзэжэ нуунаб гээрэй.
Хэтын хэтэдэ нуухадаа,
Хэнэн нүгэлшни нимгэрхэ», —
Гэжэ Буйдар хэлээд,
Гэшхэн саашаа ябашаба.
Бөөлэн Гоохон дүүгээ
Бэдэрхэ гэжэ талииба.
Ута олон жалгыг
Уруудан үгсэн бэдэрбэ.
Нэтэрэн саашаа алхалхадань
Нэгэ балгаанан харагдаба.
Балгаан нээжэ үзэхэдэнь,
Бөөлэн Гоохон дүүгэйн
Байхан барагтай байба.
Үнэһыень худхажа үзэхэдэнь,
Үни хүрэнэн байба.
Үшөө саашаа ябахадань,
Ондоо балгаанан дайралдаба.
Үнэһыень худхажа үзэхэдэнь,
Бүлээхэн шэнги байба.
Тэндэнээ сааша ябаба,
Түргэн бушуу талииба.
Ондоо голдо ороходонь,
Обоохой балгаанан сооһоо

Бурд гэмэ утаахан
Бурьялан гаража байба.
Буйдар мэргэн хүбүүнэй
Балгаананай газраа ошоходонь,
Бөөлэн Гоохон дүүгэйн
Үндэр хула морининь
Уяатай байба гэлэй.
Дүүгэйнгээ мориё харахадаа,
Дуулажа, уйлажа байба.
Тохомдоо няалдаһан
Эмээлын абаба,
Эмээлдээ няалдаһан
Тохомын абаба.
Алтайн боори талада
Агта мориёны табиба:
«Харгангаа хаха таргалжа,
Дэргэнгээ дэлбэ таргалжа,
Ябаарай», — гэжэ табиба,
Балгаан нээжэ ороходонь,
Бөөлэн Гоохон дүүн
Досоонь унтаж хэбтэбэ.
Дүүгээ хэрюулхээ харамнажа,
Дүмүүгээр хажуудан хэбтэбэ.
Бүхөөр унтаж хэбтэхэдэнь,
Бөөлэн Гоохон хэрижэ:
«Хаанана ябаһан гай тодхор
Хажуудам хэбтэхэ болобоб?» —
Хараан үлдэн байба.
Уйла уйлаһаар гэлэй
Нюдэгүй болоһон дүүдээ
Ахашни гэшэб гэжэ
Аргаахан үгэлэн хэлэхэдэнь,
Бөөлэн Гоохон дүүн
Бүри гааража оробо.
«Ахагүй үншэрһэн намда
Аханад олон бологшо!

Дүүгүй гансахан намда
Дүүнэд олон бологшо!»
Буйдар мэргэн хүбүүн
Бөөлэн Гоохондоо үлдүүлхэдээ:
«Буйдар мэргэн ахашниб», — гэжэ
Баһа дахин хэлэбэ.
Бөөлэн Гоохон дүүнь:
«Энэрхэ ахамни хадаа
Эмтэ домто гараараа
Эдэгээгыш нюдыем», — гэбэ.
Аха мэргэн хүбүүн
Арга шадалаа гаргажа,
Домто гараараа домнобо,
Эмтэ гараараа эмнэбэ.
Бөөлэн Гоохон дүүхэй,
Бүхы юумые харахадаа,
Түрэнэн мэргэн ахадаа
Түргэн гүйжэ ерэбэ.
Бүдүүн хүзүүгээрнь
Бүхэд тэбэрин озобо,
Нарин хүзүүгээрнь
Нахид тэбэрин озобо.
Золтой найхан аха дүүнэр
Зобоһон тулиһанаа хэлсэхэдээ,
Орилжошье байгаад зугаалбад,
Энеэжэшье байгаад зугаалбад.
Эртынхиһээ эрьюулжэ хэлсэбэд,
Урдынхиһаа уудалжа хэлсэбэд.
Тиһэн яһан бэеэрээ
Гэр тээшээ гэшхэлбэд,
Газар тээшээ галгибад.
Найхан нютагтаа ерэхэдэнь,
Найдар ахынь яһан
Сайхаһаа үнгэрөөд харлажа,
Хүһэрэй болон хэбтэбэ.
Буйдар мэргэн хүбүүн

Алтайн араар бэлшээшэ
Алтан шарга мориёо
Дорюун хуугай табижа,
Дуудан асаран байба.
Түхөө ехээр түхээржэ,
Мүхөө ехээр мүхөөржэ,
Эмниг шарга мориндоо
Эмээл тохомынь тохожо,
Сой дүрөө дүрөөлжэ,
Сохом тудан нууба,
Яхы дүрөө дүрөөлжэ,
Яб тудан нууба.

Шанха баруун зүгыг
Зорин зохон ябаба.
Ябахын бэрхээр ябахадаа,
Ошохын бэрхээр ошоходоо,
Харбаһан номондли зурыба,
Харсага шубуундли ниидэбэ.
Ехэ сагаан мундаргада
Ерэн тулан зогсобо.
Үзүүр захагүй хада
Үргэлжэ харагдан байба.
Буйдар мэргэн хүбүүн
Бушуу моринһоо буужа,
Хоёр ута хормойгоо
Хондолойдоо хүрэтэр шуужа,
Хоёр найхан хамсыгаа
Тохоногтоо хүрэтэр шамажа,
Алтан шаргаяа хүтэлһөөр
Алад өөдөө гараба,
Аяар нарын шарайда
Али залигүй ябаба.
Өөрөөшье гэлэй
Үхибүүн хэмдээ оробо,
Унаашаньшье гэлэй
Унаган хэмдээ оробо.

Алтан шарга моринтойгоо
Арай гэжэ гарабад.
Уулын оройдо гаража,
Урагша хойшоо ябабад.
«Дэлхэйһээ ехэ уулын
Дээрэнь гараабди», — гэжэ
Дорюунаар мориндоо хэлэбэ,
Дэлһыень аалихан эльбэбэ.
Алтан хобоотой,
Мүнгэн хашааһатай
Мүнхын хара уһанда
Мэнэ хүрэн ерэбэд.
Мүнхын хара уһанһаа
Моритоёо аршаанлабад гэлэй.
Эртынхийһээ
Эрид улүү болобод.
Урдынхиһаа
Улам үлүү болобод.
Аршаанлажа хоюулаа дүүргээд,
Алтан хүхүүрээ абажа,
Мүнхын хара уһые
Удхажа абабад гэлэй.
Гэдэргээ түргэн тэхэрин,
Гэр тээшээ гэшхүүлбэд.
Ургамал уула дээгүүр
Улаан тооһо татабад.
Гаһар түргөөр табилуулан,
Газаагаа ерэжэ буубад.
Һайдар мэргэндэ ерэжэ,
Яаран байжа гэлэй
Яһынь гартаа абажа,
Эб эбээрэнь эблүүлбэ,
Эмхи байрынь оложо,
Мүнхын хара уһа
Магнай дээрэнь сасаба.
Тунгалаг нэгэ дуһалһаань

Түрэгэй болобо шоройн

гуяатаи оолуоо шараинь,
Хоёрдохёо дуһаахадань,
Һайдар мэргэн ахань
Һажанан хүндэл болобо.
Гурбадахяа дуһаахадань:
«Үни унтаба хаяаб гэнээр»
Үндын бодожо ерээд,
Буйдар мэргэн дүүтээ
Нарин хүзүүгээрээ
Нахид байтар тэбэрилдэбэд,
Бүдүүн хүзүүгээрээ
Бүхэд байтар тэбэрилдэбэд.
Яаралгүй һуужа гэхэл
Ядаһан ябаһанаа зугаалбад.
Нэгэ заримандаа гэхэл
Энээлдэжэ байгаад зугаалбад.
Нүгөө заримандаа гэхэл
Уйлажа байгаад зугаалбад.
Найман хоногто үргэлжэ
Найр наада хэбэд.
Иижэ байха үедэнь
Иимэ хөөрэлдөөн болобо.
Буйдар мэргэн дүүнь
Һайдар ахайдаа хэлэбэ:
«Ганса сусалай
Гал болохонь холо,
Ганса хүнэй
Хүн болохонь холо.
Золто заяата хүндөө
Зорижо ошохом», — гэбэ.
«Зүб хэлэнэш, дүүмни,
Зүйтэй һанабаш шимни», —
Һайдар ахань зүбшөөбэ.
Буйдар мэргэн дүүнь
Баярлан омоглон байба.
Һандарһанаа хадаба,
Табарһанаа үлэбэ

танартааа үдээ.

Алтан шаргадаа мордожо,
Аяар баруун зүг барижа,
Халуун үдэр гэлэй
Умдагуй ябаба,
Харанхы хүни гэлэй
Унтангүй ябаба.
Өөрынгөө баян дайдые
Орхин талимба,
Хүнэй хүйтэн дайдада
Хүрэн ошобо.
Ондоо хаанай
Орон түбидэ ороходонь,
Отог аалинь
Ошотон яларан харагдаба.
Хангай үндэр уулые
Һалагануулан оробо,
Хара ехэ далайе
Долгидуулан оробо.
Хатан хаан гэлэй
Хаража ехээр хүхибэ:
Байгаад байһанаа мартаба,
Һуугаад һууһанаа мартаба.
Дайда дэлхэйнь хүдэлбэ,
Далайн уһан долгидобо.
Хатан хаанай харахада
Хүн бэшэ хүдэри,
Эрэ бэшэ эрдэни
Ерээд урдань байба.
Алтан сэргынь узуурта
Аалидан тогтон зогсобо.
Алтан шаргаһаан буужа,
Бүтүү мүнгэн жолоогоо
Бүүргэдээ дүнгэн хантарба.
Алда һайхан жолоогоо
Алтан гоё сэргынь
Аха дээдэ гарьхада

Уян татан орхибо.
Арюун мүнгэн хэрэнсыень
Алдангүй гэшхэн оробо,
Боржон мүнгэн богоһыень
Боггүй найхаар алхаба.
Хаан мэндэ хэлэбэ,
Хатан дорообоор дорооболбо.
Холоһоо ерэхэн айлшаниие
Хоймор түрүүдээ нуулгаад,
Хаан хатан хоёр:
«Хаанаһаа ябаһан айлшамта?» — гэжэ
нуран хэлэн байбад.
«Газарай холын,
Уһанай утын хүнби.
Баруун хойто түбиинхиб,
Буйдар мэргэн гээшэб», — гэбэ.
«Хаана хүрэтэр ябанат?» — гэхэдэнь:
«Аман болоо һаа —
Худын мүрөөр ябанам.
Энэ бээм болоо һаа —
Хүрьгэнэй мүрөөр ябанам», —
Гэжэ Буйдар хэлэбэ.
«Хэлэбэшье зүбтэй,
һанабашье бодолтой», — гэжэ
Хатан хаан хэлэжэ,
Абгалан Гоохон абхайгаа
Айлшантай золгохыень асарба.
Абхай орон ерэбэ.
Алтан гэрэл татаба.
Хотос-хотос гэшхэлжэ,
Хони ямаа мааруулба.
Нахис-нахис гэшхэлжэ,
Набша ногоо ургуулба.
Буйдар найхан мэргэндэ
Баян хүндэээ баривад.
Алтан мүнгэн остоолдоо

Арза хорзоёо табижа,
Амтата эдеэгээ асаржа,
Арьбан далангаа дэлгэжэ,
Хүндэлхын эрхимээр хүндэлбэ,
Хүрьгэн гэжэ хүшэлбэд.
Алтан барабаан сохижо,
Амитан зоноо суглуулба.
Мүнгэн барабаан сохижо,
Мэдэлтэ зоноо суглуулба.
Нуураар хэмнэмэ гэлэй
Архи гаргаба,
Болдогоор хэмнэмэ гэлэй
Мяха гаргаба.
Хуһан модо хадхажа,
Хурим түрэ бүтээбэ,
Сагдуул модо хадхажа,
Сагаан түрэ бүтээбэ.
Амитан зон хоёрын
Аяглан байжа зугаалбад.
Болдог шэнги мяхаарнь,
Шэдэлдэжэ байжа наадабад.
Найман үдэр
Найр зугаа болобо,
Юһэн үдэр
Ехэ зугаа болобо.
Арбадахи үдэртөө
Арай гэжэ сэлмэжэ,
Амитан зониинь тараба.
Хотоймо хуримаа хэжэ,
Хүүемэ зугаа болгожо,
Буйдар мэргэн хүбүүн
Абгалан Гоохон хоёр
Амгалан ерэбэ абындаа.
Үгэлэн хэлэбэд,
Үльгэрлэн зугаалбад:
«Хариин хүн

Харида багтахаяа болибо,
Хандагайн сэмгэн
Тогоондо багтахаяа болибо.
Эрэн инзаган
Эхээ ханаба,
Эсэгийн хүбүүн
Газараа ханаба».
«Хэлэбэшье зүбтэй,
ханабашье бодолтой», — гэжэ
Хатан хаан гэлэй
Албата зонойнгоо,
Адуу малайнгаа хахадые
Хүрьгэн хүбүүндээ үгэбэ.
Амитан зониинь,
Адуу малынь абажа,
Гол гэжэ багтааһаар,
Горхон гэжэ уһалһаар,
Дайда гэжэ алхалһаар,
Далай гэжэ уһалһаар,
Орон түби тээшээ
Ошожо ябабад бэлэй.
Орон нютагынь ойртожо,
Урин һалхин үлэбэ.
Сэсэгтэ талань ногооржо,
Сэдьхэл хүдэлгэн байба.
Буйдар бэрхэ мэргэн
Бууба гэхэ гэртээ.
Абгалан Гоохон һамгантаяа
Амитан зон хоёроо
Гол горхондонь һуулгаба,
Гоё дайдын эзэлүүлбэ.
Булта зониинь сугларжа,
Буйдар мэргэн хүбүүнтээ
Юһэн үдэр гэхэ
Ехэ найр хэбэд,
Арбадахи үдэртөө гэхэ

Арай гэжэ тарабад.
Үдэрэй гурбан садхалантай
Жэлэй гурбан жаргалантай боложо,
Амар амгалан нууба,
Амар дээрээ жаргаба!

ХААН САГТА АБХАЙ

Урдын урда сагта,
Урин дулаан байхада,
Эртын эртэ сагта
Энхэ элдин үедэ
Үндэр уулын хормойдо,
Үргэн далайн захада,
Алтан ехэ бооридо,
Арюун ехэ дайдада
Үбгэн һамган хоёр
Һууһан байһан юм.
Уула ойдо бэлшэмэ
Үй түмэн адуутай,
Ара бэээр бэлшэмэ
Арбан мянган малтай,
Баян бардам бэлэй,
Байдаг һуудаг бэлэй.
Наян сажан бээтэй
Нарин шарга моритой бэлэй.
Тэрэ гэхэ мориниинь
Тэбэри болохо шэхэтэй,
Гурбан тэбэри дэлһэтэй,
Гушан сажан һүүлтэй бэлэй.
Тэрэнһээ сааша хэлэхэдэ,
Тэниглэн нэгэ үглөө
Дала гараһан үбгэн
Адуу малаа эрьехээе,
Агнан тагнан ябахаяа.

Түхөө ехээр түхээрбэ,
Мүхөө ехээр мүхөөрбэ.
Аяглан байһан һамганиинь
Алтан остоолоо дүндэжэ,
Амтата эдеэгээ табиба,
Аятай хүндэлэн байба.
Ангай мяхан болоо һаа —
Адхаал сээжээр табигдаба,
Адуунай мяхан болоо һаа —
Ха гуяар табигдаба.
Эзэн баабай үбгэн
Эдеэлжэ яажа садаад,
Хамсын шэнээн гэлэй
Хара хилэн хүдэһөө [3]
Абан гарган байба,
Сад мүнгэн дааһандаа
Улаан пасхай тамхяа
Обоо собоо нэрэбэ.
Булад мүнгэн хэтээрээ
Буумал галаа абаба.
Шууяса татаба,
Шурхирса үлээбэ.
Тэрэнһээ сааша гэхэ
Дала гараһан үбгэн
Нарин шарга мориёо
Алтан сэргэһээн тайлажа,
Абан байна гэлэй.
Яхы мүнгэн эмээлдээ
Яб тудан һуужа,
Зүүн хойто зүг
Зорин дүхэн талииба.
Алтайн араар дүүрэнэн
Адуу мал хоёртоо
Ойртожо ошобо,
Дүтэлжэ ерэбэ.
Адуу мал хоёроо

Аргаахан туужа ябаба.
Хормойнгоо ехээр үргөөнэ,
Хоолойнгоо шангаар хашхарна.
Хара тунгалаг далайда
Хашажа, туужа ошобо.
Адуу мал хоёрынь
Һубарин орожо уһалаад,
Субан гаража байба.
Хара ехэ далайнгаа
Адуу мал хоёроо
Алдангүй тоолоходонь,
Эртынхиһээ
Эрид үлүү байба,
Урдынхиһаа
Угаа олон байба.
Үбгэн иигэжэ байхадаа,
Өөдөө хаража энеэбэ,
Уруугаа хаража уярба.
«Эды ехэ зөөриим
Хэнэй хүбүүн эзэлжэ,
Ямар хирээ шэншэжэ,
Байха жаргаха бэлэй,
Баярлан һууха бэлэй!» —
Гэжэ ханаа алдан байтараа,
Баруун нюдэнэйнь уһан
Байгал дээгүүр сэсэрбэ,
Баян голоор дүүрэн
Бороо боложо шэдэрбэ.
Үргэн Байгалай зонууд
Үүр гэгээбэ гэжэ
Үнээ гүүгээ һаажа,
Жаргаба гэлэй.
Зүүн нюдэнэйнь уһан
Зүйгэл[4] дээгүүр сэсэрбэ,
Зүг бүхэнөөр дүүрэн
Хура боложо шэдэрбэ.

Зүйгэл мурэнэй зонууд
Үдэр гэгээбэ гэжэ
Үнээ гүүгээ һаажэ,
Баярлан байба гэлэй.
Дала гараһан үбгэн
Даһандаа тамхяа нэрэжэ,
Шууяса хоробо,
Шурхирса үлээбэ.
Зай, тэрэнһээ сааша
Хара ехэ тайгадаа
Хаяагаарнь агнаба,
Хүжэ ехэ тайгадаа
Хүбшөөрнь агнаба гэлэй.
Халюунай халтарые алаба,
Булганай бүдэртэйе барйба.
Агтын хулмалзагша шөхөнһээ
Арай хойшонь ашаба,
Агтын хондолзогшо уусаһаа
Арай урагшань ашаба.
Тэгнээ ашаа дүүрэжэ,
Гэр тээшээ гэшүүлбэ.
Эрөөн тайгын хаяада
Эрбэс гэхэнь харагдаба,
Хара тайгын хаяада
Харбас гэхэнь харагдаба.
Газаагаа хүрэжэ ерэхэдээ,
Алтан сэргынгээ узуурта
Аалидан тудан зогсобо.
Ашаан тэгнээн хоёроо
Абан түлхин унагааба.
Эд болохыень
Эдэй балгаһанда хаяба.
Эдөөн болохыень
Эдөөнэй балгаһанда хаяба,
Эмниг шарга моринойгоо
Эмээл тохомынь абажа,

Алтан мүнгэн хориидходоо
Агтайн шара обёосоо
Адхан үгэн байба.
Эржэн мүнгэн хэрэлсыгээ
Эгсэ гэшхэн оробо.
Ная гараһан һамганиинь
Налгай угтан абажа,
Алтан остоолдоо һуулгажа,
Амтата ехэ эдеэгээр
Табаг амһарта дүүргэжэ,
Табин асаран байба.
Үльгэрлэн хэлэн байба,
Үгэлэн зугаалан байба.
Хүндэлжэ иигэжэ байхадаа
Хүгшэн үбгэнөө хаража,
Гайхахын ехээр гайхаба,
Тагнахын ехээр тагнаба.
Сээжнынь гунигтайе,
Сэсэгынь уһатайе
Уудалан һуран байхадань,
Үбгэн хэлээ бэлэй:
«Хабарай һалхин эмээршэндэ
Харасам уһа адхаба», — гэжэ.
«Анханһаа нюудаггүй аад,
Али мүнөө нюудаг болоо гүш?» — гэжэ
Хүгшэниинь хэлэн гомдон байба.
Тиижэ байха үедэнь
Тэрэ бууралтаһан үбгэн,
Дуураһан морин шэнги,
Дуугай һуужа байтараа,
Һамгаа гэнтэ хаража,
Һанаа ехээр алдаад:
«Алтайнгаа хээрээр дүүрэхэн
Адуу малхан хоёрнай
Эртынхиһээн
Эрид үлүү болоо,
Угсаа...

урдынхипаан
Улам олон болоо.
Хартангаа хаха таргалан,
Хада талаар дүүрэбэ.
Үнэр баян болообди.
Үды байха зөөриемнай
Хэнэй хүбүүн эзэлхэ юм,
Ямар хирээ шэншэхэ юм?— гэжэ
Хэлэн хүүнэн байба.—
Үбэр дээрээ үргэхэ
Үрэгүй байнабди,
Үргэн дороо хатаргаха
Үхигүй байнабди», — гэжэ
Өөдөө харан үгэлбэ,
Уруугаа харан уйлаба.
«Үбгэртэрөө ухаа ороногүйш,
Үлтиртэрөө шүлэ гаранагүйш.
Шанха баруун зүгтэ
Сабшамал үндэрэй оройдо
Мүнхын хара уһан
Мэлмэрэн байдаг юумэл.
Мундаргын оройдо гаража,
Мүнхын хара уһа
Уужа, балгажа ерыш,
Уула хададань мүргыш!» — гэжэ
Һамганиинь хэлэн захин байба.
Хоёр эрьеын мяха
Хонто шаата болгожо,
Арһан уутадань хэбэ,
Аян замда бэлэдхэбэ.
Дала гаратай үбгэн
Түхөө ехээр түхээрбэ,
Мүхөө ехээр мүхөөрбэ.
Алтан остоолдоо ошожо,
Амтата шэхэр эдеэгээ
Амталан эдин байба,
Арай гэжэ болобо

Арай гэжэ бодооо.
Садааб гэжэ хэлэжэ,
Сад мүнгэн даһандаа
Улаан пасхай тамхия
Обоо собоо нэрэбэ.
Булад мүнгэн хэтээрээ
Буумал галаа абаба,
Шуяса хоробо,
Шуржирса үлээбэ.
Үндэр хөөбэй малгайгаа
Орой дээрээ дугтылба.
Газаа тээшээ гаража,
Гаһар мүнгэн сэргэһээн
Алтан шарга морёо
Абан татаа гэлэй.
Сой мүнгэн дүрөөгөө дүрөөлэн,
Сохом тудан һууба.
Яхы мүнгэн эмээлдээ
Яб байтар һууба.
Алтан шарга моринойнгоо
Баруун һайхан амые
Бахид барин угзарба.
Баруун ташаа уруунь
Баримал минаа хаяба,
Шанха баруун зүгые
Шагаан барин ябаба.
Орон түбиин холодо,
Олон уһанай угада
Харайжа ябаа гэлэй,
Хатарган ошоо бэлэй.
Ерэ юһэн бүхэнтын,
Ехэ сагаан мундаргын
Хормой барин ерэбэ,
Хоног бүри дүтэлбэ.
Үзүүр хизааршьегүй
Үндэр уулын байхада
Алтан шарга моринһоон

Улаан шарга мориноосон

Ай сүй бууба.

Дала гараһан үбгэн

Дабхаряата уулые дабахаар

Хоёр уга хормойгоо

Хондолойдоо хүрэтэр шууба,

Хоёр уужам хамсыгаа

Тохоногтоо хүрэтэр шамаба.

Хаалта болоһон уулые

Хаба шадалаараа махаба,

Хоёр нарын шарайда

Ходо махан ябаба.

Унаха таатай морииниь

Унаган хэмдээ оробо,

Бардам зоригтой үбгэн

Балшар хэмдээ оробо.

Эзэн морин хоёр

Эсэн тулин ерэбэ.

Уйлан дуулан байбад,

Уйдан тэндээ муудабад.

Хадын хатууе махажа,

Халуун шулуу долёобод,

Эсэһэн байһан үедөө

Эреэн шулуу долёобод.

«Уула дабан ядажа,

Унаха болоо хабди.

Яда ядаһаар

Яһаа орхихомнай ха, — гэжэ

Эмээлтэ мориндоо

Эзэниинь үгэлэн байба, —

Эрдэни элэхэдээ

Үнгэ ородог бэлэй,

Эрэ хүн ябахадаа

Ухаа ородог бэлэй,

Үрөөһэн тээхи хормоймнай

Угаа хүндэ байнал..

Наян табатай һамгамни

Намдаа орой мэдүүлэнгүй,
Хормоймни оёрто
Хоол хэбэ бэшэ аал?», — гэжэ
Хормойнгоо оёорһоо
Хоёр һүри үбһэ
Хоёр мушхалаа болгоһые
Ходоро татан абажа,
Алтан шарга мориндоо
Амандань барин байба.
Хоёр эрьеын мяха
Хонто шаата болгоһые
Хоёр тогооной архи
Хоёр хүхүүр болгоһые
Арһан уутаһаан гаргаба.
Мяхаа эдин мамарба,
Марья барин һууба,
Архья аягалан умдалба,
Аляя зандаа оробо.
Тэнхээ шэнээ абажа,
Тэнюун хүхюун болобо.
Эртынхиһээн
Эрид үлүү болобо.
Урдынхиһаан
Улам үлүү болобо.
Тэрээнһээ сааша гэхэ
Тэрэ үндэр уулая
Маха махаһаар махажа,
Марьяан хүрэжэ ябабад.
Зүрхэнэй хүсөөр жүдхэжэ,
Зорихон газартаа ерэбэд.
Мүнгэн ехэ хашаатай
Мүнхын хара уһан
Алтан ехэ хүбөөһөө
Адхаран мэлмэрэн гаража,
Хайр шулуун дээгүүр
Харьялан урдан байба.

Эндэнь тэндэнь
Эмтэ улаан бургааһан,
Доронь дээрэнь
Домто улаан бургааһан,
Үбэл зуние мэдэнгүй,
Үргэлжэ урган байба.
Дала гараһан үбгэн
Эрхытэ гараараа
Эмтэ улаан бургааһанай,
Долёоборто гараараа
Домто улаан модоной
Нэжээд намаа хухалжа,
Морин агтадаа үгэбэ.
Алтан шарга мориниинь
Анханай марьяа барйба.
Үбгэн баһа амтархан,
Өөрөө хүртэн эдибэ.
Эртынхилээн
Эрид үлүү болобо.
Урдынхнһаан
Улам үлүү болобо.
Баярлан байба,
Бахархан нууба.
Мүнхын хара уһанһаа
Мүлжин байжа балгаад,
Уулын хормойдо үхэжэ,
Удаан үни хэбтээшэндэ
Шэдэргэн сэсэргэн байба,
Шэдитэ бургааһаар зангаба,
Аншье, шубууншье хадаа
Амиды болон бодобод:
«Хэтын хэтэдэ
Хэзээ мүнхэ нуугаарай!» —
Гэжэ тэдэнэр юрөөнэд.
Зай, тэрэнһээ сааша
Заяатай баяртай үбгэн

Алтан шарга мориндоо
Аятай мордон саашалба.

Яба ябаһаар ябаба,
Ошо ошоһоор ошобо.

Зулгааг модон шэнги
Зурыжа ябаа гэлэй.

Үндэр хөөбэй малгайгаа
Үргэн ябаа гэлэй.

Зорихон газартаа тулажа,
Зогсон байба.

Морин галданһаа буужа,
Мүргэн хүгэдэн байба,

Тохигор үбдэгөө хэхэрбэ,
Тобшо толгойгоо дохибо.

Хабсагайн хабтагай шулуун
Ханхинан ерэбэ гэлэй.

Хоёр шэхэнэйн үзүүртэ
Хон гээ бэлэй:

«Мүнхын хара уһа

Мэндэнгүй яһала уубаш,

Зүрхэндөө зоригтой болобош,

Зүһэ шарайш хурса болобо.

Гэр тээшээ гэшүүлэ,

Гэдэргээ түргэн буса.

Үбдэг дээрээ үргэхэ

Үритэй болохош,

Үргэн дороо хатаргаха

Үхитэй һуушаш.

Һайхан нэгэ хүлдэ

Һаяар тодорхо бэээ,

Басаганайтнай нэрэ солонь

Хаан Сагта абхай!»

Үбгэн дуулаба ха,

Үгынь шагнаба ха.

«Балгааһандаа ороходош

Басаган гаража ерэхэ.

Үе сагаан үбһэн
Ургажа нугаржа байха.
Найхан улаан утаһан
Һанжан байжа харагдаха.
Үе сагаан үбһөөр
Үхинэй хүйһэ хүндэхэш,
Торгон улаан утаһаар
Тэрэ хүйһынь уяхаш», —
Гэһэн үгэнүүдые үбгэжөөл
Гэнтэ баһа шагнаба.
Хабсагайн хабтагай шулуун
Ханхинахаа болибо,
Хангай дуугай болобо.
Зай, тэрэнһээ сааша
Дала гараһан үбгэн
Алтан шарга морёороо
Гэр тээшээ гэшхүүлбэ,
Гэргэн тээшээ дугшуулба.
Тиижэ харижа ябахадань,
Арбан хүнэй тэбэримэ
Азарга хуһанай оройдо
Молор хүхын донгодохые
Морин дээрээ шагнаба.
Моринһоон буугаадшье шагнаба,
Ногоон дээрэ хэбтээдшье шагнаба.
Дала гараһан үбгэнэй
Долоотой байхаһаань эхилжэ,
Хүл дээрээ гэшхэжэ,
Хүбүүн болоод байхые
Молор хүхы зугаалба,
Мүнөө тэрэ хэлэбэ.
Аяг найхан донгодоондонь
Абагдан һажажа хэбтэбэ.
Унтаһанаа мэдэнгүй,
Унтажа зүүдэлбэ гэлэй.
Үргэһэ нойр дундань
Үбгөнэй үбгөнөөр үбгэбэ

Тогэнэи шэхэндэ дуулцаба,
Эжэгүй аман хэлэбэ,
Иигэжэ гэнтэ үгэлбэ:
«Энэ хүхы шагнажа,
Эндээ яһаа гээхэшни...»
Дала гаратай үбгэн
Даб харайн бодожо,
Хоёр уга хормойгоороо
Мушхан шэхээ бүглөөд,
Морёо унаад ябашаба.
Газаагаа ерэн буужа,
Галтай гэртээ оробо.
Басаган нарай ерэжэ,
Бааян бархиран хэбтэбэ.
Хүйһынь хүндэхэм гэжэ
Хутагаараа отолон байба —
Хутагынь эри биларба.
Наян табатай һамганиинь:
«Найдалтай үгэ шамда
Хэншые хэлээгүй гү?» — гэжэ
Хэлэн һуран байба.
«Баярлаһандаа юрэдөө мартаалби,
Бахардаһандаа тээлмэрдээд байналби»,
Гэжэ үбгэниинь хэлээд,
Гэр балгаһандаа оробо.
Хоймор һайхан таладань
Үе сагаан үбһэн
Урган нугаран һалбарна:
Улаан утаһа һанжуулжа,
Урдань байба гэлэй.
Үе сагаан үбһэ
Үтэр түргэн абажа,
Үхинэй хүйһэ хүндэбэ,
Улаан утаһаарнь уяба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Алтан барабаан сохижо,
Амитан зоноо гүлдүхаба

Лмигтан зоноо гулидхаа,
Мүнгэн барабаан сохижо,
Мэдэлтэ зоноо гулидхаба.
Үргэн мүнгэн остоолдоо
Ууралгүй эдээ табиба,
Оёдолгүй хубсаһа асарба.
«Энэ муухан басага
Эдэ хоёр асараабди.
Нэрэ олоһон хүнэй,
Нюуха юумэ үгы,
Хубита золтонь болохо,
Хүсэл зоригын байха», — гэжэ
Үбгэн һамган хоёр
Үльгэрлэн тийжэ хэлэбэд.
Сугларһан хүнүүд
Сохом нэрын олобогүй.
Үбгэн һамган хоёрой
Үргэһэн нэгэ үхин,
Шүрэ улаахан шарайтай
Шэгэбхэн гэжэ басаган,
Уһа асархаа ошобо.
Уһалуур дээрэ хүрэнгүй,
Дарбагар ута дэлһэтэй
Дайр хара моритой,
Таар муухан тохомтой,
Талхи модон эмээлтэй,
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхайтай
Айса байса золгобо.
«Үбгэн һамган хоёршни
Үглөөнһөө хойшо суглаатайл,
Хүн зоноо гулидхаад,
Хүхюутэй зугаатай байнал.
Юундэ тийгэжэ байнаб,
Юунэй найр, наадан бэ?» — гэжэ
Арбан табан толгойто
Амадан барин байба.

«Басага асаржа,
Баярлан байнад.
Нэрэ нэрлэжэ,
Нэрьен шууянад.
Нэрынь олоһон хүнэй
Хубитань болохол»... — гэжэ
Шэгэбхэн шэбэнэжэ үгэбэ,
Шэг шарайгаа хубилгаба.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай:
«Шэгэбхэн, намда хэлэ,
Шил мэдэһэн байхаш.
Сохом нэрэнь хэн бэ,
Сэхынь хэлыш, — гэбэ.
«Яаха хээхэ бэлэйб,
Яаһан муухайгаар асуубат?
Шэхээрээ дуулаагүйб», — гэжэ
Шэгэбхэн басаган хэлэбэ.
Атуури хара мангадхай
Аашалжа элдэбээ гараба.
Хахад бэеынь тэрэ
Хазаха эдихэ тооной:
«Хэлэхэл хадаа хэлэ,
Хэлэхгүй хадаш залгихам!» —
Гани галзуу болобо.
Айдар басаган айһандаа
Атуури хара мангадхайда
Мэдэһэн юумээ мэлзэнгүй
Мэгдэн хэлээ бэлэй:
«Хаан Сагта абхай гэхыень
Халта хулта дуулаа нэм».
Тэрээнһээ сааша гэхэ
Тэрэ муухай мангадхай
Шэгэбхэниие залгижархёод,
Шэбгэ улаан хүбүүн боложо,
Дарбагар ута дэлһэтэй

Дайр хара мориёо
Шуһан зээрдэ болгожо,
Шунха эмээл тохожо,
Алда саажа саажалжа,
Алаг нюдэтэй боложо,
Шуһан зээрдэээ унаһаар
Шууян байһан найрта
Дүтэлжэ ерэбэ,
Дүүюулжэ ошобо.
Алтан сэргынь узуурта
Аалидан ерээд зогсобо.
Гэр тээшэнь гэшхэбэ,
Гэдын ябан оробо.
Хаан мэндээр мэндэшэлбэ,
Ханынь шэшэргэн байба.
«Ямар ехэ суглаатай,
Ямар ехэ маглаатай
Байбат?» гэжэ хэлэбэ,
Бардам дуугаар нураба.
Үбгэн һамган хоёр
Үгэлэн дурдан хэлэбэд:
«Муухан басага асаржа,
Найр хэжэ найгажа,
Нэрэ үгэхэ гэжэ
Нэрьен шууян байнабди».
Шэбгэ улаан хүбүүн
Шэбшэһэн янзатай боложо:
«Нэрын олоһон хүнэй
Хубитань болохо гү?» —
Гэжэ нуран байба,
Гэлын харан нууба.
«Болохо» гэжэ хэлэхэдэнь,
Булай ехээр баярлаба,
Алда саажаяа хүдэлгэбэ,
Алаг нюдэээ эригэнүүлбэ.
Хоёр дахин гэлэй

Хэлэн нэрлэн байба, —
Огто ондоо нэрэ
Ооглон дурдан байба.
Гурбадахияа нэрлэн хэлэбэ.
Гэрээр дүүрэн хүнүүд:
«Хаан Сагта абхай», — гэжэ
Шэхэндээ дуулабад,
Шэмээгүй болобод гэлэй.
«Энээхэн муухан басаганаймнай
Энхэ нэрэнь олдобо», — гэжэ
Үбгэн һамган хоёр
Үндын һууриһаа бодобод,
Байгаад байһанаа мартабад,
Һуугаад һууһанаа мартабад.
Зай, тэрээнһээ сааша
Шэг шарайгаар түхэрээн,
Шэбгэ улаан хүбүүгээ
Хурьгэн хүбүүн гэжэ
Хүндэлэн хүшэлэн байбад.
Ууралгүй эдээ табибад.
Оёдолгүй хубсаһа үмдүүлбэд.
Хурьгэн хүбүүн хүжыжэ,
Хүл дээрээ бодобо:
«Оёдолгүй хубсаһытнай үмдэжэ,
Ондоо һайхан болоо хаб?» —
Гэжэ асууба гэлэй,
Гэдын ядайн байба.
«Хурьгэн хүндэтэ хүбүүмнай,
Хүри улаан болобош,
Гэлигэр эрээн нюдэншни
Гэмгүйхэн болобол», — гэжэ
Үбгэн һамган хоёр
Үгэлэн, үльгэрлэн хэлэбэ.
Архиин хатууе бариба,
Амтата эдээ табиба.
Ангай мяхан болоо һаа —

Ха гуяар табигдаба,
Адуунай мяхан болоо наа —
Адхаал сээжээр табигдаба.
Шуһан зээрдэ мориндонь
Шороб мүнгэн хориидходоо
Агтайн шара обёосоо
Адхан байжа үгэбэ.
Үдэрэй саг дүүрэжэ
Үдэшэ орой болобо.
Олдожо ерэнэн хүрьгэнөө
Олбо дээрэ унтуулба.
Булган гоё хүнжэлөөр
Буд байтар хушаба.
Үглөөгүүр эртэхэн,
Үдэрэй гэгээхэдэ,
Үбгэн һамган хоёр
Уг маг гэлдэнээр
Соолдоо[5] галаа түлижэ,
Сог оруулжа байбад.
Эдээ уһаа бэлдэжэ,
Эды тады болобод.
Таһалгынгаа үүдэ нээжэ,
Таатай хүрьгэндөө ороходонь,
Олбо дэрэ дээрэнь
Ороор дүүрэнэн толгойтой
Атуури хара мангадхай
Архыжа унтаж хэбтэбэ.
Үбгэн һамган хоёр
Үүдээ нээжэ хараһаар,
Гэлын гайхан байһандаа,
Гэдэргээ унан алдабад.
Газаашаа хожуулан гаража,
Галданиень харан гэхэдэнь,
Дайр хара морин
Дархайжа һархайжа байбал.
Үбгэн һамган хоёр,

Үнгэ зүнөө хуоилган,
Һүеэ адхаһан һамган,
Һүхэеэ гээһэн үбгэн
Боложо байбад гэлэй.
Бүрхэг шарай шарайлбад,
Бүдэрэн унан байбад.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Нюур гараа угааж,
Нюһа нёлбоһоо сэлмэбэ,
Энгэр бэээ эльбэжэ,
Эдееһэ эдижэ оробо.
Шоно шэнги залгиба,
Шубуун шэнги сүнсэбэ.
Хуримай болзор абахаа
Хубита зүбшөөл һураба.
Хүгшэн үбгэн хоёрой
«Хорин жэл» гэжэ хэлэхэдэнь,
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай:
«Арбан табан болгогты,
Арсахагүй бэээт», — гэбэ.
Болзор сагаа баталжа,
Бодожо газар гараба.
Дайр морёо унажа,
Дайда тээшээ ябаба.
Үбгэн һамган хоёр
Үргэнэ нойр алдатаргаа
Хаан Сагта абхайгаа
Харан бүүбэйлэн үлэбэд.
Хара нюдэээ
Хабдатар уйлабад,
Хабтагай шэхээ
Шууятар уйлабад.
Хурим хэхэ сагынь
Хурдан түргэн ерэнэ.
Үрүһэн тэрэ сагта

ларин гэрэ сагта
Хаан Сагта абхай
Харахан нюдэтэй,
Шүрэ улаан шарайтай,
Шуран бэрхэ аягтай
Хайрата басаган боложо,
Харайн сэнгэн байба.
Үбгэн һамган хоёр
Урмаа хухаран байбад.
Энеэдэ наадан хоёрынь
Энэл шанал болобод.
Уруугаа хаража уйланад.
Өөдөө хаража уйданад.
Тэрэ хоёрой гэлэй
Тиижэ байха хирэндэ
Хаан Сагта абхай
Харахан нюдөөрөө хаража,
Хайра үзүүлэн байба:
«Булан бүрээ борсойлдожо,
Буруу юундэ харабат?» — гэбэ
Эльгэ нимгэн эхынгээ
Эльбэн байба үһыень,
Дала гараһан баабайнь
Дала мүрөө хабшажа,
Хэбтэһэн хэбээрээ хэбтэбэ,
Хэлэжэ үгэнгүй зобообо,
«Нюур шарайем харыт,
Нюуһан юумэээ хэлыт», — гэжэ
Хаан Сагта абхай
Хана тээшээ хаража,
Уйдан хайлан байба,
Уруу дуруу болобо.
Үбгэн һамган хоёр
Үгэлэн уйлан хэлэбэ:
«Баабай, баабай гэнэш —
Баабайш болохоо хатаг.
Эжы эжы гэнэш —

Эжыш, эжыш тэгш

Эжыш болохоо хатаг.

Балшар бага наһандашни,

Баабайш бүһээ андалдаа...

Болзорын дүтэ болоо,

Богони саг үлөө.

Арбан таба хүрэхэдэш

Атуури мангадхай ерэхэ...»

Зай, тэрэнһээ сааша

Арбан табан толгойтой

Атуури хара мангадхай

Түхөө ехээр түхээржэ,

Мүхөө ехээр мүхөөржэ,

Ябаһан яһа зуудаг юм гэжэ

Яаран ерэбэ гэлэй.

Тиижэ байха хирэндэ,

Тэрэ холын дэлхэйдэ

Алтайн арада байһан

Алтан шарга морин

Мэдээн ехээ мэдэбэ,

Ухаан ехээ ойлгобо.

Гүйхын хурдаар гүйжэ,

Гэрхэн тээшээ ерэбэ.

Агсар мүнгэн сэргэдээ

Алдангүй ерээд зогсобо.

Ханхинаса инсагаалба,

Хаан Сагта абхайгаа

Гараха гэжэ дуудаба.

Хаан Сагта абхай

Харан шагнан байтараа,

Гүйн гаража ерэбэ,

Гэтэн харан байба.

Алтан шарга мориниинь

Аалихан урдань ерэжэ:

«Арбан табан толгойтой

Атуури хара мангадхай

Түргэн дундаа ерэхэнь!

Тохомым шамдуу тохыш,
Тохой мүнгэн эмээлым
Тохыш!» — гэжэ хэлэбэ.—
Баабайнгаа балта абаарай,
Буян ехэтэй байха.
Эжынгээ алтан хайша,
Эди шэдигтэй һамыень,
Эрижэ заатагүй абаарай.
Хоёр найхан нохойгоо
Хоёр гэнжэтэйн абаарай».
Хүлэгэй захяа абажа,
Хаан Сагта абхай
Түргэн дундаа түхөөржэ,
Мэргэн дундаа мүхөөржэ,
Алтан шаргынгаа жолоое
Алдангүй барижа гэлэй
Яхы дүрөө дүрөөлбэ,
Яб тушаа һууба,
Сой дүрөө дүрөөлбэ,
Сохом тушаа һууба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Хаан Сагта абхай
Гунан ехэ дэлхэйе
Гурба эрьен гүйлгэбэ,
Дүнэн ехэ дэлхэйе
Дүрбэ эрьен гүйлгэбэ.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Мэдэхын ехээр мэдэбэ,
Мэтэр хойноһоонь гүйлгэбэ.
Дүнэн ехэ дэлхэйе
Дүрбэ дахин тойрожо,
Дүрбэн адха хагданай
Дүрөө үдыдэ ерэбэд.
Алтан шарга морин
Аргаа болин хүсэгдэбэ.

Дайр хара морин
Дайран ороод ерэбэ.
Алтан шарга морин
Абхай Сагта басагандаа:
«Шэди ехэтэй намаа
Шэдыш хойшонь!» — гэбэ.
Шэдитэй тэрэ намынь,
Шэдэхэтэйн сасуу,
Шэбэр шугы болобо,
Нарин могойн багтахагүй
Надхаг шугы болобо.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Үлдэн намнан ябахадаа,
Үүдэн шүдөө абажа,
Сарбаа хүхэ дархалжа,
Сабшан, отолон хиргажа,
Тэргэ шарга багтаха,
Тэмээн хамбын ябаха
Харгы самсаал гаргаба.
Хаан Сагта абхай
Харайлган саашаа ошожо,
Алтан шарга мориёо
Амаруулан тамаруулан байба,
Атар шэмэтэй ногоо
Амаңдань хүргэн байба.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхайн
Дүтэ ороод ерэхэдэнь,
Дүрөө дээрээ гэшхэжэ,
Тала газар хаража,
Талиин ошобо гэлэй.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Үлдэ үлдэнөөр үлдэбэ,
Шэлдэ шэлдэнээр шэлдэбэ.

Хаан Сагта абхайда
Халдан орохоо дүтэлбэ.
Хүлэг шарга морин
Хүсэгдэн барин ябахадаа,
Хани дүтэ нүхэртөө,
Хаан Сагта абхайдаа:
«Эхынгээ алтан хайша
Энэ бэээрээ шэдыш.
Эдир залуу наһаа
Эрид түргэн абарыш!» —
Гэжэ хэлээ бэлэй.
«Хэлэнэн үгэшни зүбтэй,
Хэтэдээ жаргаарай», — гэжэ
Хаан Сагта абхай
Хайшаяа хаяба гэлэй.
Алтан хайша унахадаа,
Аюулта далай болобо,
Болдог ехэ долгёор
Боолто хэжэ байба.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Үер далайда боогдоходоо,
Үүдэн шүдөө ходолжо,
Һүхэ, һэлюур бүтээжэ,
Һала дархалан байба.
Хаан Сагта абхай
Алтан шарга мориёо
Далайн саада эрьедэ
Далдалан байжа бэлшээбэ.
Атар ногоо эдюулжэ,
Амаруулан байба гэлэй.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Үргэн һала сабшажа,
Уһа тамараад гараба.
Хаан Сагта абхай

Хурдан шарга мориёо
Саашань гүйлгэн талимба,
Сагтань харайлган ябаба.
Дайр хара морин
Дайшалан хойноһоонь бууба,
Хүсэ хүсэхөөр хүсэбэ,
Хүсэд шадар оробо.
Алтан шарга мориниинь
Аргадан гуйба гэлэй:
«Хаан Сагта абхаймни,
Хая баабайнгаа балтые!»
Балтаа барин шэдэхэдэнь,
Байса болон унаба.
Атуури хара мангадхай
Ажаглан харан ойлгобо.
Үшөө шүдөө ходолжо,
Үнсэгтэ хүхэ бүтээжэ,
һарьдаг үндэр байса
һамнар сабшан оробо.
Хаан Сагта абхай
Алтан шарга моринтоёо
Шэдхэ шэрэнги соо
Шэнгэһэн шэнги хорожо,
Тэнгэридэ хүрэмэ
Тэбхэр үргөөг бариба.
Огторгойдо хүрэмэ
Ордон үргөөг бариба.
Хаан Сагта абхай
Хани шарга моринтоёо
Агнан тагнан байба,
Ан гүрөөһэ бариба.
Баринан ангайнгаа гэдэһэ
Бараниинь тэндээ шобторжо,
Шара далайн уһанда
Шабхан бажуун угааба.
Тэрэ гэхын хирэндэ

Тэрэ гэхын хирэндэ

Гэнгис далайн эрьеэр
Хартагай гэжэ хаанай
Харжа Минаа хүбүүн
Бүрсэн харбажа ябатараа
Бүдэрэн унатараа гайхаба:
Шара далайн уһан
Шара хэбһээр урдажа,
Харагдан байба хаям.
Харжа Минаа хүбүүн
Шошон тагнан гэхэ
Шобто харан байба.
Далайн далда харахадань,
Дархайма шэрэнги ургаж
Ой модоной дундаһаа
Огторгойн орьёл тулама
Үндэр ордон харагдаба,
Үзэсхэлэн гоё байба.
Харжа Минаа хүбүүн
Харайн тишээ ошобо.
Алтан мүнгэн хэрэнсыень
Алдангүй гэшхэн оробо.
Ороод хаража байхадань,
Омогтой найхан басаган
Нахир-нахир гэшхэлжэ,
Набша ногоо ургуулба,
Хотос-хотос гэшхэлжэ
Хони хурьга мааруулба,
Ябан байхынь харахада
Яһала зохид байба.
Хартагай мэргэн хаанай
Харжа Минаа хүбүүн
Байгаад
Байһанаа мартаа бэлэй,
Һуугаад
Һууһанаа мартаа бэлэй.
Үглөө ороһон хүн
Үдэнэ болоһон байба

Гдэш болотор байса,
Үдэш байһан хүн
Үглөө болотор байба.
Харжа Минаа хүдэлэнгүй,
Хоёр үдэр болгобо.
Гурбадахи үглөөгөө гэлэй
Гэдэргээ сухарин гаража,
Гэр тээшээ гүйшэбэ,
Гэрлэхээ хаанда хэлэбэ.
«Хаанай басаган хадань
Хаража хүбүүгээ гэрлүүлхэ нэм.
Барлаг хүнэй басаган
Баабайндаа байжа байг лэ.
Худын мүрөөр ошхогүйб,
Хурим найр зарлахагүйб», —
Гэжэ баабайнь хэлэбэ.
«Гэрлүүлхэгүй хадаш,
Гэрээ хаян ябахаб.
Урин найхан абхайтай
Үелэн гэртэнь байхаб», — гэжэ
Харжа Минаа хүбүүнийнь
Хатаран бархирба гэлэй.
Хартагай хаан уяржа,
Хайрата хүбүүгээ аргадаба.
Гурбан хара жорооо
Гэрэл мүнгэн тэргэдэ
Хүллэжэ ерээд гэлэй,
Хаан Сагта абхайнда
Харайлган яаран зорибо.
Ошо ошоһоор ошожо,
Ордон тулан бууба.
Газаань хүрэжэ гэлэй
Гэр тээшэнь алхаба.
Хаан Сагта абхай
Хартагай мэргэн хаанда
Баруун талаа заажа,
Баярлан гүйжа байба.

Баярлан гуйга санса.

Уралан хэлэбэ,

Уянгатайгаар зугаалба.

Алтан остоолоо дүндэжэ,

Ангай мяха табиба.

Архи асаржа гэлэй

Аягалан байгаа бэлэй.

Хартагай ехэ хаан

Халан уяран байба.

Эдээнэйн дээжэ эдижэ,

Энеэдэ наадатай болобо,

Архиинь хатууе уужа,

Аягтай холшортой болобо.

Арбан хүндэл адляар,

Аяглан нууба гэлэй.

Хорин хүндэл адляар,

Холшорлон нууба гэлэй.

Хартагай мэргэн хаан

Хаан Сагта абхай

Бэритэй болооб гэжэ

Баярлан хүхин байба.

Хаан Сагта абхай

Харюу үгэхынгөө урда

Газаа тээшээ гаража,

Галдан гансаһаан нураба:

«Алтан шарга морим,

Амин дээрэм хэлыш.

Хаанай бэри болохом гү,

Харжа Минаада гарахам гү?

Алтан шарга мориниинь

Арсан хорингүй байба.

«Хартагай хаанай хүбүүндэ

Хадамда гараад байхадаа,

Ута найхан жолооом,

Хоёр хэргэг нохойнгоо

Хонгёо дуутай гэнжынь

Харжа Минаагай гарта

Хаяжа бү үгөөрэй», —
Гэжэ мориниинь хэлээд,
Гэдэргээ ошоо бэлэй.
Хаан Сагта абхай
Хартагай мэргэн хаанай
Бэри болохоб гэлэй,
Баярлан дохёо бэлэй.
Гэртээ хаан бусажа,
Гэрэл мүнгэн тэргээ
Түргэн дундаа хүллэжэ,
Урдань
Олон хүн харуултайгаар,
Хойноооонь
Хорин хүн харуултайгаар
Бэриэе буулган асархаа
Бушуу түргэн ябуулба.
Хаан Сагта абхай
Харгы замдаа түхээрбэ.
Гэрэл мүнгэн тэргэдэнь
Гэнэгүй хуугаа бэлэй.
Алтан шарга мориниинь
Алхаба моридтойнь зэргэлжэ.
Хоёр хара нохойгоо
Хойноо дахуулан ябаба.
Хартагай хаанайда хүрэхэдэнь,
Хамагай найхаар угтаба.
Алтан барабаан сохижо,
Амитан зоноо суглуулба.
Мүнгэн барабаан сохижо,
Мэдэлтэ зоноо суглуулба.
Нуураар хэмнэмэ
Архи гаргаба гэлэй,
Болдогоор хэмнэмэ
Мяха гаргаа бэлэй.
Хотоймо гоё
Хурим боложо байба,

Нахиима гоё
Наадан боложо байба.
Найман үдэр
Найр наада хэбэ,
Юһэн үдэр
Ехэ зугаа хэбэ.
Арбадахи үдэртөө
Арай гэжэ сэлмэбэд,
Албата зониинь тараба.
Тэрээнһээ сааша гэхэ
Тэрэ нэгэ үглөө
Харжа Минаа хүбүүн
Хаан Сагта абхайһаан
Алтан шарга мориень
Агнаха гэжэ эрибэ.
Тэрэнь хэлэбэ гэлэй:
«Алтан шарга мориёо
Агнаад ерэхыеш үгэхэб,
Гоё найхан жолооень,
Гурбан дабхар шүдэрыень
Үгэхэ аргамни үгыл».
«Минии мориной жолоо
Шинии мориндо тудахагүй,
Минии мориной шүдэр
Шинии мориндо тудахагүй»,
Гэжэ харюусаба гэлэй
Гэнэн хонгор Харжань.
Аянгаа оложо ядан,
Алтан шарга моринойнгоо
Хүсэл зорилгынь дууһыень
Хүсэд барижа шадабагүй.
Харжа Минаа мэргэн
Хаан Сагта абхайһаан
Эрид эриһэнээ абажа,
Энгэрээ хам гэжэ
Алтан шарга морёор

Агнан тагнан ябашаба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Хаан Сагта абхай
Хүл хүндэ боложо,
Гуран шэнги бээтэй,
Гутаар ехэ толгойтой
Мүнгэн бүхэтэй,
Алтан сээжэтэй
Хүбүү асараа гэлэй.
Хартагай мэргэн хаан
Хоёр түргэн элшэдые
Хүбүүнэй хойноһоо гаргаба.
Тэрэ хоёр гэлэй
Түргэн дундаа түхээржэ,
Мэргэн дундаа мүхөөржэ,
Харжа Минаа хүбүүнэй
Халуун мүрыень мүшхэн талиибад
Арын сагаан тайгада
Арбан толгойтой
Атуури хара мангадхайтай
Аса баса ушарбад.
«Хайшаа ошохоо ябабабта,
Хаанай хоёр элшэнэр?» —
Гэжэ тэрэнь нураба,
Гэлын гайхан байба.
«Харжа Минаа мэргэниие
Хара тайгаар бэдэрхэмнай.
Хартагай мэргэн хаамнай
Хойноһоонь маниие эльгэбэ,
Бусаха гэжэ захюулба,
Бэдэрэгты гэжэ гаргаба.
Харжа Минаагай намганиинь
Хүбүү асараа», — гэлдэбэд
Тэдэ хоёр элшэнэр.
Тиихэдэнь Атуури мангадхай:
«Ямар хүбүү асарааб? — гэжэ

Яран байжа нураба.
«Мүнгэн бүхэтэй,
Алтан сээжэтэй хүбүү
Асараад байна», — гэбэд
Тэдэ хоёр элшэнэр.
Тиихэдэнь тэнэг мангадхай:
«Тээ тэндэ хэбтэнэ,
Тэрэ мэргэн эзэнтнай.
Бахадал балсагар,
Нохойдол ногсогор
Хүбүүтэй болоош гээрэйгты.
Тиигэжэ хэлээгүй хадатнай
Тэхэрихэдэтнай эдихэб», — гэбэ.
Хаанай хоёр элшэнэр
Харайлдан орон ерэбэд.
Хаахира хаахирһаар тэдэ
Харжа Минаагаа һэрэбэ.
«Юундэ эндэ ерэбэбта,
Юушэн гээшэбта?» — гэжэ
Эридээр нуран байхадань,
Элшэнэр адли дуугарба:
«Хаан Сагта абхаймнай
Хүбүү асараад байнал даа!
Бахадал балсагар бээтэй,
Нохойдол ногсогор зүһэтэй».
Харжа Минаа мэргэн
Харихаа бусахаяа байһан аад,
Толгойгоо үндэгэд гүүлэжэ,
Тохоногоо ёрогод гүүлэжэ,
Дуугай боложо харагдаба,
Дахин нойрто дарагдаба.
Тэдэ хоёр элшэнэрые
Тодон барин эдибэ
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай.
Зай, тэрэнһээ сааша
Зэдэ элшэнэр абхаймбай

Залан сэхэ яошаба.
Уулын шулуу урбуулан,
Уһан далай долгидуулан,
Харбаһан һомон шэнги
Хаймадан ябаа бэлэй.
Харгы гэжэ дараһаар,
Хабтайжа ябаа гэлэй.
Хартагай хаанай тээшэ
Хаража ошоо бэлэй.
Харжа Минаа хүбүүн
Хамаагүй хурхиржа,
һанаа амар хэбтэбэ.
Алтан шарга мориниинь
Турьяжа туна унагаабал,
Малтажа мана унагаабал.
Харжа Минаагаа
Харайн бодыш гэбэ,
Хаан Сагта абхайгаа
Халхалан абаяы гэбэ.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Тунаһан мананда орожо,
Төөрин байба гэлэй.
Алтан шарга морин
Алдуурха гэжэ оролдобо.
Гурбан дабхар шүдэрөө
Угза зада татаба.
Ута һайхан жолоогоо
Угзаран татаба.
Азарга хуһанда уяатай
Абхайн хоёр нохойнууд
Хуһа мэрэжэ оробод,
Хуха химэлэн ядабад.
Харжа Минаа эзэниинь
Хурхирһан зандаа хэбтэбэ.
Алтан шарга мориниинь
Абарһаа энээ гэлэй

Лавархаа ерээ гэлэи.

Хаан Сагта абхай

Хаанабши гэжэ байба.

Гара гэжэ инсагаалба,

Гэрынь доһолсо инсагаалба

«Эжэн минии абхай,

Эмээл дээрээ гарыш.

Атуури хара мангадхай

Ана мэнэ ерэхэнь»,

Гэжэ инсагаалан байба,

Гэнтэ түргөөр яаруулба.

Хаан Сагта абхай

Хаалгаараа гаран ерэбэ,

Шамдуун морёо унажа,

Шанха баруун зүг уруу

Зорин дүхэн талийба.

Газарайшье холодо,

Уһанайшье угада

Урагшаа талийба.

Огсом үндэр зуданда

Ошон хүрэн байба.

Алтан шарга мориниинь

Аалидан зогсон байтараа,

Буу гэжэ буулгаба,

Бүдэрэн нуладан байба:

«Эмээл тохомым аба,

Энээхэн доро таби.

Шадал хүсөө баранхайб.

Шамда захяа нэмнайб:

Харжа Минаа мэргэндэ

Хамаг юумым үгэбэшье —

Гүрэмэл дабхар шүдэрием,

Ута найхан жолооём

Бү үгөөрэй гэжэ

Хэлэһыем ханаарай.

Зол жаргалайм хүлдэ

Жолоо шүдэр хоёрто юм.

Ами хүлдөө баража,

Алдаган унаа гээшэлби.

Намдаа муулангүй ябаарай,

Наһан соогоо жаргаарай.

Дүрбэн хүлым отолоод,

Добуун дээрэ зоогоорой.

Дотор гэдэһыем гаргажа,

Дэлхэй дээгүүр сасаарай.

Нэгэ тээхи бэһнээм

Найман хабһа абажа,

Эдин тэнжэн байгаарай,

Эсэхэ элэхээ мартаарай.

Хүнды сээжэдэм орожо,

Байрлан байгаарай», — гэнээр

Хүлөө жиижэ,

Хөөһэ сахарижа,

Алтан шарга морин

Амья табяа бэлэй.

Хаан Сагта абхай

Харахан нюдээ уһатуулан,

Дүрбэн хүлыень отолоод,

Добуун дээрэ зообо.

Дотор гэдэһыень гаргажа,

Дэлхэй дээгүүр сасаба.

Нэгэ тээхи бэеынь

Найман хабһые хадаржа,

Эдин тэнжэн байба,

Эсэхэ тулихаа болибо.

Хүнды сээжэдэнь орожо,

Хүлшэн дулаасан унтаба.

Үглөө болоходо,

Үдэрэй гэгээхэдэ,

Обоймо олбо дээрэ

Унтажа хэбтээ гэлэй.

Хаан Сагта абхайн

Хаража тухайлжа байхадань,

Тэндэнь хоёр хүбүүд
Түмэр мэсэ зорожо,
Һужа байба гэхэ.
Һуга харайн бодожо,
Газаа тээшээ гарахадань,
Гэрэйн хэрэнсы дорохоно,
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Нарай хүбүүень бүүбэйлэн
Найган дуулан һууба.
Шарга моринойнь хүлнүүд
Таримал модод боложо,
Дүрбэн алтан уляһан
Дүүесэ урган байбад.
Хаан Сагта абхай
Харсага мэтэ маряжа,
Хүбүүгээ буляан абажа,
Дүрбэн уляһанай нэгэндэнь
Дэб гэтэр гараба.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Халуун мүрынь мүшхэжэ,
Хойноһоонь гүйжэ гараба.
Уляһан өөдөө ургажа,
Урагшань ябуулбагүй.
Тиихэдэнь тэрэ мангадхай
Тэхэрин доошоо буужа,
Шүдөө һуга татажа,
Шэрэм хүхэ хэжэ,
Онол арга оложо,
Отолон сабшан оробо.
Ургажа байһан уляһан
Узуураараа найгаба.
Атуури хара мангадхайн
Алтан уляһа сабшажа,
Унагааха болоод байхадань,

Үнэгэн ерээд харагдаба:
«Харамтайл үбгэн байнаш,
Хара хүлһөө харьюулбаш.
Хариин энэ басаганда,
Харгааһанда хормойгоо барабаш.
Энээхэн абхайн түлөө
Элһэндэ үльмэээ барабаш.
Тарбагай хүхөө үгыш,
Тамхяа татажа амарыш», —
Гэжэ хүхынь абаба.
Үлын саашаа харахадань,
Үнсэгөөрнь сабшаба,
Эрид урдаһаань харахадань,
Эрээрнь сабшаба.
Тамхяа мангадхай татажа,
Тархяа бухан унташаба.
Үнэгэн хүхынь абажа,
Үһан далайда шэдэбэ.
Атуури хара мангадхай
Арай гэжэ һэрибэ.
Нүгэлтэм нүгэллөө ха гэжэ,
Шэбэлтэм шэбэлээ ха гэжэ,
Таатай шүдөө абажа,
Тарбагай хүхэ хээд,
Сабша сабшаһаар сабшажа,
Сагта абхайн уляаһа
Сагтань унагаахаа байба.
Хаан Сагта абхай
Харайн саададань гараба.
Тэнэг хара мангадхай
Тэрэ уляаһыень сабшаба.
Шамдуун сабшан байхадань
Шоно хүрэжэ ерэбэ:
«Мэндэ, — гэжэ хэлэбэ, —
Мангадхай үбгэн!
Хариин басаганай түлөө

Хүлһөө адхажа байнаш,
Харгаһанда хормойгоо барабаш.
Халуунда хүсөө барабаш.
Үндэр дээрэ хүсэлтэй
Үбгэн байнаш», — гэбэ.
Магтуулаад шонодо байхадаа,
Мангадхай хүхөө үгэбэ.
Шоно яаран сабшаба,
Шударан орожо байба.
Атуури хара мангадхайн
Амаржа унтаад байхада,
хүхыень далайда шэдээд,
хүрэжэ өөрөө ябашаба.
Гурбадахи уляһынь сабшахадань,
Балбар-балбар гэшхэлһээр,
Баабгай ерэбэ гэлэй.
Бахатай ерэнэн баабгайда
Баһа мангадхай сабшуулба.
Тииһээр хэбтэн унахадань,
Тэрэ хүхыень хаяжа,
Тэндэнээ саашаа холодожо,
Тэрьелээ бэлэй баабгай.
Хаан Сагта абхайн
Хашхаран уйлан байжа,
Дүрбэдэхи уляһандаа аһахадань,
Дүрбэдэхи шүдөө абажа,
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Алтан уляһыень сабшаба.
Хаан Сагта абхай
Арюун нюдэнэйнгөө уһые
Адхаруулан орлин һууба.
Тэсэжэ ядан бархиржа,
Тэндээ орлижо һуухадань,
Хада уулын саанаһаа
Ханхиргаан гараба гэлэй.

Цуулдан дүтэ болобо,
Дунгяаран шэхэндэнь байба.
Азарга сагаан хуһа
Араан хурса шүдөөрөө
Ходо унагааһаар гүйлдэжэ
Хоёр нохой ерэбэд.
Арбан табан толгойтой
Атуури хара мангадхай
Тэрэ нохойнуудһаа айжа,
Далай соо хоргодобо,
Дархайн нархайн саашалба.
Хаан Сагта абхай
Хоёр нохойгоо хаража,
Уяран уйлан байба,
Уляаһан модонһоо бууба.
Гэнжынь тайлан абажа,
Гэр тээшээ абашажа,
Гэдэнэ садхалан болотор
Эдеэлүүлэн шахан байба.
Тэдэ хоёрын амаржа,
Түрүүнхи түхэлдөө оробод.
Хаан Сагта абхайдаа
Хэлэн зугаалан байба:
«Далай соохи мангадхайе
Даран хүдан ерэхэмнай.
Илалтаа абаа хадамнай,
Уһан далайн долгиууд
Улаан шуһаарнь урдаха.
Хадаран барюулаа хадамнай
Хара долгёор бушхаха», —
Гэжэ хэлэхээр гэлэй,
Гүйлдэн харайлдан ябалай.
Хаан Сагта абхай
Хара тайгада гаража,
Ан гүрөөһэ барижа,
Асаран байба гэлэй.
Публицистика бичиг

дүрсэн хүлгөөнь барин
Далайда хаян байба.
Тийжэ байха хирэндэнь
Тэрэ ехэ далай
Улаан шуһаар урдаба,
Улайжа ерээ гэхэ.
Тийжэ байха үедэнь
Тэрэ шара далайнь
Хара уһаар урдашаба.
Хоёр найхан нохой
Утаһан шэнги нариихан
Улаан амитайхан гарабад.
Хаан Сагта абхай
Хүхихын ехээр хүхибэ,
Баярлахын ехээр баярлаба.
Зай, тэрэнһээ сааша
Хаан Сагта абхай
Хоёр нохойгоо дахууһаар,
Хүбүүгээ үбэртэлһөөр,
Хартагай мэргэн хаанай
Хүршэ айлда ерэжэ,
Үдэрэй гурбан садхалтай,
Жэлэй гурбан жаргалтай
Амар һуужа гэлэй,
Ажа жаргаа бэлэй!

[1] Дааһан — гааһан

[2] Шүхэр — саахар

[3] Хүдэһэн — алшуур

[4] Зүйгэл (Зүлхэ) — Ленэ мүрэн

[5] Соолдоо — пеэшэндээ